

Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı

II. ABDÜLHAMİD'İN ORTADOĞU POLİTİKASI

Leyla TUNÇ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr. Gülay ERCİNS

Sivas

Aralık 2010

II. ABDÜLHAMİD'İN ORTADOĞU POLİTİKASI

Leyla TUNÇ

Cumhuriyet Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

**Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin Kamu Yönetimi Ana
Bilim Dalı için Öngördüğü**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Olarak Hazırlanmıştır.

Sivas

Aralık 2010

ÖZET

**TUNÇ, Leyla, II. Abdülhamid'in Ortadoğu Politikası, Yüksek Lisans Tezi,
Sivas, 2010.**

Anadolu'da küçük bir beylik olarak kurulan Osmanlı Devleti, zamanla Balkanlar, Avrupa ve Ortadoğu coğrafyasında etkin bir güç haline gelmiştir. Dünya devletleri arasındaki güçlü konumunu XVII. yüzyıla kadar koruyan devlet, bu dönemden itibaren zayıflamaya başlamış ve XIX. yüzyılın ikinci yarısında önemli sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. XIX. Yüzyılın başından itibaren sömürgeci devletlerin saldırılarına maruz kalan Osmanlı yönetimi, bir taraftan yaptığı ıslahatlarla devleti güçlü kılmaya yönelik çalışmalarda bulunurken diğer taraftan da güçlü devletlerarasında bir denge siyaseti güderek ayakta kalmaya çalışmıştır. Ancak gerek azınlık isyanları gerekse bozulan askeri ve ekonomik yapısından dolayı yapılan saldırıları geçici bir süreliğine engellemişse de tamamen durduramamıştır.

İngiltere'nin Hindistan sömürge yolları üzerinde bulunan, Rusya'nın sıcak denizlere inmesini engelleyen, Fransa'nın yayılmacı politikasına karşı koyan, İtalya'nın hammadde ve pazar arayışına direnen Osmanlı Devleti, en zor ve en uzun yüzyılını II. Abdülhamid'le geçirmiştir. Abdülhamid, yabancı saldırılarını önlemek için Panislamizm politikasını aktif bir şekilde kullanarak, Müslümanların birlikteliğini pekiştirmiş, tarikatlara, din adamlarına, dini kitaplara ve eserlere önem vermiştir. O'nun dönemi, bir denge politikası dönemidir. Batılı ülkelerin Ortadoğu'daki emellerine karşı, aralarındaki ihtilaflardan yararlanma yoluna gitmiş, Filistin'e Yahudi göçüne izin vermemiş, petrol bölgelerini yabancı işgaline karşı korumaya çalışmıştır.

Anahtar Sözcükler: II. Abdülhamid, Ortadoğu, Jön Türk, Panislamizm, Ortadoğu Petrolleri, Sömürgecilik, Hicaz Demiryolu, Mısır

ABSTRACT

The Ottoman State was built in Anatolia as a small principality, as time passed it has been a great power in the Balkans, Europe and Middle East. The State has maintained its powerful location among World States till 17th century and began to loose power after this term and in second half of the 19th century faced serious matters. Since the beginning of the 19th century The Ottoman government has been exposed to the attacks of the colonialist states. On one side it worked to remain a powerful state with the reforms, on the other side it worked to stay on-stand by working to build a balance among powerful states. Because of its minority rebellions and spoiled military and economic system it has temporarily hindered the attacks, but couldn't stopped them completely.

The Ottoman Empire, laxing on the colonist ways of England in India, hindering Russia to go the hot seas of, making a stand against France's expansionist policy and resisting Italy's raw material and trade search, has lived its most difficult and longest century with Abdülhamid 2nd. Abdülhamid, strengthened the unity of Muslims by using the Panislamizm policy actively to prevent the attacks of foreigners and gave importance to tariqats, clergy, religious books and works. His term reprecenta a balance policy. He worked on the issues of Western Countries' conflicts between themselves, and didn't permit Jewish migration to Palestine and worked to protect the oil areas against the foreigner invasions.

Key Words: Abdülhamid 2nd, Middle East, Jön (young) Turks, Panislamizm, Middleeast oils, Colonism, Hicaz Railways, Egypt.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
TEŞEKKÜR.....	vi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ORTA DOĞU: TANIMI VE KONUMU

1. ORTADOĞU'NUN TANIMI.....	1
2. ORTADOĞU'NUN KONUMU	2
2.1. Ortadoğu'nun Coğrafi Konumu	2
2.2. Ortadoğu'nun Jeopolitik Konumu.....	3
3. ORTADOĞU TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ	5
4. TÜRKİYE VE ORTADOĞU.....	8
4.1. 1923 - 1950 Dönemi.....	9
4.2. 1950- 1960 Dönemi.....	9
4.3. 1960-1980 Dönemi.....	10
4.4. 1980-1990 Dönemi.....	10
4.5. 1990-2000 Dönemi.....	12
4.6. 2000 ve Sonrası Dönem.....	13

İKİNCİ BÖLÜM

EN UZUN YÜZYILIN SULTANI: II. ABDÜLHAMİD

2.1. II. ABDÜLHAMİD ÖNCESİ OSMANLI İMPARATORLUĞU	16
2.1.1. Tanzimat Fermanı.....	16
2.1.1.1. Tanzimat Fermanının İlanı	17
2.1.1.2. Tanzimat Hareketine Tepkiler.....	18
2.1.2. Islahat Fermanı	19

2.2. II. ABDÜLHAMİD.....	21
2.2.1. Kimliği ve Kişiliği.....	21
2.2.2. Politik Anlayışı.....	25
2.2.3. Tahta Çıkışı.....	28
2.3. II. ABDÜLHAMİD'İN DEVRALDIĞI MİRAS VE PADİŞAHLIĞININ İLK YILLARINDAKİ GELİŞMELER.....	29
2.3.1. Devraldığı Miras.....	30
2.3.1.1. Dâhili Miras.....	30
2.3.1.2. Harici Miras.....	31
2.4. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE MUHALEFET VE JÖN TÜRKLER.....	32
2.5. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMINE FARKLI BİR BAKIŞ: ABDÜLHAMİD MUTLAKİYETİ.....	35

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ ORTADOĞU POLİTİKASI

3.1. ABDÜLHAMİD'İN DIŞ POLİTİKA PRENSİPLERİ.....	38
3.1.1. Panislamizm (İttihad-ı İslam).....	38
3.1.2. Denge Politikası.....	42
3.2. II. ABDÜLHAMİD'İN DEMİRYOLU POLİTİKASI.....	43
3.3. ORTADOĞU'DA FİLİSTİN MESELESİ.....	47
3.2.1. II. Abdülhamid'in Filistin'e Göç Yasakları.....	50
3.2.2. Theodore Herzl ve Basel Programı.....	51
3.3. ORTADOĞU PETROLÜ ve AVRUPALI DEVLETLER.....	55
3.3.1. Musul-Bağdat Petrolü.....	56
3.3.1.1. Musul-Bağdat Bölgesi'nde Petrolün Ortaya Çıkarılması.....	56
3.3.1.2. Petrol Bölgesinin Padişah Emlâkine Katılışı.....	58
3.4. ARAP VİLAYETLERİNDE AYRILIKÇI FAALİYETLERİN BAŞLAMASI.....	60

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

IV. II. ABDÜLHAMİD'İN ORTADOĞU'DAKİ OSMANLI COĞRAFYASINDA BÜYÜK DEVLETLERE KARŞI VERDİĞİ MÜCADELE

4.1. İNGİLTERE	67
4.1.1. İngiltere'nin Hindistan'a Karşı Politikası	67
4.1.2. İngiltere'nin Ortadoğu'ya İlişkin Politikası	68
4.2. ALMANYA	70
4.2.1. Bismark Dönemi ve Almanya	70
4.2.2. Almanya'nın Dünya Politikası	71
4.2.3. Almanya'nın Osmanlı Ülkesinde Bankacılık Faaliyetleri	73
4.2.3. Almanya'nın Denizlerde Hakimiyet Politikası	74
4.3. FRANSA	75
4.4. AMERİKA	77
4.5. AVUSTURYA	79
4.6. RUSYA	79
4. 6. 1. Rusya ve Ortadoğu	80
4.6.2 Ermeni Meselesi	82
4.6.2.1. Ermeni İsyanları	83
4.6.2.1.a. Hazırlık Safhası	83
4.6.2.1.b. İsyan Safhası.....	85
4.7. İRAN	87
SONUÇ	90
KAYNAKÇA	95

TEŞEKKÜR

Tez çalıőmamı oluőturmam için emek verip kaynak bulmam konusunda yardımcı olan, benden vaktini ve yardımlarını esirgemeyen tez danışmanı sayın hocam Yrd. Doç. Dr. Göluy ERCİNS başta olmak üzere hayatımın her evresinde hep yanımda olup benden maddi manevi desteklerini hiç esirgemeyen aileme teőekkürlerimi bir borç bilirim.

GİRİŞ

Ortadoğu bölgesi, jeopolitik önemi, doğal zenginlikleri ve semavi dinlere mekan olmasından dolayı, hemen her dönemde dünyadaki değişme, gelişme ve çatışmalarda önemli rol oynamıştır. Ortadoğu, bulunduğu coğrafi konumdan dolayı tarihsel süreç içerisinde birçok milletin bu bölgeye yerleşmesine neden olmuştur. Etnik yapıdaki bu çeşitlilik beraberinde kültürel farklılıkları da getirmiştir ki bu durum, bazı dönemler hariç tarih boyunca Ortadoğu'nun günümüze kadar devam eden istikrarsız bir bölge olmasına neden olmuştur.

Büyük uygarlıkların doğmasında ve dinlerin ortaya çıkmasında Ortadoğu önemli bir merkez olmuştur. Türk-İslam tarihini ilgilendiren Abbasi, Selçuklu ve Osmanlı Devletleri bölge üzerinde izler bırakmışlardır. Özellikle Büyük Selçuklu Devleti ve Osmanlı Devletinin yıkılmasından sonra bölgede bir otorite boşluğu olmuştur ve bu durumdan sömürgeci devletler kendi çıkarları doğrultusunda yararlanmışlardır.

Osmanlı Devleti'nin topraklarını parçalamak isteyen Avrupalı devletler, bunu başarmak için belirli yöntemlere başvurmuşlardır. Bunlar, öncelikle Türkleri Avrupa topraklarından uzaklaştırmak, çeşitli bahanelerle İmparatorluğun Asya topraklarını paylaşmak ve nihayetinde de Türkleri Anadolu'dan atmak olarak ifade edilebilir. Avrupalı devletlerce "Şark Meselesi" olarak adlandırılan Osmanlı Devleti'nin topraklarını paylaşma faaliyetlerinin yoğunlaştığı dönem, XIX. yüzyılın son çeyreği ile XX. yüzyılın ilk çeyreğini kapsamaktadır. Avrupalı devletlerin saldırılarının yoğunlaştığı dönemin büyük bir kısmı Osmanlı Devleti'nde II. Abdülhamid dönemi (1876-1909) olarak karşımıza çıkmaktadır. İşte bu açıdan bakıldığında zaman II. Abdülhamid'in Ortadoğu politikası büyük önem arz etmektedir.

Bu çalışmanın Abdülhamid'i her yönü ile tanıtmaya yeterli olmadığı muhakkaktır. Esas itibarıyla çok yönlü bir devlet adamı olan ve otuz üç yıl gibi uzun süre iktidarda kalan Abdülhamid'in daha iyi anlaşılabilmesi için hakkında birçok araştırma yapılmasına ihtiyaç vardır. Şu ana kadar yapılmış olan değerli çalışmalarını inkâr etmemekle beraber yakın dönem Türk tarihi açısından tartışmasız bir öneme

sahip olan II. Abdülhamid ve onun hükümdarlık anlayışının çok daha geniş kapsamlı olarak araştırılması gerekmektedir.

Dört bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümü “Neden Ortadoğu” sorusuna cevap aramak için oluşturuldu. Bu bölümde, Ortadoğu coğrafi, jeopolitik ve tarihsel süreçte anlatılarak, Ortadoğu’ daki sorunların temel nedeni olan petrol ve su konusuna değinilerek, kuruluşundan günümüze kadar Türkiye Cumhuriyeti’nin ortadoğu politikası ele alınacaktır.

İkinci bölümde, II. Abdülhamid hakkında bilgi verilerek, tahta çıktığında devraldığı miras anlatılacaktır. Abdülhamid’in politikasını şekillendiren iç ve dış unsurlar detaylıca incelenecektir.

Üçüncü bölümde Abdülhamid’in Ortadoğu Politikası incelenerek, günümüz Ortadoğu sorunlarına dönemsel bir taban aranacaktır. Öncelikle II. Abdülhamid’in dış politikada uyguladığı araçlar anlatılacak, Ortadoğu’da kanayan yara olan Filistin Meselesine yaklaşımı incelenecek ve günümüzde Ortadoğu’nun temel sorunu olan petrol konusuna değinilecektir.

Çalışmanın son bölümünde ise Abdülhamid’in Ortadoğu’ da büyük devletlere karşı verdiği mücadele ele alınacaktır. Dünya siyasetine yön veren güçlü devletlerin Ortadoğu’da birbirlerine karşı verdikleri mücadelenin nedenleri ve Ortadoğu ile neden bu kadar ilgilendiklerine dair merak uyandıran sorulara yanıt bulmaya çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ORTA DOĞU: TANIMI VE KONUMU

1. ORTADOĞU'NUN TANIMI

Ortadoğu, bir kavram bütünlüğü görünümü altında muazzam çelişkileri içeren ve simgeleyen bir kavram olup sınırları ve kapsamı tam olarak belli değildir.¹ Ortadoğu ile ilgili çalışmalara bakıldığında ilk fark edilen nokta, bu kavramın kapsamının her bir çalışmaya göre genişleyip daralmış olmasıdır. Bunun için Ortadoğu ile ilgili çalışmaların çoğunda öncelikle bu kavramın içeriğinin tanımı yapılmıştır.

Ortadoğu terimi Asya'nın güneybatısında yer alan bölgeye verilen isimdir. Fakat Ortadoğu ile ilgili yapılan çalışmalarda bölgenin kesin sınırları çizilememiştir. Bölge önceleri “*Ön Asya*”, “*Güneybatı Asya*”, “*Yakın Doğu*” ve “*Batı Asya*” gibi isimler kullanılmıştır. “Ortadoğu” kavramı ilk defa 1902 yılında Amerikan deniz tarihçisi ve stratejisti Albay Alfred Thyer Mahan tarafından Arabistan ve Hindistan arasındaki bölgeyi ifade etmek için kullanılmıştır.² Bu terim özellikle askeri nitelikli olarak kullanılmıştır. Bu kavramlaştırmayı yönlendiren ana bakış Avrupa'yı dünyanın merkezi olarak kabul eden ve dünyanın diğer bölgelerini merkeze olan uzaklıklarına göre yakın, orta, uzak şeklinde kategorize eden bakıştır.³

II. Dünya Savaşında Ortadoğu terimi çok geniş bir toprak parçası için kullanılmıştır; Akdeniz'in doğu kıyıları, Kuzey Afrika'nın büyük bir kısmı bu bölge içinde sayılmıştır. Fakat günümüzde genellikle Ortadoğu Basra Körfezi ile Kızıl Deniz'in batısındaki ve doğusundaki ülkeler ile başlayıp, İran, Mısır, Irak, Ürdün, Lübnan, Suriye, İsrail ve Türkiye'nin bulunduğu alanı kapsayan bölgeye verilen isimdir.⁴

¹ Ekrem Memiş, **Kaynayan Kazan: Ortadoğu**, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2002, s.7

² Davut Dursun, “**Ortadoğu Neresi?**”, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, s.2.

³ Dursun, s. 2

⁴ Suat Parlar, **Ortadoğu: Vadedilmiş Topraklar**, Mep Yayınları, İstanbul, 2006, s.4

2. ORTADOĞU'NUN KONUMU

Ortadoğu, coğrafi konumundan dolayı tarih boyunca pek çok kavmi topraklarında ağırlamıştır. Üç ilahi dinin de ortadoğu da ortaya çıkması coğrafi konum yanısıra ortadoğuya dinsel bir hüviyet kazandırmış, bölgenin insanlık için daha cazip bir yer olmasına neden olmuştur.⁵ Ortadoğu, bu son derece önemli stratejik konumu sebebiyle insanlık tarihinin maddi ve ruhi planda ana çizgilerini üzerinde taşımaktadır. İlk yerleşim merkezleri ve köylerin kurulmasıyla maddi ve ekonomik alandaki ilk yapısal değişiklikler bu bölgede gerçekleşmiş; insanlık tarihinin en köklü dini gelenekleri de bu bölgeden dünya sathına yayılmıştır. Avrupa damgasını taşıyan 19. yüzyıl ile çokmerkezliliğin arttığı 20. yüzyıl hariç tutulacak olursa, Ortadoğu'nun tarih boyunca sürekli merkez olduğunu söylemek mümkündür.⁶

2.1. Ortadoğu'nun Coğrafi Konumu

Ortadoğu; insanlık tarihinde önemli bir yeri bulunan ve “eski dünya” olarak da bilinen Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının birleştiği noktadır.⁷ Kuzeyinde uzanan dağ sıraları, İran ve Afganistan'da etrafı dağlarla çevrili geniş ve yüksek platolar yer alır.⁸

Bölgenin kuzeydoğusunda yaz ve kış arasında sıcaklık farkının fazla olduğu karasal iklim görülür. Dağlarla çevrili İran'ın iç kısımlarında Çöller vardır. Güneyde, Arabistan yarımadasında sıcaklığın artması ve yağışın azalmasına bağlı olarak geniş çöller yer alır. Basra Körfezi kıyıları da genellikle çok az yağış alır. Ancak körfezin kıyı kesimi, yazın nemli ve sıcak havanın etkisi altında kalır. Doğuda Akdeniz kıyılarında Akdeniz iklimi etkilidir.⁹ Yıllık yağış tutarı ve kuraklık derecesi bölgeden bölgeye farklılık gösterse de Ortadoğu ikliminin temel özelliği yağış azlığıdır.¹⁰

Nüfus artış oranı yüksektir. Ortalama ömür Petrol zengini Körfez ülkelerinde 70'in üzerinde iken, nüfus artışının yüksek olduğu fakir ülkelerde 70'in altındadır.

⁵ Hüseyin Özdemir, **Abdülhamid'in Filistin Çılgılığı**, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2010, s.14

⁶ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik**, Küre Yayınları, İstanbul, 2010, s.131

⁷ Sami Öngör, **Ortadoğu: Siyasi ve İktisadi Coğrafya**, Sevinç Yayınevi, Ankara, 1964, s.2

⁸ İbrahim Atalay, **Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği**, META Matbaacılık, İzmir, 2004, s. 477

⁹ Atalay, s. 477

¹⁰ Öngör, s. 27

Dil yönünden en yaygın dil Arapçadır. Körfez ülkelerinde tüm ticari ve idari işlerde İngilizce ortak dildir. Suriye, Ürdün, Lübnan'da Fransızca da konuşulur, Farsça ise İran'ın resmi dilidir.¹¹

2.2. Ortadoğu'nun Jeopolitik Konumu

Ortadoğu, coğrafi konum olarak, eski dünya kıtalarının merkezi denilebilecek bir bölgedir. Üç kıtanın kesişme noktasında yer alan bu bölge, siyasî, askerî ve ekonomik bakımlardan oldukça önemli bir konumda bulunmaktadır. Bu sebeple, tarihin en eski çağlarından itibaren çeşitli uygarlıklara sahne olmuştur. Özellikle bölgede çeşitli medeniyetlerin ortaya çıkmış olması, burasını bir çok etnik grubun birbirine karıştığı bir yer durumuna getirmiştir. Bu ise, tarihi süreçte siyasi açıdan bölünmüşlüğe, etnik açıdan da kozmopolit bir yapının meydana gelmesine sebep olmuştur.

Ortadoğu dini bakımdan semavi dinlerin merkezi olmuştur. Dinsel açıdan bakıldığında bölge karışık bir yapıya sahiptir. Müslümanların büyük çoğunluğunun oluşturduğu bölgede Hıristiyan ve Museviler de yaşamaktadır. Müslümanları Sünni Şii'lerden oluşmaktadır. Hıristiyanlara gelince, İstanbul, Antakya, Kudüs ve İskenderiye Patrikhanelerine bağlı Ortodokslar çoğunluktadır. Ayrıca üç büyük din için kutsal sayılan Mekke-Medine-Kudüs'ün burada olması bölgenin jeopolitik önemini arttırmaktadır.¹²

Ortadoğu, tarih boyunca dünya trafiğinin en yoğun ve karışık olduğu bölgesidir. Bölgede, tarih içerisinde genellikle siyasî ve etnik bakımdan birliğin sağlanamaması, bölgeyi zaman zaman bir kaos ortamında sürüklemiştir. Sözü edilen durum da kurulan devletlerin ömrünün kısa olması sonucunu doğurmuştur.¹³

İnsanlığın ilk büyük savaşları, ilk medeni kavimleri, ilk siyasi oluşumlar, ilk üretim faaliyeti olan ziraat ve yazı gibi devrim niteliğindeki gelişmelerin merkezinin Ortadoğu olması onun önemini ortaya koyması açısından önemlidir.¹⁴

¹¹ Atalay, s. 480

¹² Parlar, s.30

¹³ Cengiz Çandar, **Ortadoğu Çıkmazı**, Hil Yayınları, İstanbul, 1983, s.9

¹⁴ Memiş, s.14

Ortadoğu Türkiye için de ilgi çekici bir bölgedir. Her şeyden önce yakın bir geçmişe kadar bu geniş sahanın büyük kısmı Osmanlı İmparatorluğunun sınırları içinde kalıyordu. 400 yıl kadar sürmüş olan bu uzun hâkimiyet devresinin sonlarına doğru yani Osmanlı Devleti'nin zayıflaması sırasında batılı devletlerin bölge üzerindeki ilgileri artmıştır. Osmanlı İmparatorluğunun tarihe intikalinden sonra iki dünya harbi arasındaki devrede ve İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda Ortadoğu büyük devletlerin siyaset ve ekonomi alanında bir rekabet sahası haline gelmiştir. Bölgenin Türkiye için asıl önemi kendisinin de bu geniş siyasi ve coğrafi ünitenin içinde bulunması ve onun kuzey parçasını meydana getirmesidir. Türkiye Ortadoğu ülkelerinin bir kısmı ile doğrudan doğruya ortak sınıra sahiptir.¹⁵

Ortadoğu denilince, yukarıda anlatılan konumundan dolayı onunla bütünleşmiş bazı önemli meseleleri de şu başlıklar altında değerlendirmek mümkündür:¹⁶

- Filistin-İsrail Meselesi: Temeli binlerce yıl öncesine dayanan bu mesele günümüzde de hala tam olarak çözülememiştir. Ortadoğu'daki statükoda meydana gelen en büyük değişiklik şüphesiz İsrail Devleti'nin kurulmasıdır. İsrail Ortadoğu'yu "ideoloji, strateji ve silah deneme alanı" haline dönüştürmüştür.

- Yapay Devletler: Bu gün Ortadoğu haritasına bakıldığı zaman, buradaki devletlerin büyük bir bölümünün sınırlarının adeta cetvelle çizilmiş olduğu görülmektedir. Bu sınırlar, Batılı devletler tarafından kendi menfaatleri doğrultusunda ve keyfi olarak oluşturulmuştur.

- Yeteneksiz İdareciler: Bugüne kadar, gerçek anlamda yetenekli ve dirayetli bir devlet adamının başa gelmemesi, Ortadoğu'nun Batılı emperyalist devletler tarafından daha kolay sömürülmesine yol açmıştır.

- Siyasi İstikrarsızlık ve Petrol: Ortadoğu'da özellikle I. Dünya Savaşı'ndan sonra istikrar sağlanamaması, Ortadoğu ülkelerinin en büyük zenginliği olan petrolün, Batılı devletlerin kontrolü altına girmesine sebep olmuştur. Günümüzde de

¹⁵ Öngör, s. 29

¹⁶ Memiş, s. 10

Batılılar açısından yenilenemeyen kaynakların en önemlisi durumunda olan petrolün denetimi, büyük ölçüde ABD'nin ve onun ayrılmaz müttefiki İngiltere'nin elindedir.

- Semavi Dinlerin Merkezi: Tarihte semavi dinlerin beşiği olarak bilinen Ortadoğu, birçok peygamberin de yurdu olmuştur.

- Etnik Yapı: Tarihin en eski devirlerinden günümüze gelinceye kadar pek çok kavim gelip yerleşmiş, Ortadoğu medeniyetine kendinden bir şeyler katmıştır. Bu durum ise Ortadoğu'da etnik bakımdan karışmalara ve kaynaşmalara yol açmıştır.

- Terör ve Su Kaynakları: Türkiye su kaynaklarını komşularıyla paylaşmasına rağmen, Ortadoğu'da menfaatleri olan emperyalist güçler öncelikler GAP Projesinin bu paylaşımı engellemeye yönelik olduğu propagandasını yaparak, bölgedeki terör hareketlerinin gelişmesine ve devam etmesine katkı sağlamışlardır. Politik bir araç haline gelen su, İsrail-Filistin sorununun da çok önemli bir parçasını oluşturmaktadır. İsrail'in iç ve dış politikasında izlediği hidro-strateji, ülkenin su ihtiyacının yarısından fazlasını işgal altında tuttuğu Filistin topraklarından karşılamayı gerektirmektedir. Filistin'deki mevcut su krizinin siyasal ve ekonomik boyutlarının yanında, insan hakları boyutu da ele alınmazsa sorunun çözümü hakkında atılacak adımlar eksik kalacaktır.

3. ORTADOĞU TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ

Orta doğu tarihin her döneminde, dönemin süper devletlerinin çekiştikleri bir arena olmuştur. Daha İsa'dan önceki tarih kesitinde bile tarihin kaydettiği ilk ciddi uluslararası çatışmalarda geçit rolünü bu bölge üstlenmiştir. Bugünkü İran yaylalarından kopan persler bu bölgeyi denetim altına alarak dönemin diğer süper gücü eski Yunan la mücadele etmişlerdir. Eski Yunan'ın kent devletlerini tek bir yönetim çatısı altında toplayan Büyük İskender, dünya imparatorluğu kurma gereği ile Hindistan yollarına düşünce Orta Doğu'dan geçmek ve Orta Doğu'yu egemenliği altına almak zorunluluğunu duymuştur.¹⁷

İsa öncesi büyük çaplı uluslararası çatışmaların merkezi olması gibi İslam öncesi büyük devlet mücadelelerinin sahnesi de yine Orta Doğu olmuştur.

¹⁷ Çandar, s.10

İslamiyet'in ortaya çıktığı miladi takvimle 7. yy da iki büyük güç, doğuda bugünkü İran ve Irak topraklarında kurulu Sasani İmparatorluğu ile Batının Doğudaki uzantısı Hıristiyan dünyanın merkezi Bizans Orta Doğu coğrafyası üzerinde birbirlerini kollamışlardır.

Her iki büyük gücü alaşağı ederek yepyeni bir tarih çığırını açmış olan İslamiyet'in de kaynağı bu bölgedir. İslamiyet burada doğmuş, Sasani İmparatorluğunu yıkarak Asya içlerine buradan sarkmış, kuzey Afrika'yı boydan boya kat etmiş, İspanyayı geçerek Avrupa içlerine yol almış, Afrika'ya İslamiyet i taşımıştır.¹⁸

Orta doğudan yayılan İslamiyet Hıristiyan batı dünyasıyla ilk hesaplaşmasını yine bu bölge üzerinde yapmıştır. Ortadoğu Doğudan Batıya bir geçit alanı olmasının yanı sıra Batıdan gelen akınların da hedefi olagelmıştır. Haçlı akınları Avrupa'dan başlatılmış, küçük Asya üzerinden Filistin'e inmiştir. Hıristiyan Avrupa üç yüz yıl Ortadoğu ya yerleşmiştir.¹⁹

Hıristiyan Avrupa'dan çok önce Hıristiyanlık gibi Batının kültürel ve kurumsal dokusunun oluşmasında harcı bulunan Roma İmparatorluğu, imparatorluk haline gelebilmesini bugünkü Mısır, Filistin, Ürdün, Suriye ve Türkiye topraklarına yani orta doğuya yayılabilesine borçludur. Yani dünyanın iki yakası doğu ile batı tarih boyunca hep orta doğu da karşı karşıya gelmişlerdir.²⁰

Orta doğu tarih boyunca kültürlerin buluşma yeri olmuş, bu sayede muazzam bir kültürel birikimin oluştuğu yeryüzünün en çarpıcı noktası olma özelliğini kazanmıştır. İnsanlığın en dayanıklı ideolojileri sayılan büyük dinlerin beşiğinin orta doğu olması, bu nedenle bir rastlantı değildir. Uluslararası siyasetin yönlendirilmesi ve biçimlenmesinde başrolü oynayan Musevilik Hıristiyanlık ve Müslümanlık orta doğu kökenlidir. Bölgenin bu özelliği kendisine dünyanın en önemli ideoloji deposu olma özelliğini vermekte ve böylece bölge güçlü ideoloji potansiyeli ve rezervleri barındırmaktadır. Petrol nasıl günümüz uygarlığının maddi enerji kaynağı ise büyük

¹⁸ Kadir Mısıroğlu, **Musul Meselesi ve Irak Türkleri**, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1972, s.6

¹⁹ Bernard Lewis, **Ortadoğu: Hıristiyanlığın Doğuşundan Günümüze Ortadoğu'nun 2000 Yıllık Tarihi**, (Çev: Mehmet Harmanlı), Gençlik Yayınevi, İstanbul, 1996, s.24

²⁰ Lewis, s.24

dinler de manevi enerji kaynağıdır. Ortadoğu'ya egemenlik bu nedenle dünyanın maddi enerji kaynakları yanı sıra daha da önemlisi manevi enerji kaynağı üzerinde denetim olanağı sağlamaktadır.

Ortadoğu'yu dünyanın diğer kesimlerinden ayıran diğer bir eşsiz özelliği de tarihin ilk uygarlıklarının beşiği olmasıdır. İnsanlığın ilk uygarlıkları nehir uygarlıkları olarak Nil vadisinde ve Mezopotamya da oluştu. Biri bugünkü Mısır ve Sudan'ı, diğeri ise Irak ve İran'ı kapsamaktadır. İnsan toplulukları arasında ilk ticaret, ilk tarım, ilk şehircilik orta doğu da doğdu. İlk savaşlar burada verildi. İlk yazılı barış anlaşması Kadeş burada yapıldı. Bu yüzden Ortadoğu tarihin de kaynağıdır. Böylesine tarihi ve kültürel derinlik ve jeopolitik konum Ortadoğu'yu her zaman değerli kılmıştır. Bugün de yeryüzünün en değerli noktası Ortadoğu'dur.²¹

İnsanlığın ilk büyük savaşları, ilk medeni kavimleri, ilk siyasi oluşumlar ve yazı gibi devrim niteliğindeki gelişmelerin merkezinin Ortadoğu olması, bölgenin önemini ortaya koymasından açıktır. ²² Siyasi hakimiyete paralel olarak Ortadoğu, ana hatları ile “Helenleştirilme”, “Romalılaştırılma”, “Hristiyanlaştırılma” ve “İslamlaştırılma” süreçlerinden geçmiştir.²³ Bölgede kurulmuş olan siyasi teşekküller arasında Akadlar, Babiller, Hititler, Asurlular, Persler, Büyük İskender, Roma, Bizans İmparatorlukları eskiçağ denildiği zaman akla gelen isimlerdir. Yine İslamiyetten önce Ortadoğu bölgesinin sakinleri arasında çöl şartlarına uygun bir yaşam olan bedeviliği benimsemiş Araplar da bulunmaktadır. İslamiyet'ten sonra Emeviler, Abbasiler gibi önemli devletler kuran Ortadoğu Müslümanlarına Türkler Abbasiler döneminde etki etmeye başlamış, bölgedeki bu Türk etkinliği Selçuklular döneminde daha da artmış Osmanlı Devleti döneminde ise doruk noktasına ulaşmış, Ortadoğu Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.²⁴

Ortadoğu, Osmanlı Devleti'nin egemenliğine girdikten sonra yaklaşık dört yüz yıl boyunca derin bir uyku dönemine girmiştir. Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu'da –İran hariç- kurduğu egemenlik süresince bölge uzun süreli bir istikrar ve güvenlik adasına dönüşmüştür. Osmanlı'nın zayıflayarak Ortadoğu'dan çekilmeye

²¹ Çandar, s.10-11

²² Memiş, s. 16

²³ Lewis, s.285

²⁴ Akşin, Cilt 3, s. 276

başlamasıyla, ekonomik, siyasi ve dinsel içerikli emperyalizm Ortadoğu'ya girmeye başlamıştır. Ortadoğu halkının büyük çoğunluğu Müslüman olmasına rağmen emperyalist güçlerin etkisiyle parçalanmış ve parçalı yapının tam ortasında BM Kararı ve ABD Desteğiyle bir Yahudi devleti kurulmuştur. İsrail Devleti'nin kurulması Ortadoğu'ya uzun süreli bir barışın gelmesini engellediği gibi İsrail-Filistin mücadelesi veya Müslüman-Yahudi çatışması ortaya çıkarak mevcut karışıklıkları daha da derinleştirmiştir.²⁵

Sonuç olarak Ortadoğu'da karşı karşıya savaşan İslam ve Batıdır. Ortadoğu, analitik bir çalışma ile hakkında uzun vadede geçerli fikirleri öne sürme imkanı olmayan bir bölgedir. Çünkü bu coğrafyada her an taraflar ve dengeler değişebilmektedir.²⁶

4. TÜRKİYE VE ORTADOĞU

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren genel olarak Türk dış politikasının iki temel özelliği ön plana çıkmaktadır: 1- Statükoculuk 2- Batıcılık. Statükoculuk mevcut sınırları sürdürme ve kurulu dengeleri muhafaza etme, Batıcılık ise bir coğrafi alanı ifade etmemekte, Batı'nın ekonomisini, bilimini ve uygarlığını vurgulamaktadır. Türk dış politikasının söz konusu iki temel özelliği Türkiye'nin Ortadoğu politikasında diğer alanlara nazaran daha çok kendini hissettirmektedir. Cumhuriyetin kurucuları, kuruluşun ilk yıllarında sadece dış güvenlik konularıyla değil, aynı zamanda ülke içinde yeni rejimin yerleşmesi için çaba içine girmiş, özellikle yeni devlet için sorun yaratacak bölgelerden elden geldiği kadar uzak durma politikasını takip etmeye çalışmışlardır.²⁷

Türkiye'nin Ortadoğu politikalarını belli dönemlere ayırarak incelemek, günümüzdeki Ortadoğu-Türkiye ilişkilerini daha iyi anlamak açısından önemli olacaktır. Bu dönemler: 1923-1950 yılları arası dönem, 1950-1960 yılları arası

²⁵ Memiş, s.67

²⁶ Parlar, s. 33

²⁷ Mehmet Şahin, "Türkiye'nin Ortadoğu Politikası: Süreklilik ve Değişim", **Gazi Üniversitesi Akademik Ortadoğu Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 2, 2010 s.14
http://www.akademikortadoğu.com/belge/ortadoğu8%20makale/mehmet_sahin.pdf 01.12.2010

dönem, 1960-1980 yılları arası dönem, 1980-1990 yılları arası dönem, 1990-2000 yılları arası dönem ve son olarak 2000'den günümüze kadar olan dönem.

4.1. 1923 - 1950 Dönemi

Birinci Dünya Savaşı sonunda Arap Ortadoğu'sunda başlayan bağımsızlık savaşının İkinci Dünya Savaşı yıllarına kadar sürmesi, yani bölgenin siyasi coğrafyasının oturmaması ve güvenlik konularının ağırlık kazanması, Türkiye ile Arap Ortadoğu dünyası arasında ilişkilerin gelişmesini engellemiştir.²⁸

4.2. 1950- 1960 Dönemi

İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği yıkım sonucunda Ortadoğu'dan İngiltere ve Fransa'nın çekilmesiyle, bağımsız olan bölge ülkelerinin ortaya çıkmasıyla , Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilişkilerinin gelişmesi beklenirken tam tersi bir durum ortaya çıkmıştır. Türkiye bu dönemde Sovyet tehdidini ağır bir şekilde üzerinde hissetmiş, bunun için Nato' ya girmiş ve Sovyet Rusya'nın Ortadoğu'ya sızmak istemesi ve Arap ülkelerinin de bu sızmayı kolaylaştırıcı davranışlarda bulunmaları Türkiye'yi ürkütmüştür.²⁹ Türk dış politikasının iki temel özelliğinden biri olan "Baticılığın" bu yıllarda abartılı ve ölçsüz kullanılması, Türkiye'yi bölgeden uzaklaştırmakla kalmamış, bölge Arapları nezdinde Türkiye imajı ciddi bir şekilde zedelenmiştir.³⁰

Menderes'in Orta Doğu politikası, çok iyi niyetli ve belki de dönemin şartları altında kaçınılmaz bir politika idi. Menderes'in sahip olduğu dünya görüşü ve ideoloji, Türkiye'nin atak ve çarpıcı bir dış politika izlemesi, Orta Doğu'da rol oynaması, sadece bölgede değil Türkiye'deki muhalefetin de tepkisini çekmiştir. Türkiye'deki muhalefet, Türkiye'nin bölgedeki aktif rol oynamasını, maceracı, gereksiz, aykırı ve zararlı görmüşlerdir. Zira, bu politika Türkiye'nin bölgeden 'uzakta kalma tercihinine' halel getiriyordu. Hele, Batı ile işbirliği çerçevesinde olması, özellikle sol çevreleri daha çok rahatsız ediyordu. Bu rahatsızlıklar, 1960 askeri darbesi ile kendini açıkça gösterdi. Askeri rejim, Menderes'in iç ve dış politikadaki

²⁸ Şahin, s.17

²⁹ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi(1914-1990)**, s.845

³⁰ Şahin, s. 14

atak tavrına tepki olarak, onun hayatına son vererek cezalandırma yolunu seçti. Doğal olarak, askeri rejim Türkiye'nin dış politikasında da değişim yapacaktı.³¹

4.3. 1960-1980 Dönemi

Bu dönem, Türk dış politikasında Batı'ya eleştirel bakışın ve Ortadoğu'ya yakınlaşmanın başladığı dönemdir. Söz konusu dönemde, Türkiye'nin Ortadoğu'da cereyan eden olaylara yönelik yaklaşımında değişikliklerin olduğu gözlenmektedir. Örneğin; Kıbrıs Sorunu karşısında Batı'nın tavrından duyulan rahatsızlık nedeniyle Türkiye, Ortadoğu'ya yönelik politikasını yeniden gözden geçirme gereği duymuştur. Arapları ihmal ettiğini düşünen Türkiye, bu politika değişikliğiyle Ortadoğu sorunlarında daha Arap yanlısı bir tutum sergilemiştir.³²

1965 yılında tek başına iktidara gelen Adalet Partisi, hükümet programında “Arap memleketleri, meşru davalarında Türkiye'nin anlayış ve desteğine güvenebilir” denilerek Müslüman ülkelerle yakın münasebetler kurma yoluna gidilmiştir. Burada meşru dava ile kastedilen İsrail meselesidir ve Türkiye ilk defa İsrail meselesinde Araplara taviz vermenin işaretini vermektedir. Ayrıca 1973 Arap-İsrail savaşının yarattığı petrol krizi, Türkiye'yi Ortadoğu ülkelerine daha fazla yaklaştırmıştır. Arap ülkelerinden kredi ile petrol alan Türkiye, Ortadoğu politikasında Araplar tarafına daha da kaydırmıştır.³³

4.4. 1980-1990 Dönemi

Türkiye bu dönemde yine Batı eksenli bir politika takip etmiştir. Ancak 1979 yılında İran İslam Devrimi'nin gerçekleşmesi, Türkiye'nin Ortadoğu'ya ilişkin politikasında önemli etki yapmıştır. İran'daki gelişme dışında Türkiye'nin Ortadoğu'ya ilişkin politikasında terör ve su sorunu gibi meseleler Türkiye'nin bölgeye bakışında belirleyici olmuştur. Kısaca bu dönem, Türkiye'nin dış politikasında güvenlik konularının ağırlığını hissettirdiği yıllar olmuştur.³⁴

1981 yılında toplanan İslam zirvesinde, Türkiye'nin Irak ile İran arasında arabuluculuk yapmak üzere teşkil olunan heyete dahil edilmesi, Türkiye-Suudi

³¹ Ramazan Gözen, “Türkiye'nin Ortadoğu Politikası: Gelişimi ve Etkenleri”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 245

³² Şahin, s.14

³³ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi(1914-1990)**, s.848

³⁴ Şahin, s. 15

Arabistan münasebetlerinin bir hayli gelişmiş olması Türkiye'nin Ortadoğu'daki imajını eskisine oranla bir hayli yükseltmiştir.³⁵

Ancak bu yaşananlar Türkiye'nin 1980'lerde tüm Arap ülkeleriyle olumlu ilişkiler geliştirdiği anlamına gelmiyor. Bu dönemde Suriye 1939 yılında Türkiye'ye ilhak edilen Hatay konusunda şikâyetlerine devam etmiştir. Irak rejimi, Kürt direnişine karşı Türkiye'yle işbirliği yaparken, Suriye ise PKK lideri Öcalan'a barınak sağlayarak destek vermiş ayrıca Suriye işgali altında bulunan Lübnan'da lojistik ve eğitim desteği sağlamıştı. Türkiye'nin elektrik üretimi ve sulama yapmak için Fırat ve Dicle nehri sularını kullanarak Güneydoğu Anadolu Projesi'ni başlatması, Suriye'yle Irak'ı suları kesmekle tehdit etmesi üzerine sürtüşmeler daha da arttı.³⁶ Su, Türkiye'yle güney komşuları arasında bir işbirliğinden çok, anlaşmazlık meselesi olmuş ve yaşanan diğer sürtüşmeleri daha da güçleştirmiştir.

Türkiye'nin Ortadoğu politikası denildiğinde Özal dönemi üzerinde durulması gereken bir dönemdir. Özal'dan önceki yönetimler Ortadoğu'dan özenle kaçmışlar, Ortadoğu gelişmelerine sadece savunma merkezinden bakmışlardır. Özal ise ilk başta ekonomik işbirliği ile başlayan ilişkileri diğer alanlara da yaymayı hedeflemiş en önemlisi de Türkiye'nin aynı zamanda bir Ortadoğu ülkesi olduğunu tespit etmiştir. Ortadoğu dengelerinde yerini almayan bir Türkiye, bu bölgeden gelecek tehditlere daha açık olacaktır. Kürt sorunu bunun en açık örneğidir. PKK terörünün geldiği noktanın en önemli sorumlusu, Türkiye'nin bölgede bulunmasıdır.³⁷

Özal ilk etapta, Suriye, Irak ve İran'la ekonomik ilişkileri geliştirmenin yollarını aramıştır. Bölgeden Türkiye'ye tek taraflı petrol alımı şeklinde olan ticaret bu şekilde çeşitlenirken, Özal bu siyasete bir de suyu eklemek istemiştir. Su projesi Ortadoğu'da şüpheyle karşılanırsa da Türkiye'nin bölgeye dönük yaklaşımında büyük bir değişime işaret eder. Özal'ın bu çabaları onun dini bağlantılarıyla açıklanmak istendiyse de İsrail-Türkiye ilişkilerinin askeri dönemden çok bu dönemde gelişmiş

³⁵ Armaoğlu, s.851

³⁶ William Hale, Türk Dış Politikası(1774-2000), (çev: Petek Demir), Mozaik Yayınları, İstanbul, 2003, s.181

³⁷ Şahin, s.17

olması bu argümanı doğru çıkarmaz.³⁸ Özetle Özal, Türkiye'nin Ortadoğu'da olduğu gerçeğini tam boyutlarıyla idrak eden ve bunun gereklerini yerine getirmek içintüm enstrümanları seferber eden neredeyse ilk siyasetçidir. Ancak onun Ortadoğu yaklaşımı, diğer bölgeleri dışlayıcı bir yaklaşım olmamıştır. Aksine, Ortadoğu Türkiye'nin odaklanması gereken çok sayıda bölgeden bir tanesidir.

4.5. 1990-2000 Dönemi

1990'ların başından itibaren Türkiye'nin dış politika ortamı ve elbette Ortadoğu bölgesi çok önemli olaylara sahne oldu. Önce Irak'ın Kuveyt'i işgali, sonrasında Körfez Savaşı, ardından Sovyetler Birliği'nin çökmesi ve bölgede ortaya çıkardığı sorunlar, daha sonra halen devam etmekte olan Arap-İsrail barış süreci ve nihayet Balkanlarda savaş. Tüm bu değişimler, Türkiye'nin Orta Doğu politikasını derinden etkiledi.³⁹

1990'lı yılların başında Soğuk Savaş'ın sona ermesi, Sovyetler Birliği'nin ve Yugoslavya'nın dağılmasıyla iki kutuplu dünya sisteminin sona ermesi, Türkiye'nin çevresinde yeni etnik ve dini çatışmaların ortaya çıkmasına neden oldu. Batı ittifakının ne derece faydalı olduğunun tartışıldığı ortamda yeni güvenlik sorunlarının ortaya çıkması, bu sorunların daha ziyade Suriye ve Irak gibi Arap ülkelerinden kaynaklanması, Türkiye-İsrail ilişkilerinin gelişmesini beraberinde getirdi. Bu açıdan bakıldığında 1950'li yıllar ile 1990'lı yıllardaki Türkiye'nin Ortadoğu'ya bakışında benzerlikler görülmektedir. Daha öncede bahsedildiği gibi 1950'li yıllarda bölgeye Batı/ABD perspektifinden yaklaşan Türkiye Ortadoğu'dan uzaklaşırken, 1990'lı yıllarda İsrail'le stratejik ilişki içerisine girerek yine Arap dünyasından uzaklaşma eğilimi göstermiştir. Yani, Türkiye'nin Ortadoğu politikası, güvenlik konuları ağırlık kazanınca ABD ve İsrail'le ilişkilerinde gelişme olarak kendini göstermektedir.⁴⁰

Bu dönemde Türkiye'nin Ortadoğu politikasında göze çarpan değişiklik İsrail ile antant kurulmasıydı. Bu gelişmenin olumlu yanı, Türkiye'nin Washington'da itibarını artırması ve Suriye'yle yaşadığı çekişmede güç dengesini kendi lehine çevirebilmesiydi. Ayrıca bu sayede başka bir şekilde elde edemeyeceği askeri

³⁸ Şahin, s. 15

³⁹ Gözen, s. 252

⁴⁰ Şahin, s.16

malzemelere sahip olmuştur. Diğer yandan, İsrail-Türkiye ilişkilerinin gelişmesine Fırat suyu konuları Arapların öteden beri duyduğu kuşkuları arttırmıştı. Ancak bu sorunun Türkiye'ye fazla bir zarar vermemesinin sebebi, Arap devletlerinin kendi aralarında yaşadıkları ayrılıklar ve çekişmelerle birlikte bu devletlerden bazılarının – Mısır, Ürdün, Suudi Arabistan- ABD'ye bağımlı olmasıydı. Arap devletleri tamamen Batı karşıtı veya kendi aralarında birleşmiş olsalardı, büyük ihtimalle Türkiye'nin pozisyonu daha zayıf olacaktı.⁴¹

4.6. 2000 ve Sonrası Dönem

Türkiye'nin 1990'lı yıllarda karşılaştığı güvenlik sorunları ve bu sorunlarda Batı'yı yanında bulamaması Türkiye'yi, genelde dış politikasını özelden ise Ortadoğu politikasını gözden geçirmeye sevk etti. 1997'de Türkiye'nin AB üyeliğinin reddedilmesi ve 1998'de Suriye ile imzalanan Adana Mutabakatı Türkiye'ye yeniden Ortadoğu kapısını açmıştır.

11 Eylül 2001 tarihinde Dünya Ticaret Merkezi'ne ve Pentagon'a yapılan terörist saldırılardan sonra ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik dış politikasındaki söylem ve eylemi, çoğu bölge ülkesinde olduğu gibi Türkiye'de de endişe yaratmıştır. "Ortadoğu sorunlarından uzak durma" yaklaşımıyla sorunlarından kurtulamayacağını anlamış, özellikle aşağıda belirtilen gelişmelerden dolayı tekrar Ortadoğu'ya yönelmiştir. Bu gelişmeler⁴²:

1. Avrupa Birliği'nin Türkiye'ye karşı uyguladığı çifte standartlı politikasından dolayı, Türkiye'nin AB üyelik sürecinin istenildiği şekilde iyi gitmemesi,
2. 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgali ile Türkiye-ABD ilişkilerinde yaşanan güvenlik bunalımı,
3. 2009 yılında yaşanan ekonomik krizle birlikte AB ve eski Sovyet Rusya coğrafyasının eski cazibesinin azalması,
4. Bölgede İsrail-Filistin sorunu gibi eski çözümsüz sorunlara yenilerinin eklenmesi ve bu sorunlu ortamda varlık göstermeye devam eden İran faktörü,

⁴¹ Hale, s.347

⁴² Şahin, s.20

5. İsrail'in politikalarının bölge halkı ve mevcut Arap yönetimleri tarafından kötü karşılanması,

6. Arap yöneticilerin, bölgede yaşanan sorunlar karşısında yetersiz kalarak kendi halkları nezdinde itibar kaybetmeye devam etmeleri, Türkiye'nin yönünü yeniden Ortadoğu'ya çevirmiştir.

Günümüz hükümeti AKP, özellikle son dönemde Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın yaptığı açıklamalarla Filistin konusunu dünya kamuoyuna taşımış ve Arap dünyasında Türkiye'yi hiç olmadığı kadar güçlü ve popüler bir çizgiye getirmeyi başarmıştır. Parti programına da Ortadoğu ile ilgili yer ayıran AKP, Ortadoğu politikasını resmi web sitesinde şu şekilde ifade etmektedir.⁴³

Ortadoğu'da akan kan, tüm dünya kamuoyunu olduğu gibi bu bölge ile yakın kültürel ve tarihi ilişkileri olan Türk halkını da üzmemekte ve endişeye sevk etmektedir. AKP, din ve ırk ayrımı yapmaksızın, kime ait olursa olsun, dökülen kanın ve gözyaşının acilen durdurulmasını sağlayacak tek yolun, kalıcı bir barıştan geçtiğine inanmaktadır. Bu çerçevede Türkiye, barışın tesisine yönelik çabaları desteklemeye devam edecektir. AKP, Türkiye'nin İslam ülkeleriyle ilişkilerine özel önem vermektedir. Bu nedenle, bir yandan bu ülkelerle ikili işbirliğinin arttırılması, öte yandan İslam Konferansı Örgütü'nün uluslar arası alanda daha yaygın yer edinebilmesi ve inisiyatif alabilen dinamik bir yapıya kavuşturulması için çaba sarfedecektir.

Bu programa uygun olarak Recep Tayyip Erdoğan'ın İsrail'in "Devlet Terörü" uyguladığı yönündeki açıklaması Arap basınında büyük yankı uyandırmış, son iki yılda Türkiye-İsrail ilişkileri ciddi bir kırılma yaşamıştır. Davos'ta Erdoğan'ın "one minute" çıkışı ve sonrasında Mavi Marmara kriziyle Türkiye-İsrail ilişkileri kopma noktasına gelmiştir. Türkiye ve İsrail'in bugün kurulması planlanan Kürt devletine bakış, Filistin sorunu ve genel olarak İslam dinine tavır konusunda çok ciddi farklılıkları olmasına karşın hükümetin, dış politikada daha emin adımlar atabilmesi için dengeli, ölçülü ve uzlaştırıcı rolü benimsemesi, masada müzakere edebilmesi daha doğru olacaktır.

⁴³ www.akparti.org (02.12.2010)

Genel olarak, Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik politikasında Batı ile ilişkilerinin seyri her zaman ana belirleyici etken olmuştur. 1950'lere kadar Ortadoğu sorunlarına karışmamayı güvenliği açısından uygun bulan Türkiye, 1950'li yıllarda Sovyetler Birliği'nden tehdit algıladığı için aktif Batı taraftarlığını ulusal çıkarlarına uygun bulmuş, Batı'yla sorunlu ilişkileri olduğunda da dış politikada çeşitliliğe gitme ihtiyacı hissetmiştir. 2000'li yıllara kadar Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik dış politikasını birinci derecede güvenlik kaygıları şekillendirmiştir. 2000'li yılların başından itibaren, değişen uluslar arası ve bölgesel dengeler Türkiye'nin bölgeyle ilgilenmesinin önünü açmış, Türk dış politikasındaki güvenlik kaygılarının ağırlığının azalması Türkiye'nin Batı'ya bağımlılığını azaltırken başta Ortadoğu olmak üzere yakın çevresinde etkinliğinin artmasını sağlamıştır. Son yıllarda ortaya koyduğu barış sağlama amaçlı açık diplomasiye dayanan politikasıyla Türkiye siyasi ve ekonomik kazanç sağlarken bölgenin istikrar ve refahına katkı sağlamaktadır.

Türkiye'nin 2000'li yıllarda Ortadoğu sorunlarıyla yakından ilgilenmesi ve bölgede her geçen gün etkinlik kazanması, "Türkiye dış politikada eksen mi değiştiriyor?" sorusunu gündeme getirmiştir. Özellikle Suriye ile stratejik düzeyde samimi adımların atılması, son yıllarda İsrail konusunda Türkiye'den yükselen sert ve eleştirel tavır ABD/Batı'nın istemediği şekilde İran'la iyi giden ilişkiler Türkiye'nin son dönem dış politikasında eksen kayması olarak yorumlanmıştır. Aslında Türkiye'nin son dönem dış politikasındaki açılımlar bir eksen kayması değildi ama körü körüne Batı ittifakının gözden geçirilip geldiği nokta olarak yorumlanabilir.

İKİNCİ BÖLÜM

EN UZUN YÜZYILIN SULTANI: II. ABDÜLHAMİD

Osmanlı İmparatorluğu'nda hiçbir hükümdar Abdülhamid'in otuz üç yıllık hükümdarlığı sürecince karşılaştığı olaylarla baş etmek zorunda kalmadı. Kırım Savaşı'ndan itibaren, kuzeyde emperyalist Çarlık Rusya' s, kuzeybatıda Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, batıda Fransa, Almanya ve İngiltere gibi Asya tarihinin satranç tahtasındaki ana oyuncular ve bunların her birinin kendine özgü hedefleri düşünüldüğünde, Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içinde ve dışında sonu gelmez çatışmalara maruz kalması pek de şaşırtıcı olmasa gerekir. Ekonomik olarak zayıflatılmış, kapitülasyonların kısılacında ezilmiş, düşmanlarının sahip olduğu modern silahlı kuvvetlerle kıyaslanabilecek hiçbir askeri güce sahip olmayan ve gittikçe küçülen bir imparatorluğu Sultan Abdülhamid'in otuz üç yıl bir arada tutması gerçekten hayret vericidir.⁴⁴

2.1. II. ABDÜLHAMİD ÖNCESİ OSMANLI İMPARATORLUĞU

XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti açısından, dönemin güçlü devletlerinin siyasi arenasında parçalanma hesaplarının yapıldığı, isyanlarla ve savaşlarla son derece önemli toprak kayıplarının verildiği dönemdir. Daha yüzyılın başından itibaren Osmanlı Devleti dış siyasetinde Avrupa'nın büyük devletlerinin etkilerinin daha da çoğaldığını görmüş, denizleri ve toprakları üzerinde bu devletlerin çıkar çatışmalarına giriştiklerine şahit olmuştur. Bir yandan savaşlarla toprak kayıplarına uğrayan Osmanlı Devleti, diğer yandan da yabancı devletlerin uygulamaya koydukları plan çerçevesinde çok uluslu yapısındaki unsurların isyanlarına ve bağımsızlıklarını kazanarak devletten toprak parçaları koparmalarına sahne olmuştur.⁴⁵

2.1.1.Tanzimat Fermanı

3 Kasım 1839'da Tanzimat-ı Hayriyye Fermanı'nın ilan edilmesi ile başlayan bu dönem, 19. asırda Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılan ıslahat için kullanılan bir

⁴⁴ E. Mahmud Sami, **Abdülhamid'in Petrolleri**, (Çev:Sevtap Demirci), İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2007, s.188

⁴⁵ Arzu Terzi, **Abdülhamid'in Mirası: Petrol ve Arazi**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2009, s. 22

tabirdir. Bu fermanın Topkapı Sarayı'nda Gülhane bahçesinde okunup ilan edilmesinden dolayı diğer adı da Gülhane Hatt-ı Hümayunu'dur. Bazı tarihçilere göre Tanzimat, hukuk bakımından 1876'dan I. Meşrutiyet'in ilanına ve bazılarına göre de 1908 II. Meşrutiyet'in ilanına kadar devam etmektedir.⁴⁶

Tanzimat'ı hazırlayan sebeplerin kaynaklarını Osmanlı Devleti'nin ıslahat tarihinde aramak lazımdır. Osmanlı Devleti'nde yapılan ıslahat hareketleri başlıca iki devreye ayrılır:⁴⁷ Birinci devre; ıslahat hareketleri üzerinde hâkim olan fikirlerin Osmanlı Devleti'nin kendi tarih ve kültüründen doğan devredir. İkinci devre ise; ıslahat hareketlerinin başlamasında daha ziyade Avrupa kültür ve medeniyetinin tesirlerinin görüldüğü devredir. Birinci türden ıslahatlara pek çok defa başvurulmakla beraber ikinci türden olanlara Lale Devri'nden itibaren daha yoğun ilgi gösterilmiştir. Tanzimat bu ikinci devrede yapılmış bulunan ıslahatın bir neticesi olarak ortaya çıkmıştır.

2.1.1.1. Tanzimat Fermanının İlanı

Mustafa Reşit Paşa tarafından kaleme alınan Tanzimat Fermanı, 3 Kasım 1839 günü yapılan büyük bir merasimle ilan olundu. Bu merasime sadrazam, şeyhülislam, bütün saray erkânı, devlet ricali, ulema, esnaf cemiyetleri, Rum, Ermeni Patrikleri, Hahambaşı, İstanbul'da bulunan yabancı sefir ve konsoloslar iştirak ettiler. Hatt-ı Hümayunu bizzat Mustafa Reşit Paşa okumuş, padişah ise merasimi Gülhane köşkünden takip etmiştir. Tanzimat Fermanı önceki devrin yöneticilerine yönelik bir eleştiri ile başlamaktadır. Son yüz elli yıllık dönemde çeşitli gaileler yüzünden devletin ve halkın eski ihtişamlı ve zengin halini kaybedip güçsüzlük ve fakirliğe düştüğü tespiti yapıldıktan sonra, bunun sorumluları olarak şeriata ve kanunlara uymayan yöneticiler gösterilmektedir. Devletin beşeri kaynaklarının yeterli olduğu savunularak, bu kaynakların akılcı biçimde kullanılması halinde beş on yıl içerisinde arzu edilen gelişme seviyesine ulaşacağı vurgulanmaktadır.⁴⁸

⁴⁶ **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, (Ed. Hakkı Dursun Yıldız), Cilt 11, Çağ Yayınları, İstanbul, 1993, s. 431

⁴⁷ Abdullah Saydam, "Tanzimat Devri Reformları", **Genel Türk Tarihi**, Cilt 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 253

⁴⁸ Saydam, s. 255

Hatt-ı şerif, tebaanın hayatı, namus ve mülkiyet güvenliği, iltizamın ve ona ilişkin bütün suiistimallerin kaldırılması, silahlı kuvvetlere sürekli ve düzenli asker alınması, suçla itham edilenlerin adil ve açık muhakemesi ve kanunların uygulanmasında her dindeki kişilerin eşitliği gibi ilkeleri ilan etti.⁴⁹

2.1.1.2. Tanzimat Hareketine Tepkiler

Fermana yönelik ilk olumlu tepkiler ülke içerisinden değil de dışarıdan geldi. Batılıları memnun kılan husus, fermanın kendi tesirleri altında yayınlanmış olmasıydı. Fermanın sonunda, “normal” bir zaman ve devlette son derece garip kaçacak bir ifade yer alıyordu. Dost devletler bu usulün ilelebet bekasına tanık olmak üzere ferman, İstanbul’daki bütün elçilere “resmen” bildirilecekti. Yani devletin bu ıslahatı, bu düzenlemesi dolayısıyla dış devletlere bir çeşit “noterlik” hatta belki “garantörlük” işlevi yükleniyordu. Başka bir deyişle, Tanzimat’ın yaptırımı, Avrupa devletlerinin ağırlığı oluyordu. Ferman, aykırı davranışta bulunanlara “Allah-u Teâlâ Hazretlerinin lanetine mazhar olsunlar ve ilelebet felah bulmasınlar” diye beddua ediyordu. Tanzimat’ın bir müeyyidesi(yaptırımı) Avrupa devletleri idiye de diğer yaptırımı da Allah’tı.⁵⁰

Ayrıca Mustafa Reşit’e karşı duyulan tepkiye rağmen, Avrupa kamuoyunun gözünden düşmek korkusuyla herkes Tanzimat ıslahatçılığının ana yönelimini hararetle benimser görünüyordu.⁵¹

Tanzimat tek yönlü olarak azınlıkların yararına işledi. Devlet Tanzimat ruhuna uygun olarak azınlıkları yüksek hizmetlere getirdi. Onlardan tercümanlar, sefirler, müşavirler hatta pek çok nazırlar yetişti. Fakat bu yetkilerin verilışı azınlıkları Osmanlı birliğine bağlamadı. Tam tersine azınlıklar ekonomik alanda kuvvetlendiler. Yabancı sermayenin memlekete serbestçe girmesi ve onları koruması ticaret işlerinin ellerine geçmesine neden oldu.⁵²

⁴⁹ Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**(Çev: Metin Kıratlı), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998, s.107

⁵⁰ Saydam, s.256

⁵¹ Akşin, s.95

⁵² İhsan Süreyya Sırma, **Tanzimat’ın Götürdükleri**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1996, s.29

2.1.2. Islahat Fermanı

Islahat Fermanı esasında Osmanlı İmparatorluğunun iç bünyesindeki düzenlemeleri hedef almakla beraber devletlerarası bir anlaşmada yani Paris Anlaşması'nın maddeleri arasında yer alması yönünden siyasi niteliği de olan bir fermandır.⁵³ 1856 Islahat Fermanı, 1839 Tanzimat Fermanı'nın daha ileri bir safhası olup, onun eksikliklerini tamamlayan bir ferman özelliği taşır.⁵⁴

Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki Ortodoks tebaayı himaye etme ve imtiyazlarını çoğaltma istekleri Kırım harbine sebep olmuş, neticede Avrupa Devletleriyle birlikte hareket eden Osmanlı Devleti bu sayede Rusya'nın bu isteklerine mani olmuştu. Kırım harbinin sonlarına doğru barış ihtimali belirmişti. Barış anlaşmasının ön şartlarından biri de, Osmanlı Devleti'nin Hıristiyan uyruklarına tanımış olduğu hakların yeniden ve “kendiliğinden” teyit edilmesini öngörüyordu. Müttefik devletlerin aralarında tartışmaları sonucu şu tezler ortaya atıldı:⁵⁵

Türk Tezi: Osmanlı İmparatorluğundaki Hıristiyan tebaaya verilen hak ve imtiyazlar Fatih Sultan Mehmet devrinde başlar. Ayrıca Gülhane Hattı Hümayunu ile İslam ve Hıristiyan tebaası arasında eşitlik prensibini kabul etmiş olduğu için artık böyle imtiyazlar tanıyamaz.

Rus Tezi: Paris Anlaşmasına eklenecek bir madde ile Osmanlı Hıristiyanlarının hak ve menfaatleri Avrupa Devletlerinin toplu garantisi altına alınmalıdır.

İngiliz Tezi: Tam ölçüde bir din serbestliği ve hukuk eşitliği sağlanmalıdır.

Fransız Tezi: İslam tebaa ile Hıristiyan tebaa arasında cemiyet, haklar, vergiler, askerlik, milli eğitim ve devlet memurluklarına geçme bakımından sürüp gelen farklar bir ferman ile kaldırılarak Gülhane hattında işaret edilmiş olan tebaa eşitliği tam manasıyla geliştirilmelidir.

⁵³ Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi; Cilt 11, s.479

⁵⁴ Kocabaş, s.49

⁵⁵ Akşin, s.96

Bab-1 Ali ne Rusya'nın ne de İngiltere'nin tezini kabul edemezdi. Çünkü birincisi, devletin haklarına dokunmakta, ikincisi ise devletin temeli olan İslam dinini küçültmekte idi. Fransız tezine gelince, din ve devlete açıktan açığa dokunur bir tarafı görülmediği için akla yakın olarak kabul edildi ve bu tez bir ferman şekline konularak ilanı Bab-1 Ali'ye bırakıldı. Bundan anlaşılmaktadır ki; Islahat Fermanı yabancı devletlerin hazırladığı ve Bab-1 Ali'nin kabul etmek zorunda kaldığı bir ıslahat programıdır.⁵⁶ Yani 1856 Islahat Fermanı ihtiyaçtan doğduğu için değil “Avrupalılara hoş görünmek için” ortaya çıkmıştı. Aslında Osmanlı Devleti, Islahat Fermanı' nı ilan ederek müttefikleri olan devletlere iç işlerine karışma yolunu kapamaya çalıştı. Osmanlı Devleti bu fermanı kendi ilan etmiş gibi dünya devletlerine açıklamakla sadece şekil yönünden hükümlerlik haklarını kurtarmış oluyordu.

Fermanın görünürdeki gayesi bütün toplulukları din, dil, ırk farkı gözetmeksizin kaynaştırmak ve böylece bir Osmanlı toplumu meydana getirmektir. Bir İslam İmparatorluğu'nun sorunlarına, anlayış bakımından yabancı, uygulama bakımından elverişsiz olan bu fermanların pek az başarı şansı vardı.⁵⁷ Bunların amacı tebaa için anlamsız veya şüpheli, bunların yürütülmesini üzerine alanlar uygunsuz ve isteksizdi. Ancak ferman konu olarak sadece gayri Müslimlerin haklarını ve imtiyazlarını genişletmekten başka bir şey yapamamıştır. Müslümanlar için yeni bir şey getirememiştir. Böylece Osmanlı Devleti, büyük devletlerin baskısı karşısında topraklarını ve haklarını savunabilmek için gayri Müslim toplumlara eşitlik tanıdığını resmen ilan etmek zorunda kalmıştır. Hâlbuki Osmanlı Devleti bu eşitlik prensibini tarihi boyunca kendi isteğiyle uygulamıştır.

Islahat Fermanı'ndan sonra Paris Antlaşması'nda yer alan Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışılmayacağı hükmü hiçbir zaman dikkate alınmamış, büyük devletler fırsat buldukça, devletin iç işlerine karışarak bir takım iç ve dış olayların çıkmasına sebep olmuşlardır.⁵⁸

⁵⁶ Karal, s.256

⁵⁷ Lewis, s. 21

⁵⁸ Akşin, s. 97

2.2. II. ABDÜLHAMİD

Sultan Abdülaziz, 30 Mayıs 1876'da Osmanlı bürokratlarının tertip ettikleri bir darbe ile tahttan indirilmiştir. Abdülaziz tahttan indirildikten sonra yapılan resmi açıklamada gözetim altında tutulduğu Topkapı Sarayı'nda intihar ettiği kamuoyuna duyurulmuştur. Ancak bu ölümün intihar mı yoksa katl mı olduğu çokca tartışılan bir olarak tam anlamıyla açıklığa kavuşturulamamıştır.⁵⁹

Abdülaziz'in ölüm sebebi ne olursa olsun, olay Sultan Murad için büyük bir felaket oldu. Zaten tahta çıkmasına yol açan olaylardan sarsılmış olan padişahın durumu daha da ağırlaştı. Şeyhülislam, padişahın akıl hastası olduğundan hal' edilmesine cevaz veren bir fetva hazırladı. Devletin ileri gelenleri Divan-ı Hümayun salonunda hal' kararını tebliğ etti ve Sultan Murad tahttan indirildi. Aynı gün Osmanlı tahtına geçen II. Abdülhamid'e herkes sadakat yemini etti.⁶⁰

Bu konunun alt başlıklarında II. Abdülhamid'in doğumu, saray yaşantısı, tahta çıkışı ve politik anlayışının şekillenmesinde rol oynayan etkenler, O'nu daha iyi tanımak açısından gerekli olduğu için ele alınacaktır.

2.2.1. Kimliği ve Kişiliği

Abdülhamid, 21 Eylül 1842' de doğdu. Babası Tanzimat Fermanı'nı ilan etmiş olan Sultan Abdülmecid(1839-1861) annesi ise Tir-i Müjgan Kadın Efendi'dir. II. Abdülhamid, Sultan Abdülmecid'in peş peşe Osmanlı tahtına geçen dört oğlundan ikincisidir.⁶¹ On yaşına geldiğinde annesini kaybetmesi üzerine Sultan Abdülmecid'in diğer eşi, çocuğu olmayan Perestu Kadın Efendi tarafından evlatlık edinildi. Bundan sonra onun terbiyesi altında, O' nun kendi ifadesine göre "gerçek bir ana şefkati" ile büyütüldü.⁶²

Abdülhamid'in çocukluğu hüznün içinde geçmiştir denilebilir. Erken yaşlarda anne ve babasını kaybetmesi sonucu çektiği acılar onu daha da olgunlaştırmıştır. Çocukluğu ve gençliğinin ilk yılları Tanzimat Dönemi'nin en parlak yılları içinde geçti. Amcası Abdülaziz ve ağabeyi Murat'ın ardından tahtın üçüncü varisi

⁵⁹ Karal, s.257

⁶⁰ **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, Cilt:11, s.521

⁶¹ Vahdettin Engin, **II. Abdülhamid ve Dış Politika**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2005, s.15

⁶² Seyfullah Arpacı, **Sultan II. Abdülhamid**, Işık Yayınları, İstanbul, 2005, s. 13

durumunda bulunan Abdülhamid, bütün şehzadeler gibi sarayda özel eğitim gördü. Geleneksel eğitimin yanı sıra, Avrupa kültürünün saraya kadar giren etkisiyle, Fransızca ve Batı müziği dersleri aldı. Yabancı dillere önem vermekle beraber, bu dilleri bilgi kazanmak maksadıyla değil, fakat güvenlik tedbiri olarak öğrenmişti. Günün birinde padişah olacağını ve ulema ile karşılaşacağını hesaba kattığı için şehzadelikte Arapça ve Farsça öğrenmeye çalıştı.⁶³ Fevkalade zekiydi, olağanüstü bir hafızası vardı ve pratik işlerle uğraşmaktan çok zevk alırdı. Marangozluk, tahta oymacılığı ve kakmacılığa merak sararak bu becerilerini zamanla övgüye yaraşır bir düzeye çıkardı.⁶⁴

Abdülhamid, tarihe özellikle de yakın tarihe çok meraklıydı. Tarihin ibret sahnesi olduğuna inanırdı. Bu düşünceyledir ki, padişahlığı sırasında tarih konularında sık sık sohbetler düzenleyecek, önemli sorunların tarihi gelişimine ilişkin belgelerden özel dosyalar hazırlattırarak, tarihçeler yazdıracaktı.⁶⁵

II. Abdülhamid kuruntuludur ancak bunun sebebi olarak sadece çekingen oluşu gösterilemez. Kendisinden önce 19. yüzyıl başlarından itibaren oynanan oyunlar, padişahların başına gelen olaylar, onun kuruntulu olmasına neden olmuştu. III. Selim, devleti kurtarmak hususunda ıslahat yaptığı için katledilmişti. II. Mahmut katledilmek üzere iken dama çıkmak suretiyle ölümden kurtulmuştu. IV. Mustafa deli olmasına rağmen padişah yapılmak istendiği için katledilmişti. Abdülaziz evvela tahttan indirilmiş sonra intihar etmiş veya öldürülmüştü. (Abdülhamid'e göre katledilmişti.) V. Murat çıldırmış ve tahttan indirilmişti.⁶⁶ Bütün bu olaylardan dolayı saltanatının ileriki yıllarında öldürülme korkusu gitgide arttığı için herkese karşı emniyetsizliği ve şüpheliği de arttı.

Tutumlu idi. Kendisine tahsis edilen aylığı ve çiftliğini işleterek hem hatırı sayılır bir servet edindi hem de para piyasaları ve işletmecilik hakkında deneyim ve

⁶³ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi “Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri(1876-1907)**, Cilt 8, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995, s.248

⁶⁴ Arpacı, s.13

⁶⁵ Engin Akarlı, “II. Abdülhamid: Hayatı ve İktidarı”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, Cilt: 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.253

⁶⁶ Karal, s.247

bilgi kazandı. Eğlenceleri sınırlıydı. Sağlığına gösterdiği özen, içki ve aşırı zevklerden uzak durmasını sağladı.⁶⁷

Sultan Abdülhamid hakkında kaynakların birleştiği noktalar, sabahları güneş doğmadan kalktığı, duşunu ve abdestini aldıktan sonra namazını kıldığı, dindar ve çalışkan bir insan olduğudur. Sabahları hafif bir kahvaltı yapar, ardından kahve ve sigarasını içer daha sonra çalışmaya başlardı. Bu çalışma iş yoğunluğuna göre bazen akşama ve bazen de gece yarısına kadar devam ederdi.⁶⁸

Sultan iş olmadığı akşamlar yemeğini yedikten sonra bahçeye çıkar, bazen Harem'e geçip kızlarının piyano çalmasını dinlerdi. Zevk ve eğlence kültürü yönünden Doğulu unsurları değil, daha ziyade Batı müzik ve eğlencesini tercih ederdi. Müzik, tiyatro ve opera tercih ettiği eğlencelerdi ve eğlendirici oldukları ölçüde severdi. Gamlı ve hüznü bulduğu Türk müziğinden hoşlanmazdı.⁶⁹ Sevdiği birkaç şarkıyı çalabilecek kadar piyano bilirdi. Abdülhamid'in bu zevkleri, padişahlığı sırasında da sürdü. Yıldız'da bir yazlık ve bir de kışlık olmak üzere iki tiyatro mevcuttu. Padişah Avrupa'dan turne için gelen tiyatro şirketlerini saraya davet ederdi. Sarayın özel tiyatrosu, İstanbul'u sık sık ziyaret eden Avrupalı, özellikle de İtalyan operet ve tiyatro sanatçılarının doğal uğrak yeri oldu.⁷⁰

Edebiyata özel bir ilgi duymadı. Duygusal edebiyatın insan ruhu üstünde zararlı etkileri olduğuna inanırdı. Gezi ve keşiflere ilişkin yazıların herhangi bir romandan çok daha sürükleyici ve yararlı olduğunu düşünürdü. Ama polisiye romanları sever, bunları eğlendirici bulurdu.⁷¹

Şehzadeliğinde spor günlük işlerinden biri olmuştu. Mükemmel bir binici ve atıcıydı. Sağlığına çok dikkat ederdi. Bu yüzden çalışma saatleri, yemek ve istirahat saatleri son derece muntazam idi. İsraftan hiç hoşlanmazdı ama iktisatlıydı. Bu ikisi arasındaki dengeyi çok iyi sağlamıştı. İktisatsız cömertliğin ve ihtiyatsız cesaretin nelere mal olduğunu çok iyi biliyordu.

⁶⁷ İsmail Çolak, **Son İmparator Abdülhamid Han'ın Gizemli Dünyası**, Nesil Yayınları, İstanbul, 2009, s.13

⁶⁸ Çolak, s.17

⁶⁹ Engin, s.74

⁷⁰ Akarlı, s.250

⁷¹ Engin, s. 75

Onun zekâsı çok kuvvetliydi. Bir kere gördüğü ya da sesini işittiği kimseyi kesinlikle unutmazdı. Kuvvetli hafızası insanları hayrette bırakacak derecede idi. Sesi bir devlet adamına yakışır tonda ağır ve kalındı. Çok dinler, az konuşur, kendisi ile konuşana güven telkin eder, herkese karşı nazik davranırdı. Hoşlanmadığı kimselere bile güler yüz gösterir ve sevmediğini belli etmezdi. Genç yaştan itibaren temkinli yaşamayı düstur edinmişti.⁷²

Abdülhamid, içki ve kadın konularında, önceki padişahların çoğundan ayrılır. Gençken birkaç defa içtiğini, fakat bir gün aşırı derecede midesinin bulandığını ve içkiyi bıraktığını sonradan da tarikata girdiği için ağzına bir damla içki koymadığını söyler. Birçok padişahın hayatında görülen anne sevgisi ve gürültülü kadın kavgaları onun hayatında görülmez.⁷³

II. Abdülhamid, şehzadeliği döneminde, 1864 yılında Sultan Abdülaziz'in Mısır'a yaptığı seyahate kardeşleri Murat ve Reşat'la birlikte katılmıştır. Bu gezi Abdülhamid'in İstanbul dışına ilk çıkışıydı.⁷⁴ Üç yıl sonra 1867 yılında gerçekleşen bir Avrupa seyahati ise Abdülhamid için bilgi ve görgüsünü arttırma fırsatı oldu. Fransa İmparatoru Napolyon uluslar arası Paris sergisi nedeniyle Abdülaziz'i Fransa'ya davet etmişti. Daveti kabul eden Abdülaziz yanına oğlu Yusuf İzzeddin ile yeğenleri Murad ve Abdülhamid'i alarak Paris'e gitti. Osmanlı heyeti iki hafta süre ile Fransa, İngiltere, Belçika, Almanya, Avusturya-Macaristan'ı gezdi. İlk defa bir Osmanlı padişahını görme fırsatını bulan Avrupalılar seyahat boyunca Abdülaziz'e olağanüstü ilgi göstermişlerdi. Gezinin Abdülhamid açısından da bir önemi olmuştu. Bu vesile ile Batıların hayat tarzını gelenek ve göreneklerini protokol yöntemlerini bütün ayrıntılarıyla görme fırsatı bulmuştu. Bunun yanında dünyanın en ileri tekniklerini, buluşlarını yerinde görmüş, bunlarla Avrupa'nın hangi düzeye varmış olduğunu anlamıştı. Ayrıca uluslar arası diplomasinin ne şekilde sürdürüldüğü hakkında fikir sahibi olmuştu. Bütün bu gözlemlerin ileride devlet sorumluluğunu üstlendiği zaman Abdülhamid'in çok işine yarayacağı muhakkaktır.⁷⁵

⁷² Arpacı, s.19

⁷³ Karal, s.256.

⁷⁴ Engin, s. 17

⁷⁵ Engin, s.18

2.2.2. Politik Anlayışı

Son yirmi yıl zarfında yeni bir literatür ve tarihçilik anlayışının ortaya çıktığı görülmektedir. Bu yeni literatür bir yandan Osmanlı tarihinin dünya tarihi içindeki konumunu güçlendirirken diğer yandan da Osmanlı tarihçisinin uluslararası akademik camiadaki saygınlığını artırmıştır. Bu gelişmeler Abdülhamid dönemi tarihçiliğini de derinden etkilemiştir. II. Abdülhamid dönemi tarihçiliğinin çerçevesini uzun yıllar çizmiş olan “Kızıl Sultan mı, Ulu Hakan mı?” kutuplaşmasının Türkiye’deki ideolojik bölünmüşlüğe denk düştüğü inkar edilmemektedir. Akademik tarihçiliğin de etkisiyle Abdülhamid’e ilişkin artık “ne Kızıl Sultan ne Ulu Hakan idi” veya “müstebid idi ama aynı zamanda ıslahatçıydı” şeklinde orta yolcu bir tavır ön plana çıkmış bulunmaktadır.⁷⁶

II. Abdülhamid, saltanatı süresince ülkesinde mutlak hâkimiyeti sağlamış ve hemen hemen yaşanan her olaya nüfuz etmiştir. Onun bu tesiri Avrupa ve dünya gündeminde büyük yer tutmuştur. O doğuştan politikaya merak salmış zeki ve kurnaz bir kişiliğe sahiptir. İçte ve dışta düşmanlara direnebilen, onları alt edebilen kabiliyetli bir hükümdardır. II. Abdülhamid uluslararası ilişkilerde geniş tecrübe sahibi olmuş ve onun bu tecrübeleri tarihsel bir süreç içinde akışını koruyarak günümüze kadar ulaşmıştır.

“Dünyada yalnızız. Düşman vardır fakat dost yoktur. Salıp her zaman müttefik bulabilmekte fakat hilal her zaman yalnız kalmaktadır. Osmanlı’ dan menfaat bekleyenler ona dost görünmekte fakat umduğunu bulamadığı zaman hemen düşman kesilmektedir. Ben de siyasetimi bu esas üzerine kurdum. Düşmana düşmanın silahı ile gitmek şarttır.”⁷⁷ diyerek siyasetinin özünü belirtmiştir.

Sultan Abdülhamid’in en belirgin yönlerinden biri de dengeli ve otoriter bir kişiliğe sahip olmasıdır. Dış politika da izlediği “denge siyaseti” ve batmakta olan devleti kurtarmak için içte ve dışta aldığı katı ve koruyucu tedbirlerde bu durum kendini açıkça belli eder. Bu yüzden Abdülhamid, yapıp ettikleriyle anlaşılammış

⁷⁶ Nadir Özbek, “Modernite, Tarih ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi Tarihçiliği Üzerine Bir Değerlendirme” Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 2, Sayı 1, 2004, s.73. http://www.ata.boun.edu.tr/Faculty/Nadir%20Ozbek/curriculum_vitae/CV_ozbek_en.pdf 24.07.2010

⁷⁷ İsmet Bozdağ, **II. Abdülhamid’in Hatıra Defteri**, Kervan Yayıncılık, İstanbul, 1985,s.70.

veya anlaşılmak istenmemiş; dışarıda “kızıl sultan” iftiralarına, içerdeyse “müstebit”(baskıcı) ithamına maruz kalmıştır.⁷⁸

Abdülhamid Han’ın bir başka ayırt edici özelliği, zannedilenin tam aksi istikamette yeniliğe ve gelişime açık, son derece “reformist” bir padişah olmasıdır.⁷⁹ Devrinde, Batı’daki ilmi ve teknolojik gelişmeleri, icat ve keşifleri yakından takip etmiş ve anında, devletin imkânları çerçevesinde ülkesine intikal ettirmiştir. Bu konuda kendisini “gerici” olmakla suçlayan ittihatçıları bile geride bırakacak ölçüde muazzam yeniliklere imza atmıştır. Abdülhamid’in eğitim, kültür, sağlık, ulaşım ve bayındırlık alanında yaptığı müthiş reform hamlelerini düşmanları dahi gerçekleştirememiş ve çaresiz bir şekilde onu takdir etmekten kendilerini alıkoyamamışlardır. Gerçekten de onun yaptığı reformlar Osmanlı’nın son devrinde görülen ve hatta cumhuriyet idaresine bile temel teşkil edecek çapta fevkalade büyük reformlardı.⁸⁰

II. Abdülhamid’in kişiliğine ve dış politik anlayışına yön veren önemli bir olay da onun Sultan Abdülaziz’in Avrupa seyahatine katılmış olmasıdır. II. Abdülhamid’in bu gezi sırasında Avrupa’nın siyasi dengelerini iyi analiz ettiği ve gerekli dersleri çıkardığı daha önceki bölümlerde bahsedildi. II. Abdülhamid, tahttan uzak olduğu dönemde, Sultan Abdülaziz ve Ağabeyi V. Murat arasındaki rekabette iyi bir politika sergilemiştir. Sultan Abdülaziz’i devirme konusunda Şehzade Murad’a yardım etmemiş; ancak Sultan Abdülaziz’in tarafını da tutmamıştır. Bu durum daha küçük yaşlarda bile politik tavır takınabilme becerisini göstermektedir.⁸¹

II. Abdülhamid’in saltanatı döneminde yaptığı diplomatik manevraların büyük bir tecrübe ve birikime dayandığı görülmektedir. İktidarda kaldığı 33 yıllık süre içerisinde milletlerin yaşayış tarzlarını, kabiliyetlerini, ihtiyaçlarını ve karakterlerini öğrenmek istemiştir. Yalnızca milletleri değil buna paralel olarak onları idare eden devlet adamlarının mizaçlarını ve amaçlarını öğrenerek bu yönde

⁷⁸ Süleyman Kocabaş, **Sultan II. Abdülhamid: Şahsiyeti ve Politikası**, Vatan Yayınları, İstanbul, 1995, s.23

⁷⁹ Engin Akarlı, “II. Abdülhamid: Hayatı ve İktidarı”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, Cilt II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.255

⁸⁰ Saydam, s. 257

⁸¹ Engin, s.20

politikalar geliştirmiştir. Nişanlar vermek, çeşitli hediyeler göndermek ve ziyafetler düzenlemek suretiyle istediği idarecileri lehine yönlendirerek onlardan ülke menfaatlerini korumak adına yararlanmıştır.⁸² II. Abdülhamid, politikann ozemediği hiçbir Şeyin olmadığına inanarak büyük bir kararlılıkla savaştan kaçınmıştır. Ona göre harp çok kötüdür ve hiçbir sorunu ozemediği gibi yeni sorunlar reter. Anılarında bu konuya Şöyle yer vermiştir: *“Ben savaşın her bir millet için bir afet olduğunu, tahta çıktığım günden tahttan indiğim güne kadar, dikkatimden hiçbir zaman uzak tutmadım”*⁸³.

Sultan Abdülhamid karakterinin dikkat çekici özelliklerinden bir diğeri ise gayet tedbirli, temkinli ve uyanık olmasıdır. Babası Abdülmecid’in “kuşkulu ve skuti(sessiz) oğul” dediği Abdülhamid’in nispeten aşırıya kaçacak seviyede vehimli(şüpheci) ve kuruntulu olduğu söylenebilir. Ancak bu da tamamen yaşadığı dönemin olağanüstü Şartlarından, i ve dış karışıklıklardan ve nihayet çevresinde kişilerin ve sağlıklı bir ortamın olmamasından kaynaklanmaktaydı.⁸⁴ Hatıratında kendini Şu ifadelerle savunmuştur: ⁸⁵ “Hayatımı bana sadık olanların uyanıklığına borçluyum. Başımdan geçenler, sınırları en kuvvetli insanı dahi sarsmaya kfidir. Bütün bu tecrübelerden sonra ihtiyatlı olmama Őařmamak lazım...Benim ne Şartlar altında yetiştiğim her zaman unutuluyor. Kardeşimden sonra tahta çıktığım vakit etrafımı entrikalardan örülü ağlar içine hapsetmek isteyen insanlar olmuştu. O zaman, hayatımı ve tahtımı muhafaza edebilmek için, kurnazlara karşı kurnazca hareket etmek icap ettiğine karar verdim.”

II. Abdülhamid’in saltanatı döneminde yaptığı manevraların büyük bir tecrübe ve birikime dayandığı görülmektedir. İktidarda kaldığı otuz c yıllık süre içerisinde milletlerin yaşayış tarzlarını, kabiliyetlerini, ihtiyaç ve karakterlerini öğrenmek istemiştir. Yalnızca milletleri değil, buna paralel olarak onları idare eden devlet adamlarının mizaçlarını öğrenerek bu yönde politikalar geliştirmiştir.⁸⁶

⁸² Orhan Koloğlu, **Abdülhamid Gerçeği**, Gr Yayınları, İstanbul, 1987, s. 41

⁸³ Bozdağ, s.26

⁸⁴ Akarlı, s.253

⁸⁵ Tahsin Paşa, **Sultan Abdülhamid**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1990, s.13

⁸⁶ Koloğlu, s.41

2.2.3. Tahta Çıkışı

II. Abdülhamid, 31 Ağustos 1876'da 34. Osmanlı padişahı olarak tahta çıktı. Yaklaşık 33 yıl süren bir saltanattan sonra 27 Nisan 1909'da tahttan indirildi. Kalan ömrünü önce Selanik sonra Beylerbeyi'nde konak hapsinde geçiren Abdülhamid 10 Şubat 1918'de öldü.⁸⁷

Osmanlı padişahları arasında sadece saltanat sürmekle yetinmeyip aynı zamanda gerçek anlamda hükmeden, yöneten, devletin dizgilerini elinde tutan ve nihayet inisiyatif sahibi olarak devrine icraatlarıyla damgasını vuran II. Abdülhamid'dir. Kısaca Osmanlı tarihinde iz bırakan padişahlardan birisi odur.⁸⁸

II. Abdülhamid'in son padişahlardan farkı bizzat yöneten bir düşüncenin sembolü olan ve topluma umut verebilen bir kişiliğe sahip olmasıdır. Abdülhamid gerçekten son yüzyıllarda Osmanlı toplumu nazarında kalıplaşmış klasik bir padişah modeli değildir. Zıtlıklar yumağı manzarası arz eden yani, her telde oynayabilen fakat bildiği yolda ısrarla yürüyebilen bir kişiliğe sahiptir. Bu özellikler II. Abdülhamid'e bir yandan asker ve sivil aydınlar arasında dost ve taraftar kazandırırken, öte yandan daha çok düşman edinmesine yol açmıştır.⁸⁹

II. Abdülhamid tahta çıktığında dört baskı unsuruyla karşı karşıya kalmıştır.⁹⁰

- Birincisi; meşrutiyet yanlısı liberal eğilimli Genç Osmanlıların Anayasa'nın(Kanun-i Esasi) ilan edilmesi hususundaki baskısı
- İkincisi; Balkanlardaki Bosna-Hersek, Karadağ, Bulgar isyanlarının sıkıntısı
- Üçüncüsü; Balkanları işgal etmek isteyen ve Kutsal Üçlü ittifak üyesi Rusya ve Avusturya'nın tehdidi,
- Dördüncüsü; liberal İngiltere ve Fransa'nın reform telkinleri

⁸⁷ Akarlı, s.254

⁸⁸ Vahid Çabuk, **Osmanlı Siyasi Tarihinde Sultan II. Abdülhamid Han**, Emre Yayınları, İstanbul, 1997, s.13

⁸⁹ Bayram Kodaman, "II. Abdülhamid Hakkında Bazı Düşünceler", **Osmanlı Ansiklopedisi**, Cilt 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999,s.275

⁹⁰ Kodaman, s.284

Bu olumsuzluklara rağmen yıkılmayı geciktirme dönemi olan II. Abdülhamid zamanında olumlu gelişmeler de yaşandı. Padişahın tahta çıkmasından sonra kişisel yönetimi şöyle maddeleştirilebilir:⁹¹

- Komşu devletlerle dostça ilişkileri ve tarafsızlığı esas alan bir dış politika,
- İktisadi alt yapının gelişmesiyle ülkenin üretim ve vergi potansiyelini artırmaya yönelik ve dış borçların belli bir program çerçevesinde bir an önce temizlenmesiyle devletin mali itibarının iadesini amaçlayan politika,
- Müslüman tebaayı asli unsur sayarak öncelikle bu unsurun eğitim yoluyla desteğinin kazanılıp devleti daha yaygın bir toplumsal temele oturtma çabası,
- Nihayet güven duyulan ve hızlı işleyen bir adalet düzeni ile asayiş ve güvenlik başta olmak üzere çeşitli kamusal hizmetleri yaygınlaştıran ama bunu yaparken tebaa üstündeki devlet denetimini de pekiştiren bir yönetim düzenini geliştirme çabası

Abdülhamid geri kalmanın nedenini araştırıp çareyi Batı taklitçiliğinde bulmadı. Yaptıkları herkesi memnun etmedi belki ama o devletin kurtuluşunun ve yaşamasının ancak gerçek anlamda modernleşme ile mümkün olacağını biliyordu.⁹² Ama devraldığı miras devletin geleceği için o kadar karanlıktı ki politikalarını uygulamaya geçirmeden önce bu miras sorununu çözmesi gerekiyordu.

2.3. II. ABDÜLHAMİD'İN DEVRALDIĞI MİRAS VE PADİŞAHLIĞININ İLK YILLARINDAKİ GELİŞMELER

II. Abdülhamid öncesi dönemde taht krizleri ülkenin kaderini derinden etkilediği gibi, Abdülhamid'in geleceğinin şekillenmesinde de önemli rol oynamıştır. Bir saray darbesiyle Abdülaziz tahttan indirilmiş, öteden beri meşrutiyetçilerle işbirliği halinde olan V. Murat padişah olmuş ancak üst üste yaşanan gelişmelerden

⁹¹ Akarlı, s.264

⁹² François Georgeon, "II.Abdülhamid", **Osmanlı Ansiklopedisi**, Cilt 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.348

bir hayli olumsuz etkilenmiş ve rahatsızlanmıştı. Meşrutiyet taraftarları V. Murad'ın hastalıklı haliyle amaçlarına ulaşamayacaklarının farkındaydılar. Bu sebeple veliaht Abdülhamid ile anlaşarak onu tahta çıkardılar(31 Ağustos 1876).⁹³ Böylece önceleri kimsenin dikkate almadığı şehzade Abdülhamid saltanat makamına geçmiş oluyordu

2.3.1. Devraldığı Miras

Sultan Abdülhamid ve devri Türk tarihinin çok mühim ve karışık bir safhasını teşkil eder. Bu devirde emperyalizm, doymaz ihtiraslarla Osmanlı İmparatorluğu'na karşı şahlanmış ve içerde de milletler kışkırtılmıştır. Bu duruma rağmen imparatorluk Adriyatik Denizi'nden Basra Körfezi'ne kadar muhafaza edilmiştir ki, bunda başlıca etken saltanatı otuz üç yıl süren bu padişahın siyasi başarısıdır. Abdülhamid Han'ın imparatorluğu nasıl buhranlı bir devirde teslim aldığı ve kendisinden sonra devletin dokuz yılda ne derece dağıldığı, hatta Anadolu'nun bile istila edildiği göz önüne getirilirse, tarihin padişah hakkında vereceği hüküm O' nun lehinde olacaktır.⁹⁴

2.3.1.1. Dâhili Miras

Abdülhamid memleketin gerçekten kriz içinde olduğu bir dönemde tahta çıkmıştır. Bir taraftan Tanzimat'la birlikte ortaya çıkan yeni problemlerle uğraşılırken bir taraftan da devlet Rusya ile girişilecek büyük savaşın eşliğinde idi. Her şeyden evvel Tanzimat'ın faturası maliyeye çok pahalıya mal olmuş ve özellikle dış borçlanma nedeniyle adeta devlet iflas etmişti.

Tanzimat Osmanlı için bir arayış dönemi idi ancak bu arayışlar şuurlu yapılmamıştı. Osmanlı modernleşmeyi deneme yanılma yöntemiyle gerçekleştirmeye çalışmış, geri kalmışlığın nedenini Batı'yı takip edememekte bulan Osmanlı aydınları arasında da ciddi bir bölünme ve çekişme süreci başlamıştı.⁹⁵

Ayrıca yapılan ıslahatlar amacından farklı sonuçlar getirdi. Değişik dine ve milliyete mensup kavimler arasında düşmanlık, itimatsızlık, şüphe yaratırken Osmanlı Devleti'nden ayrılma ve kopma arzularını da tahrik etti. Yeni bir sanayi

⁹³ Engin, s.19

⁹⁴ Osman Turan, **Türkiye'de Siyasi Buhranın Kaynakları**, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2005, s.27

⁹⁵ Saydam, s.263

yaratılmadı, modernizasyon gerçekleşmedi. Bununla birlikte eğitim ve hukuk alanında ciddi adımlar atıldı, hazırlıklar yapıldıysa da tatbik edilemedi.

Bütün bu miras olumlu ve olumsuz yönleriyle II. Abdülhamid yönetimine devredilmiştir.

2.3.1.2. Harici Miras

XIX. yy son çeyreği, Avrupa emperyalizminin dünyanın hemen her tarafına yayıldığı, büyük güçler arasındaki artan rekabetin etkisiyle tansiyonun yükseldiği, Osmanlı İmparatorluğu için sorun haline gelen milliyetçiliğin arttığı, buna ilaveten ekonomide hızlı gelişmelerin ve toplumsal problemlerin tırmandığı bir dönemdir.⁹⁶

II. Abdülhamid'in saltanatının ilk yılları buhranların yoğun olarak yaşandığı bir dönemdi. 1876 yılında Balkanlarda meydana gelen Sırp, Bulgar ve Bosna-Hersek isyanları siyasi ortamı gerginleştirdi.⁹⁷

Abdülhamid'in dış politikası prensip itibariyle basit, uygulama açısından oldukça zordu. Padişahın dış politikada esas amacı Osmanlı İmparatorluğu'nun barış içinde yaşamasını ve mevcut durumun korunmasını sağlamaktan ibaretti.⁹⁸

Abdülhamid çok tehlikeli diplomatik bir durum devralır. Osmanlı İmparatorluğu, Sırbistan ve Karadağ ile savaş halindedir ve Rusya'nın müdahale tehdidiyle karşı karşıyadır. Asıl amacı sıcak denizlere inme olan Rusya, her fırsatta Balkanlardaki Slav kardeşlerini Osmanlı "boyunduruğundan" kurtarmak için ayaklandırır. Boğazlar vasıtasıyla sıcak denizlere inmenin yolunu açmak ve Kafkasya'da bir cephe oluşturma yönündeki Rus ihtirasları gün ışığına çıkar.

II. Abdülhamid'e devredilen harici miras denildiğinde belki de değinilmesi gereken en önemli konulardan birisi Şark Meselesi'dir. Şark Meselesi kısaca, Türklerle Avrupalıların, Müslümanlarla Hristiyanların, Batı ile Doğu'nun Osmanlılarla Avrupalı büyük devletlerin mücadelesi şeklinde tarif edilebilir. Şark Meselesi iki bölümde ele alınabilir: Birinci bölüm 1071'de başlar, 1683 Viyana

⁹⁶ Cevdet Küçük, "II. Abdülhamid'in Dış Politikası", **II. Abdülhamid Dönemi Paneli II**, II. Abdülhamid ve Dönemi Sempozyum Bildirileri, İstanbul, 2000, s.115

⁹⁷ Engin, s.19

⁹⁸ **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, Cilt 12, s. 216

Kuşatması'yla sona erer. Bu dönemde güç, kuvvet, üstünlük Türklerin elindedir. İkinci dönemde güç, üstünlük ve öncelik Hıristiyan Avrupa'nın elindedir. Ancak Şark Meselesi tabiri, 1815 Viyana Kongresi'yle diplomasi alanına girmiş ve daha sonraları "Hasta Adam" telakki edilen Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasının ne şekilde paylaşılacağı sorusunu çağrıştıran bir tabir haline gelmiştir. O halde Şark Meselesi, Osmanlı Devleti için olumsuz, Avrupa için olumlu bir mana ihtiva etmektedir.⁹⁹

Balkanlardaki huzursuzluğun artması, İngiltere'nin tarafsızlığı, Fransa'nın mağlubiyeti sonucu içe kapanması gibi gelişmeler; Rusya ve Avusturya'yı, Şark Meselesi'ni Balkanlarda tek taraflı olarak çözmeye sevk etti. Çözme şekli her zaman olduğu gibi Hıristiyan kavimleri önce muhtariyet, sonra da istiklale götürecektir. Reformlar istemektir. Hedef bu idi. Metot ise, Hıristiyan kavimleri (Sırp, Rum, Bulgar, Karadağ) önce umutlandırmak, teşkilatlandırmak, silahlandırmak, sonra tahrik ederek Osmanlı'ya karşı isyan ettirmek ve en sonunda askeri, siyasi müdahalede bulunarak meseleyi diplomasi masasına getirerek istenilen neticeleri elde etmektir.¹⁰⁰

Nitekim öngörüldüğü üzere 1875'de Bosna Hersek, 1876'da Bulgarlar, Sırp, Karadağlılar isyan ettirildi ve 1877'de Rusya'nın müdahalesi gerçekleşti. Ayastefanos ve Berlin Anlaşmalarıyla Osmanlılar Balkanların büyük bir kısmından atıldığı gibi, ayrıca Doğu Anadolu'da bir Ermeni Meselesi yaratıldı, böylece Şark Meselesine Anadolu toprakları da dâhil edilmiş oldu. İşte Şark Meselesi çerçevesinde II. Abdülhamid'in aldığı miras bu idi.¹⁰¹

2.4. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE MUHALEFET VE JÖN TÜRKLER

II. Abdülhamid'i deviren başlıca sebep, padişahın teknik, maarif, askeri ve ekonomik konularda Batı'ya açık bir reform programı uygulamasına mukabil, siyasi hayatta Avrupa'da cereyan eden gelişmelere, parlamentarizme ısrarla yüz çevirmesi

99 Nuri Çevikel, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Tarihi ve Şark Meselesi**, Ledün Yayınevi, Ankara, 2007, s.75

¹⁰⁰ Engin, s.20

¹⁰¹ Çevikel, s. 77

ve iktidarı tekeline tutmak inadıdır. Otuz üç yıl süren II. Abdülhamid yönetimine karşı başlıca üç kaynaktan gelen siyasi tepki doğmuştur: ¹⁰² Birincisi, yüksek öğretim kurumlarında- özellikle Tıp ve Harp okullarında- gençler arasında başlayan gizli cemiyet kurma akımı, ikincisi Paris, Cenevre, Kahire gibi merkezlerde bir araya gelen aydın gruplaşmaları, üçüncüsü üyelerinin çoğu subaylarından gelmekle birlikte ordu dışındakileri de içine alan gizli komiteler veya cuntalar.

II. Abdülhamid yönetimine muhalefet bayrağını açmış cemiyetlerin hepsini “Jön Türk” olarak adlandırmak gelenek olmakla birlikte şunu da belirtmekte yarar vardır ki, Jön Türkler ne Jön ne Türk ne de tek bir deyimle ifade edilebilecek kadar fikirleri homojenlik gösteren bir topluluktur. Tek ortak noktaları II. Abdülhamid yönetimini yıkmak ve Kanun-i Esasi’yi iade etmek olan Jön Türkler, bu amaçlarına ulaşmak üzere kullanacakları yöntemlerin seçiminde bile anlaşmazlığa düşmüşlerdi. ¹⁰³

Jön Türklere göre Batı’yı Batı yapan, Avrupa’nın başarısının sırrı “bilim”de yatmaktadır. Avrupa’yı ileri götüren bilim, tarihi boyunca din ile çarpışmış, birincinin zaferi ile Batı medeniyete ve gücüne kavuşmuştur. Demek ki Türkiye’nin de ilerleyebilmesi için aynı tecrübeyi geçirmesi din yerine bilimi toplumda ikame etmesi gerekmektedir. İşte bu karşılaştırma yanılıyla Jön Türkler, kendilerini Avrupa’daki hâkim cereyanlar arasında biyolojik materyalizme, pozitivistliğe hatta “Sosyal Darwinizm”e kaptırdılar. Onlar Avrupa’nın başarı tilsimini kavramışlardı ve Osmanlı’ya monte etmeyi tarihi vazifeleri olarak görecektelerdi. Ancak yine onlara göre, Osmanlı toplumunda “İslam” oldukça köklü bir yapıya sahipti, bu kurumu bir çırpıda bertaraf etmek mümkün değildi. Bu düşünceden hareketle İslam dininden yararlanmayı denediler. Şöyle ki; İslam’ın sosyal muhtevasını kullanarak, II. Abdülhamid’e karşı muhalefetlerini halk nezdinde benimsetebilecek bir araç bulduklarını sanıyorlardı. Bir yandan ulemayı yanlarına almayı düşlerken, diğer yandan da II. Abdülhamid’e karşı muhalefetlerini meşru bir zemine oturtmayı

¹⁰² Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Cilt 12, s. 240

¹⁰³ Ahmet Turan Alkan, “Ordu Siyaset İlişkisinin Tarihine Bir Dernekar: 31 Mart Vakası ve Sonuçları”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, Cilt 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.425

tasarladılar. Tarih, İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak 1908 sonrasında iktidarı sahiplenince Jön Türklerin “İslamcı” bir siyaset güttüğüne de şahit olacaktır.¹⁰⁴

Netice itibariyle 1908 yılına kadar sultan II. Abdülhamid ile İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri arasında kıyasıya bir mücadele sonucunda, sonuncular 1908 de yılında hedeflerine ulaşmışlardı. 1908 de Avusturya-Macaristan’ın Osmanlı toprağı olan Bosna-Hersek’i işgal etmesi, aynı anda fırsatı değerlendiren Bulgaristan’ın bağımsızlığını ilan etmesi ve İngiltere ve Rusya’nın Revol’de bir araya gelmeleri ve Osmanlı Devleti ve boğazlar meselesini görüşmeleri üzerine bu ülkenin parçalanacağı endişesine kapılan ya da bu durumu 27 Aralık 1907 de Paris’te toplanan İkinci Jön Türk kongresinde alınan kararlar doğrultusunda istismar etmek isteyen İttihat ve Terakki Cemiyeti en güçlü olduğu noktalardan birisi olan Manastır sokaklarında bildiriler dağıtarak anayasa ve hürriyet rejiminin kurulmasını istedi. Çünkü onlara göre ülke paralanmaktan ancak bu şekilde kurtulabilirdi.¹⁰⁵

Rumeli’ de dağa çıkan çete reisleriyle İttihat ve Terakki’nin Selanik ve Manastır merkezlerinden ve bazı askeri ve mülki makamlardan İstanbul’a telgraf çekilerek 1876 anayasasının tekrar yürürlüğe konulması talep edildi. Nihayet 3. Orduya mensup birlikler ardı ardına meydana çıkıp meşrutiyeti ilan ettiklerini bildirdiler. Bunun üzerine durumun ciddiyetini anlayan Sultan II. Abdülhamid dâhilde kardeşkanı akmaması için daha fazla direnmedi ve meşrutiyeti ilan etti.¹⁰⁶ (23 Temmuz 1908)

Sultan Abdülhamid Han hatıra defterinde bu konuyu şöyle anlatmıştı:¹⁰⁷ “Hassa ordusunun İstanbul’daki erleri gerçekten iyi hazırlanmış, hem hilafet makamına, hem şahsıma sadık seçkin askerlerdi. Hareket ordusunun yolda durdurulmasını, başta Nazım Paşa olduğu halde sadık devlet ileri gelenleri bana tavsiye ettiler. Kabul etmedim. Edirne’deki ordunun kısmen hareket ordusuna katılmış olduğunu da haber verdiler, hiç telaş etmedim. Çünkü yaptıklarında beni korkutacak bir şey yoktu. Ayastefanos’tan İstanbul üstüne yürüdükleri zaman İstanbul’daki askerlerin kışlalardan çıkarılmamasını şiddetle istedim ve tembih ettim.

¹⁰⁴ Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Cilt 12. s. 248

¹⁰⁵ Çevikel, s.105

¹⁰⁶ Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Cilt 12, s. 248

¹⁰⁷ Bozdağ, s. 110-111

Kışla içinden çıkıp da Kağıthane sırtlarına yayılsalardı bu askeri Selanik'in derme çatma askeri mi yenerdi. Ben askerlerimin arasında kan dökülmesini istemedim. Görüyordum ki artık bana milletin güveni yoktur. Ortalık yatışınca kendiliğimden istifa edecektim. Bu isteği daha önce de açıklamıştım, engel oldular.”

Otuz üç sene müddetle devletin siyasetine yön veren II. Abdülhamid, 27 Mart 1909 Salı günü, isyanın başlamasından tam iki hafta sonra hal' edilerek saltanattan uzaklaştırıldı. 31 Mart isyanını, modernleşme süreci karşısında irticanın başkaldırısı olarak nitelerek, gerçekleri örtbas etmektir. Bugün bile gerçek mahiyeti tam olarak aydınlatılamamış olan bu isyan, yakın tarihimizde “neyin yapılması”na değil, “neyin yapılmama”sına dair önemli bir örnek teşkil eder.¹⁰⁸

2.5. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNE FARKLI BİR BAKIŞ: ABDÜLHAMİD MUTLAKİYETİ

II. Abdülhamid dönemi anlatılırken bir bilim adamı hassasiyetiyle her konuda olduğu gibi soğukkanlı ve nesnel değerlendirmeler yapılması gerekir. Başkalarının insafsız değerlendirmelerini dengelemek uğruna O' na hak etmediği övgüler yöneltmenin manası yoktur. Bu başlık altında, II. Abdülhamid dönemine eleştirel pencereden bakabilmek için Sina Akşin'in konu hakkında yazılmış makalesinden yararlanılacaktır.

Abdülhamid'e karşı anlayışlı bir tavır sergileyenlerin aksine bazı yazarlar da O'nun dönemini istibdad devri olarak nitelendirirler. II. Abdülhamid'in meşrutiyet düzenine son vermesinin en önemli etkenlerinden birisi tahtında güvenle oturabilmek arzusudur. Padişahın tabiatına uygun, “ruhen hastalıklı” sayılabilecek bir sansür, (Abdülhamid'in burnu büyük olduğu için burun, oturduğu saray Yıldız semtinde olduğu için yıldız, selefini akla getirebileceği için murat gibi kelimelerin yazılmadığı, dış ülkelerde anarşistlerin suikastleri üzerine ölen devlet adamlarının ölümlerinin, doğal nedenler sonucu olarak haber verildiği bilinmektedir¹⁰⁹), en saçma sapan biçimlerinin dahi teşvik edildiği bir jurnalcilik, her tarafa dal budak salmış bir

¹⁰⁸ Alkan, s.429

¹⁰⁹ Sina Akşin, “Siyasal Tarih(1789-1908)”, **Osmanlı Devleti 1600-1908: Türkiye Tarihi 3**, 5. Baskı, İstanbul: Cem Yayınevi, 1997, s.166

hafiye örgütü, iç seyahat özgürlüğünün bile kısıtlanması, insanları bir araya getirdiği için ilke olarak şirketleşmenin (dolayısıyla iktisadi gelişmenin) önlenmediği bir rejim...

Abdülhamid, polis rejimini kurmak dışında, tahtını güven altına almak için üç şey daha yaptı:¹¹⁰ Birincisi, Mithat Paşayı yok etti. Böylece hem meşrutiyetin simgesi haline gelmiş olan, hem de tahttan padişah indirmiş bir insan, kendisini tehdit edememek ve ibret-i alem olmak üzere ortadan kaldırılmış oluyordu. İkinci hedefi V. Murat'tı. Onun, tahttan indirildikten sonra aklının başına gelmesi, Abdülhamid'in tahtının üzerinde sallanan bir demokles kılıcıydı. Abdülhamid'in tepesinde hissettiği kılıca karşılık, V. Murat uslu durmazsa amcasının katlini azmettiren olarak siyaseten katle kadar varabilecek yaptırımlar uygulayabileceğini hissettiriyordu. Abdülhamid'in yaptığı üçüncü şey, ordu ve donanmayı iktidarına zararlı olmamaları için denetim altına almaktı. Bunun için Abdülaziz'i tahttan indiren kumandanların her biri bir köşeye savruldu. Ordulara birbiriyle geçinemeyecek kumandanlar atadı ve meslekdaşlarıyla geçimsiz olmak, hatta onlar aleyhinde jurnal vermek bir çeşit sadakat gösterisi sayıldı.

Abdülhamid zamanında eğitimde, bayındırlıkta, kültür ve edebiyatta, adalet ve maliyede sağlanan ilerleme ve yararlar belirtilerek, kendisinin imparatorluğu ve toplumu yeniden canlandıran bir padişah olduğu da ileri sürülmüştür. Eğitimde ilerleme olmuştur ama bu gayri müslimlerin çok ileride olan eğitimlerinden daha fazla geri kalınmasın, imparatorluk batmasın, işler az çok yürüyebilsin diye yapılmıştır.¹¹¹

Abdülhamid dönemini Tanzimat döneminin devamı olarak niteleyenler, Tanzimat'ın çok önemli bir hedefinin hukuk devletini inşa etmek olduğunu, oysa Abdülhamid'in muhakemesiz sürgün siyasetinin, Yıldız Mahkemesi gibi sözümona bir mahkemenin ülkeyi çok gerilere götürdüğü bir gerçektir.

Abdülhamid'in Mutlakiyet kurmasında V. Murat'ın sağlık durumu, Çırağan Sarayı baskını gibi olayların payı inkar edilemez. Ancak bunlar açıklayıcı nedenlerdir, olsa olsa hafifletici sebeplerdir. Abdülhamid'i ahlaki sorumluluktan kurtarmaz, çünkü insanları son tahlilde, psikolojilerine göre değil, davranışlarıyla

¹¹⁰ Akşin, s.167

¹¹¹ Akşin, s. 185

yargılamak zorunludur. Aksi takdirde herkesin davranışı Şu ya da bu biçimde açıklanabileceğine göre, herkes “ma’zur” dur.¹¹²

¹¹² AkŐın, s.185

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ ORTADOĞU POLİTİKASI

Abdülhamid tahta çıktığında kendini ateş çemberi içinde buldu. Ruslar Kırım ve Kafkasya'yı, Fransızlar Cezayir'i almıştı. Osmanlı Devleti, 1877-1878 Rus Savaşı'nda uğradığı yenilgi ile birçok ülkeyi kaybetti. Bu şartlar altında II. Abdülhamid dış politikasını, denge prensibine oturtmuş, Ortadoğu'ya uzanan demiryolu projesi hazırlayarak, bölgenin elden çıkmaması için politika geliştirmiştir.

3.1. ABDÜLHAMİD'İN DIŞ POLİTİKA PRENSİPLERİ

II. Abdülhamid'in dış politikası prensip itibariyle basit uygulama yönünden oldukça zordu. Padişahın dış politikada temel amacı Osmanlı İmparatorluğu'nun barış içinde yaşamasını sağlamaktan ibaretti. Fakat devletlerarası rekabetin ülke üzerinde yoğunlaştığı bir devirde bu siyaseti izlemek oldukça güçtü. Avrupa Devletleri'nin bu bölgede birbirleriyle çelişen çıkar ve ihtiraslarının olduğunu gözlemleyen II. Abdülhamid, siyasal iktidarı boyunca bu gerçeği Batı ile ilişkilerinde büyük bir beceriyle diplomasisinin önemli bir aracı olarak kullanacaktı.¹¹³

3.1.1. Panislamizm (İttihad-ı İslam)

II. Abdülhamid'in Pan-İslamist politikasına değinmeden önce, İslamcılık akımının ne olduğunu ve bu akıma neden ihtiyaç duyulduğunu açıklamakta fayda olacaktır. İslamlar, Osmanlı İmparatorluğu'nda gördükleri gerileme durumlarının hepsini, İslamlaşmanın, Müslümanlığa aykırı gidişin ve İslamcı zihniyeti anlayamamanın eseri saymışlardır ve onu kurtaracak çare kendiliğinden ortaya çıkmaktadır: Osmanlı Devleti, manen ve maddeten kalkınmak, medenileşmek ve eski azamet ve yüceliğine sahip olmak arzusunda ise gerçek surette İslamiyet'e dönmelidir. Öyleyse İslamlaşmak ne demektir? Prens Mehmed Said Halim'e göre "İslam'ın din ve dünyayı, maddiyat ve maneviyatı kapsayan sosyal bir din olduğu kabul edildikçe itikad, ahlak, içtimaiyat ve siyaset sistemini daima zaman ve muhitin ihtiyacına en muvafık surette tefsir ve bunlara uymak" tır. Böylelikle fert de, millet de, devlet de tezata kapılmayacak ve netice itibariyle bocalamayacak, Doğu, Batı,

¹¹³ Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Cilt 12, s. 217

Fransız, İngiliz hayranlıkları içinde bu aşağılık duygusuna düşmeyeceklerdir. İşte Osmanlı İmparatorluğu için ilerleme ve kurtuluş yolu budur.¹¹⁴

Pan-İslamizm ise Batı müdahalelerine karşı koymak için İslam'ın birleştirici gücünü yeniden canlandırmak üzere XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başlarında ortaya çıkmış bir harekettir. İdeolojik olarak İslam uygarlığının temel değerlerine ve geleneklerine geri dönüş olarak adlandırılabilir. Politik olarak da Sultan'ın iç işlerinde pek çok dış müdahaleye maruz kaldığı bir sırada, Avrupa saldırılarına karşı halifeliğin güç ve pozisyonunu artırmak üzere planlanmıştır.¹¹⁵

Sultan Abdülhamid, parçalanmakta olan ve bütün Avrupa'nın göz diktiği Osmanlı Devleti'nin kurtuluşunun tek ümidini, Müslümanların birleşmesinde gördüğü için kendine özgü, dini-siyasi faaliyet göstermiştir. Onun bu yeni siyasetinden maksadı, Anadolu dışındaki bütün Müslümanları kendisine bağlamak olduğundan, onların dünya emperyalizmine karşı birleşmelerini istiyordu. Bunu yaparken de üzerinde taşıdığı Hilafet sıfatından yararlanıyordu ki, O'nun panislamist siyaseti budur.¹¹⁶

Politikada Pan-İslamizm ilk kez Rusya'ya karşı yürütülen Osmanlı politikasında, Küçük Kaynarca Antlaşması'nda (1774) Osmanlı Sultanı'nın kendi bölgeleri dışındaki, özellikle Kırım'daki Müslümanlar için dini yargı hakkını talep etmesiyle keşfedilmiştir.¹¹⁷ Kırım gibi XVI. yüzyıldan beri devletin dış ilişkilerinde önemli roller oynayan bir beldenin elden çıkma süreci söz konusu olduğunda, yöneticiler bu ülke ile ilişkilerin devam ettirilmesi gerekliliğiyle rakiplerinin kendilerine karşı sık sık kullandıkları bir politika unsurunu devreye sokma becerisini gösterdiler. Osmanlı Devleti sınırları içerisindeki gayrimüslim unsurları devletin iç işlerine karışmak için mezheplerine göre istismar eden Avrupalı güçlere karşı Osmanlı Padişahının Müslümanların halifesi olmak sıfatıyla Kırım'da yaşayan Müslümanların da dini reisi olduğunu, dolayısıyla Müslümanların dini hayatlarının

¹¹⁴ Tarık Zafer Tunaya, **İslamcılık Akımı**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s.14

¹¹⁵ Hee Soo Lee, "II. Abdülhamid ve Doğu Asya'daki Pan-İslamist Siyaseti", (Çev: Pelin Fidanoglu), **Osmanlı Ansiklopedisi**, Cilt 12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 363

¹¹⁶ İhsan Süreyya Sırma, II. Abdülhamid'in İslam Birliği Siyaseti, Beyan Yayınları, İstanbul, 1994, s.60

¹¹⁷ Lee, s.363

düzenlenmesi işinin doğrudan İstanbul'dan Halifenin onayı ile yapılması anlaşmaya dahil edilmişti.¹¹⁸

II. Abdülhamid dönemi hilafetini değerlendirirken; Osmanlı Devleti güçlü olduğu dönemlerde hilafete önem vermemiş, zayıf düştüğü dönemde de sahip çıkmıştır. Bu bir manada doğru olmakla birlikte XIX. yüzyılda, hilafetin gücünün Avrupa devletleri tarafından anlaşıldığı da bir gerçektir. Zira, Batının sömürgeci devletleri egemen oldukları İslâm toplulukları üzerinde İslâmın temel dayanaklarının neler olup olmadığını da kavramışlar ve buna karşı da politikalar geliştirmişlerdir. Geliştirdikleri bu politikaları, misyonerlik faaliyetlerinin yanısıra, Müslüman ajanlar yetiştirmek, Müslümanlara iyi görünmek veya çok sert tedbirler almak suretiyle uygulamışlardır.¹¹⁹

1856 yılı, Avrupa-Türk ilişkileri için olduğu kadar Ortadoğu tarihinde de bir dönüm noktasıydı. Bu tarihten başlayarak Osmanlı hükümeti ilk kez Avrupa ile bir ittifakı kabul etmişti ve bunun ardından, giderek artan şekilde Avrupa'nın siyasal, ekonomik, kültürel etki ve vesayeti altına girecekti. Zaman geçtikçe Osmanlı Devleti, kendisini ikinci sınıf bir siyasal güç kategorisine indirgedi, böylece uyukları ve Müslüman uluslar arasında devletin güç ve prestijini korumak için gerekli olan moral güçten kendini yoksun kıldı. Dahası, Paris anlaşması ve ardından gelen Islahat Fermanı, dinlerin eşitliğine ilişkin maddelerine rağmen gayrimüslimlere önemli ekonomik özgürlükler tanımaktaydı. Avrupalılara tanınan kapitülasyonlarla desteklenen bu özgürlükler gayrimüslimler arasında ticari bir orta sınıfın gelişimini hızlandırdı ve milliyetçilik meşalesini taşıyan bir aydınlar grubunun yükselişini kolaylaştırdı.¹²⁰

On dokuzuncu yüzyılda bütün faaliyet alanlarında meydana gelen değişimler ve Fransa'nın özellikle de İngiltere'nin, Osmanlı'nın güç kaybı nedeniyle ortaya çıkmış olan boşluğu doldurma girişimleri, öngörülemeyen bir dizi siyasal ve kültürel

¹¹⁸ Cezmi Eraslan, "II. Abdülhamid ve Osmanlı Devleti'nin İslam Birliği Siyaseti", **Türkler**, Cilt 12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 373

¹¹⁹ Gökhan Çetinsaya, "İsmi Olup da Cismi Olmayan Kuvvet: II. Abdülhamid'in Panislamizm Politikası Üzerine Bir Deneme", **Osmanlı Ansiklopedisi**, Cilt 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 786

¹²⁰ Akşin, s. 98

etki yarattı. İngiltere 1882’de Mısır’ı, 1830’dan beri zaten Cezayir’de bulunan Fransa 1881’de Tunus’u işgal etti. Böylece II. Abdülhamid döneminde ortaya çıkan Panislâmcılık, her şeyin ötesinde hem Rusya hem de Batı’nın siyasal, kültürel ve askeri baskısına karşı bir öz savunma hareketi olarak belirdi. İslamcılık, Müslüman halklar üzerinde dinsel ve kültürel açıdan birleştirici bir etkide bulunurken aynı zamanda yükselen milliyetçilik bu hakları siyasal olarak bölüyordu.¹²¹

Sultan Abdülhamid’e göre, bütün Avrupa’nın parçalamak için gözünü diktiği Osmanlı Devleti’ni ve topraklarının çoğu Batılılar tarafından işgal edilip sömürgeleştirilen İslam Dünyası’nı kurtaracak yegâne ümit, tüm Müslümanların Batı emperyalizmine karşı Hilafet ve İslam Birliği etrafında birleşip örgütlenmesindeydi.¹²² Zaten Yavuz Sultan Selim’den sonra “İslam Birliği”ne ikinci kez önem ve ağırlık veren, devletin en mühim politikalarından biri haline getiren ve bunu sağlama yolunda da “Halifelik Müessesesi”ne milletler arası arenada eski güç ve itibarını yeniden kazandırarak; onu Osmanlı tarihinde ilk defa bu denli etkin ve aktif bir biçimde kullanan ve dış politikasının en sağlam ayağı haline getiren padişah Sultan II. Abdülhamid olmuştur.

Abdülhamid Han, başta Mısır ve Hindistan olmak üzere halkı Müslüman olan ülkeleri sömürgeleştiren İngiltere’yi, Halifeliğin maddi ve manevi nüfuzunu kullanarak Müslümanları isyana teşvik edebileceğini söyleyerek hizaya sokmaya çalışmıştır. Abdülhamid, Hint sömürgesinin korunmasında son derece hassas olan İngiltere’yi uzak doğuda meşgul edip Osmanlıyla uğraşmaktan alıkoyacağını; hem Ermenilerin hamiliğini yapmaktan, hem de Mısır’ı işgalden onları vazgeçirebileceğini tasarlamaktaydı.¹²³ Bu gayeyle, Batılıların sömürgesi altında bulunan Müslüman topluluklarla ilişki kurmuş ve manen de olsa onları İstanbul’a ve kendisine bağlamaya muvaffak olmuştur.

Arabistan’ın merkezi bölgesi ile Yemen’de Osmanlı yönetimi ancak kabile şeyhleri ve ileri gelenleri çeşitli hediyelerle veya son zamanlarda Halifenin huzuruna çıkma şerefi ile taltif edilip bağlılıklarını arttırmaya çalışıyordu.(Eraslan’a göre daha

¹²¹ Çetinsaya, s.787

¹²² Eraslan, s.197

¹²³ İhsan Süreyya Sırma, **Belgelerle II. Abdülhamid Dönemi**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1998 s.11

etkili bir Arabistan politikasına kaynaklarda rastlanılmamıştır.¹²⁴) İngiltere ise özel yetiştirilmiş misyonerleri ve politikacıları ile Halifeliğin yani İslam âleminin dini reisliğinin Mekke Şerifi'ne ait olduğunu, hakkını alabilmesi yolunda siyasi, askeri ve mali destek verebileceğini propaganda ediyordu. Osmanlı Devleti Yemen'de asi emirlerle uğraşırken, İngiltere nüfuzunu iç bölgelere kadar yayabiliyordu. Bu sahada Hristiyan batının sömürgeci devletlerini en çok endişelendiren "Panislamizm'in en görkemli eseri" olarak nitelenen Hamidiye-Hicaz Demiryolu zikre değer, neredeyse tek müşahhas örnektir.¹²⁵ (İlerleyen bölümlerde demiryolu projesine detaylıca yer verilecektir.)

Ünlü İngiliz tarihçi Arnold Joseph Toynbee, Pan-İslamizm'in, İslam âlemini uyandırmadaki muazzam tesirine ve Batı emperyalizminin sömürgelerdeki hâkimiyetini sona erdirmeye ne büyük bir tehdit unsuru olduğuna şöyle işaret etmişti:¹²⁶

"Pan-İslamizm uykudadır. Fakat bizim, bu uyuyanın her zaman uyanabileceğini hesaplamamız lazım. Şayet bir gün bu güç, Batı egemenliğine karşı çıkıp Batı düşmanlığını parola edinerek harekete geçecek olursa; İslam'ın vurucu esprisi üzerinde öyle bir psikolojik tesir yapacaktır ki, Ashab-ı Kehf gibi uzun bir müddet uyumuş olsalar bile, bir kahramanlık çağını başlatarak uyanacaklardır."

Abdülhamid'in güttüğü İslam Birliği Politikası temel aldığı devleti kurtarmakta başarılı olamamışsa da devletin ömrünü uzatma konusunda başarılı olduğu söylenebilir. Dönemin ideolojik akımı olan milliyetçiliğin Araplarda yavaş ilerlemesinde bu politikanın payı vardır.¹²⁷

3.1.2. Denge Politikası

II. Abdülhamid , amcası Abdülaziz'in ani ölümü, V. Murat' ın üç ay gibi kısa bir süre tahtta kaldıktan sonra indirilmesi gibi sebeplerle çok genç yaşta, ayrıca beklenmedik bir sırada Osmanlı tahtına çıkmıştır. Bütün bunlara bir de ülkenin

¹²⁴ Eraslan, s.376

¹²⁵ Eraslan, s. 377

¹²⁶ Çolak, s.61

¹²⁷ Jacob M. Landau, "İslam Birliğinin Sağlanmasına Yönelik Çabalar",(Çev: Pelin Fidanoglu), **Türkler**, Cilt 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 135

içinde bulunduğu kargaşa ve mali sıkıntıları, dünya politikasındaki karışıklıkları, ordu ve donanmadaki yetersizliklere rağmen Osmanlı-Rus savaşını ilave edersek bu şartlar altında başarısızlıkla itham etmek pek de doğru gözüküyor.

Ayrıca, XVII. yüzyıldan itibaren sömürgecilik hareketlerinin hızlanması, paylaşma ve menfaat kaygılarının artması dengelerin sürekli bozulmasına sebep olmuş, bu durum ise sadece Osmanlı Devleti'nin değil tüm dünya ülkelerinin denge politikası izlemelerini gerektirmiştir. Kaldı ki güçlü devletlerin bile menfaatlarını daha kolay, daha az güç sarfederek elde edebilmek için uyguladıkları bu politika, zayıf bir devlet için ise bir zorunluluktur.

Armaoğlu'na göre denge politikasının esası şudur:¹²⁸ “XIX. yüzyıla gelindiğinde bir yandan Avrupa'daki kuvvet dengesinin şartları ve unsurları büyük değişme geçirmiş, bir yandan da Osmanlı Devleti'nin kendisi zayıflamıştır. İşte bu durum karşısında Osmanlı Devleti dışarıdan kendisine yönelik tehdit ve tehlikelere karşı yanına bir büyük devleti almak suretiyle bir denge meydana getirerek varlığını korumaya, dağılma ve yıkılmasını önlemeye çalışmıştır.”

Tahsin Paşa'ya ise hatıratında denge politikasının esasını “Sultan Hâmid'in siyaset-i hariciyede siyaseti şu idi: Rusya'yı idare etmek, İngiltere ile asla mesele çıkarmamak, Almanya'ya istinat etmek, Avusturya'nın gözünün Makedonya'da olduğunu unutmamak, diğer devletlerle mümkün mertebe hoş geçinmek Balkanları birbirine kışkırtıp Bulgarlar, Sırlar ve Yunanlılar arasında nifak ve ihtilaf yaratmak” şeklinde belirtmiştir.¹²⁹ Anlaşıldığı üzere II. Abdülhamid' in denge politikasının devletin geleceği açısından çok önemli sonuçları da olmuştur. Bu arada denge politikasının çok iyi diplomasi bilmek ve uygulamakla mümkün olacağını da söylemek gerekir.

3.2. II. ABDÜLHAMİD'İN DEMİRYOLU POLİTİKASI

II. Abdülhamit'in güttüğü İslamcılık siyasetinin en önemli başarısı Şam'la Mekke- Medine'yi birleştiren Hicaz Demir Yolu'nun yaptırılması olmuştur.¹³⁰ Yedi

¹²⁸ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi(1914-1980)**, s. 43.

¹²⁹ Tahsin Paşa, s.85

¹³⁰ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**(Çev: Yasemin Saner Gören), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.120.

yılda (1901-1907) tamamlanan bu demiryolu 3 milyon sterline mal olmuştur, harcamaların 1/3'ü Müslüman dünyasının çeşitli yerlerinden gelen yardımlarla karşılanmıştır. Akşin'e göre demiryolu tasarısının önemli bir bölümü maaşlardan kesinti yoluyla toplanan "bağış"larla finanse edildi.¹³¹ Projenin kamuoyuna açıklanan amacı Müslümanların hac seferlerini kolaylaştırmaktı. Fakat bunun yanında Arabistan'ın ortasına kolay asker sevk etmek, uzak bölgelerdeki denetimi sağlayabilmek ve İslam birliği politikası doğrultusunda Müslümanların kaynaşmasına katkı sağlamak gibi amaçları da vardı. II. Abdülhamid hac mevsimi sırasında Müslümanları doğrudan ve etkili şekilde bilgilendirmek ve bir arada tutabilmek için bu politikaya ağırlık verdi.¹³²

Abdülhamit'in İslam Birliği politikası konusunda bir başka girişimi de imtiyazını Almanlara verdiği Bağdat Demiryolu Projesi'dir.¹³³ Doğu Akdeniz'i Basra Körfezi'ne bağlaması planlanan bu hayati projeyi Almanlara vermesinin sebebini Abdülhamit şöyle anlatır; "Anadolu ve Mezopotamya'da Alman varlığı coğrafi açıdan İngilizlerden daha az tehlikelidir. Almanlar yalnız iktisadi ve mali menfaat gözetirler. İngilizler demiryollarına el koyabilirler."¹³⁴

Osmanlı Devleti'nin hemen her alanda geri kalmasının önemli nedenlerinden biri, ülkenin ihtiyaçlarına cevap verecek iyi bir ulaşım ağının kurulamayışıydı. Ülkenin yer altı ve yer üstü kaynaklarının işletilmesi ya da elde edilen ürünün tüketim bölgelerine ve ihraç limanlarına ulaştırılması için yollara ihtiyaç vardı. Bu durum yalnız ekonomik gelişmeyi etkilemiyor, aynı zamanda ülkenin savunmasını da zora sokuyordu. Savaş zamanında ya da isyan anlarında kısa sürede ulaşımı sağlayacak yolların olmaması, devlet otoritesinin sarsılmasına neden olmaktaydı.¹³⁵

Osmanlı Devleti'ndeki yoğun demiryolu yapımları esas itibariyle II. Abdülhamid döneminde Duyun-u Umumiye İdaresi'nin kurulması ile başlamıştır. Sultan II. Abdülhamid, ülkesini demiryollarıyla kuşatmak istiyordu.

¹³¹ Akşin, s.169

¹³² İsmail Yıldırım, "Osmanlı Demiryolu Politikasına Bir Bakış", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 12, Sayı:1, Yıl: 2002, s. 306

http://web.firat.edu.tr/sosyalbil/dergi/arsiv/cilt_12/sayi1/311-324.pdf 12.07.2010

¹³³ İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, Timaş Yayınları, İstanbul, 1983, s. 93

¹³⁴ Sultan Abdülhamid, **Siyasi Hatıratım**, (Çev: Salih Can), Hareket Yayınları, İstanbul, 1992, s.63.

¹³⁵ Yıldırım, s. 311

İstanbul'dan Anadolu ortalarına, Suriye'den Arabistan'a uzanan demiryolları bir bakıma onun eseridir.¹³⁶ Bu dönemde Anadolu demiryolları, Bağdat demiryolu(1889), Yafa-Kudüs demiryolu(1889), Selanik-Manastır demiryolu(1890), Beyrut-Şam demiryolu (1890), Selanik-İstanbul demiryolu(1892) imtiyazı yabancılara verilerek savunma politikasıyla birlikte düşünölmeye başlandı.¹³⁷

Demiryolu projelerinden en önlü ve etkileri açısından en önemli olanı, yabancı sermaye girişimi ile yapılan Bağdat demiryolu hattıdır. Bağdat demiryolu, gelişmiş Avrupa ölkelerinin XIX. yüzyıl sonları ve XX. yüzyıl başlarında Osmanlı toprakları üzerindeki iktisadi ve siyasi nüfuz çatışmalarını bütün ayrıntıları ile yansıtan son derece önemli bir projedir. Bu demiryolu hattı, diğer hatlar gibi limanlardan iç bölgelere uzanma yerine, Anadolu'nun ortasından geçerek Musul ve Bağdat üzerinden Basra Körfezi'ne ulaşacaktı. Bağdat demiryolu hattı aynı zamanda yabancı sermaye rekabetinin artmasına zemin hazırladığı gibi, siyaset alanında da İngiltere'nin Almanya'ya kuşku ve korkuyla bakmasına yol açtı.¹³⁸

Bağdat Demiryolu Projesi'nden başta II. Abdülhamid olmak üzere, herkes çok şeyler bekliyordu. Bu konudaki beklentileri başlıca üç noktada toplamak mümkündür.¹³⁹

Ekonomik Beklentiler: Demiryolları ölkenin kalkınmasına yardımcı olacaktı. İmparatorluğun zengin yeraltı ve yerüstü kaynaklarına sahip olmasına karşın, üretimin arttırılamaması ve ticaretin ulaşım yetersizlikleri yüzünden gelişmemesi nedeniyle devlet tamamen dışa bağımlı bir hale gelmişti. Demiryollarının geçtiği yerlerde üretim artacak, ticaret canlanacak, yapılacak sulama kanallarıyla memleket zenginleşecekti.

Askeri Beklentiler: Son zamanlarda artan askeri başarısızlıklar ve bunların getirdiği mali kayıplar, moral çöküntüleri devlet otoritesini büyük ölçüde sarsmıştı. Bu olumsuzluklarda teknolojik gerilik ve bunun doğal bir sonucu olarak ulaşım

¹³⁶ İlber Ortaylı, **Gelenekten Geleceğe**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009, s.28

¹³⁷ Paul İmbert, **Osmanlı İmparatorluğunda Yenileşme Hareketleri**, (Çev: Adnan Cemgil), Engin Yayıncılık, İstanbul, 2000, s.70

¹³⁸ Yıldırım, s. 314

¹³⁹ Musa Albayrak. "Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişimi ve Bağdat Demiryolu'nun Yapımı", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 25, Sayı: 19, s.21
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1152/13540.pdf> 20.08.2010

yetersizlikleri önemli rol oynamıştı. Ulaşım sıkıntıları giderilirse asker sevkiyatı daha kolay yapılır, savaş yenilgileri azaltılabilirdi.

Siyasi Beklentiler: Başta Padişah olmak üzere Osmanlı yöneticileri İngiltere, Fransa ve Avusturya'dan hiçbir zaman devlete yarar gelmeyeceğini biliyorlardı. O halde sömürgelerdeki müslüman halk ayaklandırılırsa kendilerini nasıl bir tehlikenin bekleyeceğini biliyorlardı. Panislamizm politikasının önemli uygulama alanlarından birisi demiryolu projeleriydi.

II. Abdülhamid, demiryollarının artması ile imparatorluğun askeri yönden güçleneceği, isyanların anında asker sevkiyle önleneceği, tarım ürünlerinin pazara sevk edilip zenginliğin artacağı inancındaydı.¹⁴⁰

II. Abdülhamid, mezopotamya demiryollarına İngiltere'nin sahip olmasının Mısır – Suriye - Irak üzerinden çekilen bir çizginin doğusundaki bölgenin imparatorluktan koparılması demek olacağını biliyordu. Fransaya'da Lübnan'daki emelleri ve faaliyetlerinden dolayı kuşkuyla bakıyordu. Bu nedenle demiryolu imtiyazını Almanlara vermeye dünden razıydı.¹⁴¹ Kaldı ki Almanya bu hattı bütün Anadolu'dan geçirmek zorundaydı. Oysa İngiltere ve Fransa'nın hattı sadece Doğu Akdeniz limanları ile Basra Körfezi arasında bağlamak eğiliminde oldukları açıktı.¹⁴²

Bağdat Projesi gibi Osmanlı asyasını boydan boya aşan, eski İpek Yolu'nu demiryolu halinde canlandırmayı amaçlayan bir girişimin sadece iktisadi değil siyasi ve askeri endişeler yönünden de büyük devletleri harekete geçirmesi doğaldı. Bu yol salt Anadolu içinde kalsaydı fazla gürültü kopmazdı. Oysa şimdi proje, İngiltere'nin Mısır ve Basra Körfezi'ndeki, Fransa'nın Suriye'deki siyasi-iktisadi emellerini tehdit edecek boyutlara ulaşıyordu. Rusya da İran ve Doğu Anadolu'daki emelleri için bu projeyi tehlikeli görmekte gecikmedi.¹⁴³

Hicaz ve Bağdat demiryollarının inşası ilerledikçe bölgede Osmanlı Devleti'nin otoritesi ile Almanya'nın nüfuzunun artmasını tehlikeli bulan İngiltere bazı gizli teşebbüslerde bulunmaya başladı. Bu dönemde İngilizler'in işe karışmaları

¹⁴⁰ Karal, s.175

¹⁴¹ Abdülhamid, s.79

¹⁴² Karal, s.176

¹⁴³ Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, s.155

ile ortaya çıkan Yemen isyanı, Akabe meselesi, Hicaz ve Necid'deki gelişmeler hep halifenin nüfuzunu bölgeye sokmamak gayretleriyle ilgilidir. Zaman zaman ayaklanan Arap kabilelerinin faaliyetlerine rağmen Bağdat ve Hicaz demiryolları tamamlanmış oldu.¹⁴⁴

II. Abdülhamid, özellikle Hicaz demiryolunun yapılmasından dolayı büyük bir memnuniyet duydu. Zira bu hat hem devlet eliyle yapılmıştı, hem de devlete uzun bir süredir faaliyetlerini Arabistan Yarımadası üzerinde yoğunlaştıran İngiltere'nin aleyhte propaganda ve isyanlarına zamanında müdahale edebilme imkanı veriyordu. Bu da otoritenin sağlanmasında önemli bir etken olmuştu. Fakat daha sonra meydana gelen iç ve dış gelişmeler bu imkanın yeterince kullanılmadığını gösterdi.¹⁴⁵

3.3. ORTADOĞU'DA FİLİSTİN MESELESİ

Ortadoğu tarihin her döneminde, dönemin süper devletlerinin çekiştikleri bir arena olmuştur. Daha İsa dan önceki tarih kesitinde bile tarihin kaydettiği ilk ciddi uluslararası çatışmalarda geçit rolünü bu bölge üstlenmiştir. İsa öncesi büyük çaplı uluslararası çatışmaların merkezi olması gibi, islam öncesi büyük devlet mücadelelerinin sahnesi de yine ortadoğu olmuştur.¹⁴⁶

Filistin bölgesi, Asya ile Afrika arasında köprü konumundaki önemli coğrafi yapısı ile birlikte taşıdığı dini manalar itibariyle Yahudiler, Hristiyanlar ve Müslümanlar açısından mukaddes bir beldedir. Yahudilere göre Filistin kendilerine "Vadedilmiş Topraklar"dır. Hristiyanlar açısından bu bölge, Hazreti İsa'nın doğduğu, göğe çıkarıldığı ve Hz. Meryem'in defn olduğu yer olduğu için ehemmiyetlidir. Müslümanların ilk kıblesi olan Mescid-i Aksa'dan dolayı Kudüs, Mekke ve Medine'den sonra üçüncü kutsal şehir kabul edilmektedir.¹⁴⁷

Filistin'in Hz Ömer'in 637 de Yermük Savaşı'nda Bizanslıları yenmesi ile birlikte bölgeye yahudilerin yerleşmelerine izin verildiği görülmektedir. Ancak 1099 da haçlıların bölgeyi işgal ederek burada Kudüs Latin Krallığı kurması Filistin' e söz konusu olacak yahudi göçü için caydırıcı olduğu gibi bu olay yahudilerin büyük

¹⁴⁴ Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Cilt 12, s.133

¹⁴⁵ Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Cilt 12, s.133

¹⁴⁶ Çandar, s.5

¹⁴⁷ Özdemir, s.13

çoğunluğunun da tekrar bu toprakları terketmesine yol açmıştı. Nitekim 1187’ de Selahaddin Eyyübi’ nin haçlıları yenerek Filistin’ de tekrar müslümanların egemenliğini tesis etmesiyle yapılan çağrı üzerine Yahudiler tekrar Filistin’ e dönmeye başlamış ve bu çerçevede Mısır, Suriye, Mezopotamya, Fransa, İngiltere ve diğer Avrupa ülkelerinden bir çok yahudi Kudüs’ e göç etmiştir.¹⁴⁸

Yahudiler, Eyyûbilerden sonra bölgede denetimi ele geçiren Memluklar döneminde yine sıkıntılı bir dönem yaşamış olsalar da Osmanlı İmparatorluğu’nun 1517’ de bölgeyi egemenliği altına almasıyla beraber Filistin’ e göçler başlamıştır. Bu gelişmelere rağmen Yahudilerin siyasal olarak örgütlenmesi ve Kudüs’e göç etmesinde dünyadaki antisemitik hareketlerin etkisi göz ardı edilemez. Antisemitizmin gelişmesinde ise özellikle Fransız Devrimi sonrasında ortaya çıkan milliyetçi duygular ve yine bu dönemde sanayi devriminin etkisiyle ortaya çıkan yeni ulusal burjuvazi ile Yahudiler arasındaki ekonomik rekabet oldukça etkili olmuştur. Ancak Yahudi aleyhtarlığı sadece Fransız Devrimiyle veya Sanayi Devrimiyle başlamamıştır.¹⁴⁹

Avrupa’lı Devletlerin kışkırtmaları ve yayılan milliyetçilik akımı sonucunda Yahudilerde, bir gün Filistin’e dönerek burada bir Yahudi devleti kurma emeli olan siyonizm uyanmaya başlamıştır. Bir Yahudi devleti kurmak amacıyla Theodor Herzl, II. Abdülhamid ile bizzat görüşemese de tekliflerini ilettirmiş, II.Abdülhamid Herzl’in teklifini reddetmiştir. Bunun üzerine Yahudiler, gizli olarak ve çeşitli yollardan gelip Filistin’e yerleşmeye başlamışlardır. Osmanlı Devleti, Yahudilerin Filistin’e göçlerini ve mülk alımlarını engelleyici kanunlar çıkarmıştır.¹⁵⁰

Yahudilerin Filistin’e yerleştirilme konusu anlatılırken Avrupa’daki Yahudi aleyhtarlığından ve kısaca tarihinden de bahsetmek gerekir. Antisemitizm veya Yahudi aleyhtarlığı çok daha önce ortaya çıkmış bir olgudur. Başka bir deyişle Yahudi düşmanlığı çok eski zamanlardan beri var ola gelmiş hatta ilk çağlarda Roma

¹⁴⁸ Çandar, s.6

¹⁴⁹ Türkkaya Ataöv, “Filistin Sorununun Ardındaki Gerçek: İsrail’in Kuruluşuna Kadar”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 25, Sayı:3, 1970, s.29

¹⁵⁰ Ömer Osman Umar, “Osmanlı Döneminde Yahudilerin Filistin’e Yerleşme Faaliyetleri”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:12, Sayı:2, Elazığ, 2002 s.421, <http://web.firat.edu.tr/sosyalbil/dergi/arsiz/cilt12/sayi2/421-438.pdf> 24.07.2010

ve Bizans'ta yoğun bir Yahudi düşmanlığı gözlenmiştir. Bundan sonra Yahudilere karşı ikinci büyük kampanya Orta Çağ'da Batı Avrupa'da antisemitik dalgadır. Yahudilere karşı başlatılan düşmanlık kampanyası sonucu Yahudiler 1290' da Fransa'dan, 1392'de İngiltere'den, 1492'de İspanya'dan ve 1497' de Portekiz'den göçe zorlanmışlardır. Bunların bir kısmı Doğu Avrupa ülkelerine yerleşirken önemli bir kısmı da Osmanlı egemenliğindeki topraklara göç etmişlerdir.¹⁵¹

Başka yerlerde barındırılmayan Yahudilere topraklarını açan Osmanlı İmparatorluğu onların Filistin'e yerleşmesini de engellememiştir. Aslında Yahudilere karşı bu hoşgörü bölgenin Müslümanların eline geçtiği 7. yy dan itibaren devam etmiştir. Ancak Yahudilerin Filistin'deki Müslüman nüfusa oranı hep düşük kalmıştır. Başka bir ifadeyle 1800'lü yılların sonunda başlayan Avrupa ve Rusya'daki antisemitik dalgaya kadar Yahudiler Filistin e ilgi duymamışlar ve bu toprakların kutsallığını hatırlamamışlardır. Oysa yaklaşık son 1500 yıldır Müslüman toplumların Filistin'e ilgisi hiç değişmemiş; bu konuda bir süreklilik söz konusu olmuş; artmış ama asla azalmamıştır.¹⁵²

Antisemitizm konusunda asıl büyük gelişme Fransız Devrimi sonrasına rastlamaktadır. Bu dönemde Yahudiler kitleler halinde buldukları ülkeleri terk etmek zorunda kalmışlardır. Bu, bir anlamda dünyanın her tarafına dağılmış olan Yahudileri milli bir şuur etrafında toplanmaya ve bu çerçevede örgütlenmeye ve bir yurt aramaya sevk etmiştir. Yahudilerin Filistin' i yurt edinmeye yönelik milli bir şuur etrafında örgütlenmeleri anlamına gelen Siyonizm'in doğuşunda özellikle Fransız Devriminin yaydığı milliyetçilik fikirlerinin Avrupa ülkelerinde yerleşmeye başlamasıyla ortaya çıkan yabancı düşmanlığının etkisi yadsınmaz.¹⁵³

İsrail devletine giden süreçte Yahudi Meselesi'nin yeni boyutlar kazanmasına yol açmıştır. Batı bu yolla asırlardır Avrupa coğrafyasında Yahudi-Hristiyan çatışması olarak algılanan Yahudi Meselesini Müslüman-Yahudi çatışmasına dönüştürerek Ortadoğu'ya ihraç etmiştir. Bu tarihe kadar İslam coğrafyasında hiçbir zaman Avrupa'dakine bir Yahudi Meselesi söz konusu olmamıştır. Aksine İslam

¹⁵¹ Ataöv, s.30

¹⁵² Tayyar Arı, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu, Siyaset, Savaş ve Politika**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2005, s.113

¹⁵³ Ataöv, s.31

dünyası Avrupa'daki anti-semitik Hristiyan zulmünden kaçan Yahudilere sürekli olarak bir güvenlik alanı sağlamıştır. Savaş sırasında söz konusu olan birkaç ihanetin cezalandırılması dışında İslam tarihi Yahudilere veya herhangi bir dini-etnik gruba yönelik katliam veya getto uygulamalarına şahit olmamıştır. Yahudilerin Abbasi, Endülüs ve Osmanlı dönemlerinde sahip oldukları haklar ve sosyal mevkiler bunun en güzel misalleridir.

3.2.1. II. Abdülhamid'in Filistin'e Göç Yasakları

XIX. Yüzyılın son dönemi Yahudiler ve Siyonizm için çok önemli gelişmelerin kaydedildiği bir dönemdir. Siyonizm'in tarihi oldukça gerilere gitmekle beraber uzun bir dönem pek kullanılmamıştır. Ancak Yahudiler, bir gün Filistin'e dönme hayalini daima canlı tutmuşlardır. Geçmişte çok büyük sıkıntılar ve sürgün yaşamış bir halk olarak hep bu ideali yaşatmışlardır. Gittikleri bölgelere uyum sağlamışlar, ticaretten de iyi anladıkları için hemen hemen yaşadıkları bütün bölgelerde o bölgenin sermayesini de ellerinde bulundurmuşlardır. Ancak XIX. yüzyılın son çeyreğinde başta Avrupa'da olmak üzere meydana gelen milliyetçilik hareketlerinden fazlasıyla etkilenmişler ve Avrupa kıtasında istenmeyen bir halk haline gelmişlerdir. Bütün bu olaylar Yahudi milletinde kendilerine ait yeni bir devlet kurma düşüncesini oluşturmuştur. Yahudiler de diğer toplumları örnek alarak kendilerine ait bir devlet kurabilecekleri düşüncesiyle harekete geçmişlerdir. Maddi ve manevi destek kazanan Yahudiler, Filistin'e göç etmeye başlamışlardır. Filistin'de toprak satın alarak yerleşmeye başlayan Yahudilerin sayıları gittikçe artmıştır.¹⁵⁴

Yahudiler, Filistin bölgesine yerleşmek için çok farklı yollar denemişlerdir. Ancak en çok kullandıkları yöntemler şöyle açıklanabilir:¹⁵⁵

1. Osmanlı Devleti'ni, çeşitli yollarla ikna ederek Yahudilerin Filistin'e göç etmelerini kabul ettirmek,
2. Bu olmazsa Avrupa devletlerinin baskısı ile Babıâli'yi, Yahudi göçmenlerine razı etmek,

¹⁵⁴ Fikret Adanır, "II. Abdülhamid Döneminde Yabancıların Toprak Sahibi Olmaları Konusunda Osmanlı Kaygıları", **Osmanlı Ansiklopedisi**, Cilt 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.299

¹⁵⁵ Mim Kemal Öke, **Osmanlı İmparatorluğu, Siyonizm ve Filistin Sorunu**, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1982, s.83

3. Bu iki yol sonuç vermez ise, gizli ve kaçak yollardan Filistin’de toprak satın almak ve Yahudi muhacirlerini Filistin’e biran önce yerleştirmektir .

Yahudilerin Filistin topraklarına yerleşme fikrine Avrupalı devletler olumlu bakmışlardır. Yahudi problemi zaten bir Avrupa sorunu olduğundan bunun yıkılmakta olan Osmanlı Devleti’nin toprakları ile çözülecek olmasını kendi politikaları açısından olumlu görmüşlerdir¹⁵⁶. Yahudi sorununun Filistin toprakları ile halledilecek olmasını Avrupalı devletler kendi politikaları gereği olumlu karşılarken Osmanlı Devleti bunu tepkiyle karşılamıştır.¹⁵⁷

Filistin’de bir Yahudi yurdu kurma amacının gerçekleşmesi için bölgedeki nüfusu artırmak isteyen Yahudiler, göç etmeye çalışmışlardır. II. Abdülhamid, bu göç olayına şiddetle karşı çıkmış ve bu konuda gerekli önlemlerin alınması ve göçün yasaklanmasına dair özellikle 1882’den itibaren arka arkaya fermanlar çıkarmıştır.¹⁵⁸ Ayrıca Yahudilerin, Filistin’e göç etmeleri halinde bölgede yaşayan Arapların tepkisine yol açacağından endişelenmiştir. Yahudilerin, Filistin’e göç etmeye başlamaları II. Abdülhamid’in, Panislamist düşüncesine de aykırı düşmüştür. Filistin’deki nüfusun büyük çoğunluğu her ne kadar Müslüman Araplardan oluşuyorsa da buradaki diğer dini cemaatler arasında da hassas bir denge kurulmuştur. Bu arada XIX. Yüzyılın başından itibaren giderek artan misyoner faaliyetleri neticesinde bölgede Rusya, İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya güdümünde kiliseler kurulmuştur. II. Abdülhamid, bu tür gelişmelerle zaten hassas olan bölgedeki cemaatler arası dengenin yeni bir unsurla iyice bozulmasının Filistin’i yönetilemez bir noktaya sürükleyebileceğinden endişelenmiştir. Bunun için de genelde Osmanlı Devleti’nin topraklarına Yahudi göçüne karşı olmamakla birlikte, Filistin’e Yahudi yerleşmesine karşı kesin bir tavır almıştır.¹⁵⁹

3.2.2. Theodore Herzl ve Basel Programı

Theodore Herzl, 1860’da Budapeşte’de doğmuş bir Yahudidir. Viyana Üniversitelesi’nde Hukuk Doktoru unvanı almış; fakat gazeteciliğe geçerek

¹⁵⁶ Kodaman, s.565

¹⁵⁷ Çolak, s.111

¹⁵⁸ Kocabaş, **Osmanlı İhtilallerinde Yabancı Parmağı**, s.38

¹⁵⁹ Kodaman, s. 572

Viyana’da çalışmaya başlamıştır.¹⁶⁰ Theodore Herzl, Avrupa’daki Yahudi düşmanlığını görerek, gözleyerek ve dünyanın politik durumunu düşünerek bu olaya bir çözüm bulmak için çalışmalara başlamıştır. “Yahudi Devleti” isimli kitapta Yahudilerin kurtuluşunun Filistin’de toplanarak bir Yahudi Devleti’ni kurmaları ile mümkün olabileceğini belirtmiştir Siyasal Siyonizm’in kurucusu olarak kabul edilen Theodor Herzl, bütün Yahudilerin Filistin’de toplanarak bir devlet kurmaları durumunda bu sorunun tamamen çözümleneceğini belirtmiştir. Ancak Theodore Herzl, bunun çok zor olduğunu kabul ederek anılarında “kabul edin roman yazıyorum” diyecektir.¹⁶¹ Buna rağmen 1893’te daha 35 yaşında iken harekete geçmiş ve öleceği 1904 tarihine kadar Yahudi problemine çözüm bulmak için mücadele etmiş ve bütün yaptıklarını anılarında kaleme almıştır .

Yahudilerin örgütlenmesine yönelik ilk girişimler 1880’lerde Rusya ve Doğu Avrupa’daki antisemitizmin etkisiyle gerçekleşti. Bu yıllarda çeşitli ülkelerde görülen Siyonist örgütlenmeler aralarındaki koordinasyon eksikliği dolayısıyla bu süreçte etkili olamamışlardır. Bu konuda asıl gelişme Theodor Herzl’in öncülüğünde gerçekleşmiştir.¹⁶² Herzl, Avrupa’da yayılan antisemitizmin önyargıyla ilgili bir konu olduğunu ve bu nedenle de yasayla ortadan kalkmasının imkânsız olduğunu görmüştü. Yahudi düşmanlığını kaldırmak mümkün olmadığına göre Yahudilerin ayrı bir toprağı ve devleti olmasının en iyi çıkar yol olduğunu düşünen Herzl, görüşlerini 1896’da politik Siyonizm’in ideolojik temellerini oluşturan Yahudi Devleti adındaki kitabında toplamıştır. Herzl e göre ortada bir Yahudi ulusu bulunduğu göre bir Yahudi devletinin de olması gerekirdi.¹⁶³

Şu da var ki; Filistin’de bir Yahudi devleti kurmayı tasarlayanlar orada yerli Arap halkı olduğu noktası üzerinde hiç durmamışlardır. Herzl sanki Filistin’de Arap denen kavimler ya da ulus oturmuyormuş da bu topraklar bomboşmuş gibi davranmıştır.¹⁶⁴

¹⁶⁰ Theodor Herzl, **Siyonizm’in ve İsrail’in Kurucusu (Theodor Herzl) Hatıralar**, (Çev: Ergun Göze), Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2002, s.2

¹⁶¹ Herzl, s.5

¹⁶² Çolak, s.112

¹⁶³ Kocabaş, s. 39

¹⁶⁴ Hüseyin Özdemir, **Abdülhamid’in Filistin Çılgılığı**, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2010, s.159

Theodor Herzl 1897'de İsviçre'nin Basel kentinde toplanan 1. Dünya Yahudi Kongresinde kurulan Dünya Siyonist Teşkilatının başına getirilmiştir. Herzl büyük devletlerin desteğine ve gerekli finansal imkânlarla sahip olmadan Siyonizm'in başarılı olmayacağını görmüş, fakat ilk girişimlerinden bir sonuç alamaması Herzl'i hayal kırıklığına uğratmıştı.

Theodore Herzl, hayal ettiği Filistin için harekete geçerek, 29 Ağustos 1897'de İsviçre'nin Basel kentinde ilk Siyonist Kongresi'ni yapmaya muvaffak olmuştur. Basel Kongresi'nde Filistin'de bir Yahudi Devleti kurmak için şöyle bir yol izlenmesine karar verilmiştir:¹⁶⁵

- 1- Filistin'e Yahudi çiftçi, esnaf ve tüccarın anlamlı bir şekilde yerleştirilmesi
- 2- Her ülkenin yöresel yasalarına uygun bir biçimde Musevilerin birleştirilmesi ve örgütlenmesi
- 3- Yahudi ulusal duygularının ve bilincinin kuvvetlendirilmesi
- 4- Siyonizm'in amacına ulaşabilmek yolunda ilgili hükümetlerin onayını almak için hazırlık çalışmalarına girişilmesi.

Hazırlanan programdan sonra çok daha güçlü hale gelen Siyonizm hareketi, hayal ettiği Yahudi Devleti'nin Filistin'de kurulması için II. Abdülhamid'in ikna edilmesi gerektiğinin farkında olduğundan faaliyetlerini bu yönde yoğunlaştırmıştır.¹⁶⁶

Sultandan koparmaya çalışılan fermana göre “Suriye ve Filistin de yerleşmek için bir Yahudi-Osmanlı Kolonizasyon Birliği kurulacaktı. Herzl'in hazırladığı bu ferman taslağının üçüncü maddesine göre Yahudilere yerli halkı sınır dışı etme hakkı tanınacaktı.” Ancak iletilen bütün bu tekliflere Sultan'ın tepkisi oldukça sert olmuştur. Halkının imparatorluğu kan dökerek kazandığını ve onun sahibi olduğunu belirten Osmanlı Sultanı, “Yahudiler milyonlarını dökebilirler. İmparatorluğum bölündüğünde belki orayı karşılıksız alacaklar. Ama ancak o zaman bizim cesedimiz

¹⁶⁵ Öke, s.42.

¹⁶⁶ Ataöv, s.32

parçalanabilir. Canlı canlı kesilmeye asla razı gelmeyeceğim” diyerek teklifi geri çevirmiştir.¹⁶⁷

Teklifleri reddeden II. Abdülhamid, bu konuyu anılarında şöyle izah etmiştir: “Yahudiler, Avrupa’da, Doğuda olduğundan daha fazla bir kudrete sahiptirler. Bu sebeple de birçok Avrupalı devlet, çok artmış olan bu ırktan kurtulabilmek için, Yahudilerin Filistin’e muhaceretini iyi karşılayacaklardır. Fakat bizim memleketimizde kâfi Yahudi vardır. Eğer Filistin’de Müslüman Arap unsurunun, muhafaza etmesini istiyorsak, Filistin’e muhacir yerleştirilmesi fikrinden vazgeçmeliyiz. Aksi takdirde yerleştirildikleri yerde çok kısa zamanda bütün kudreti elde edeceklerinden, dindaşlarımızın ölüm kararını imzalamış oluruz. Siyonistlerin şefi olan Herzl, fikirleriyle beni ikna edemez. «Yahudi çiftçisinin tekrar kuvvetlenerek sabanını kendi eliyle idare ettiği gün Yahudi meselesi hallolmuş olacaktır» sözü kendi görüşüne göre doğru olabilir. Herzl, dindaşları için toprak istemektedir. Fakat zekâ, her şeyi halletmeğe kâfi değildir. Siyonistler Filistin’de yalnız ziraat yapmak değil, orada hükümet kurmak, siyasi temsilcilerini seçmek gibi şeyler de arzu ediyorlar. Bu haris tasavvurlarının manasını gayet iyi anlıyorum. Lâkin Siyonistler bu teşebbüslerini kabul edeceğimi zannetmekle saflık ediyorlar. İmparatorluğumuz dâhilinde, halkımızın fertleri olarak ve Babîâli’nin dirayetli hizmetkârları olarak Yahudilere ne kadar kıymet veriyorsam, Filistin’e dair kurdukları tasavvurlara da o kadar düşmanım”¹⁶⁸

Siyonizm’in Filistin için Osmanlı nezrindeki girişimleri Herzl’in 1904’te ölmesinden sonra da devam etmiştir. 1908’ de meşrutiyetin ilanı Yahudileri ümitlendirmiş, hatta İttihat ve Terakki yönetimi ilk başta Yahudilerin Filistin’e göçüne tolerans göstermişse de sonradan özellikle 31 Mart olayından sonra bunun Osmanlı egemenliğindeki Arap ulusların tepkisini çekebileceğinin ve İmparatorluğun parçalanmasına yol açacağına görülmesiyle vazgeçilmiştir.¹⁶⁹

Şüphesiz Siyonistlere en büyük destek İngiltere’den gelmiştir. İngiltere, dünyadaki hâkimiyet alanını genişletmek ve karşısındaki tüm rakiplerini zayıf

¹⁶⁷ Kocabaş, s.151

¹⁶⁸ Abdülhamid, s.60-61

¹⁶⁹ Kocabaş, s.152

düşürmek, özellikle de dünya Müslümanlarının birliğini temsil eden, hilafet makamını elinde bulunduran Osmanlı'yı devirmek için Siyonistlerle işbirliğini bir fırsat olarak değerlendirdi. Çünkü bu hareketin planlarından ve irtibatlarından Osmanlı'yı yıpratmada, kendi içinden tahrip etmede yararlanma imkânı doğmuştu. Avrupa Yahudilerinin göç edecekleri bir toprak arayışına girmeleri de İngiltere'yi ve diğer Avrupa ülkelerini memnun etmişti. Çünkü Avrupa'nın, antisemitizm adı verilen Yahudi aleyhtarlığı hareketinin devam etmesinden kaynaklanan sorunlardan dolayı başı dertteydi.

Osmanlı topraklarının paylaşılmasıyla sonuçlanan 1. Dünya Savaşı'yla beraber, Yahudiler de bekledikleri fırsatı yakalamışlardı. İngilizler bölgede çıkarlarını koruyacak bir müttefike, Yahudiler de bir dış desteğe sahip olmuşlardı. Nitekim, İngiliz yöneticileri ikna ederek Filistin' in bir İngiliz mandası haline dönüştürülerek bir Yahudi yurdu haline getirilmesi konusunda bu devletten söz alınmıştı.¹⁷⁰

II. Abdülhamid, Siyonizm hareketini başından beri takip ettiği için ne kadar tehlikeli olduğunun farkındaydı. Bunun için Siyonizm'e karşı çok tedbirli davranarak Siyonistlerin büyük bir devleti arkalarına almamaları için Hariciye Nezareti'nden gereken önlemleri almasını istemiştir. Theodore Herzl, dış desteği ilk Almanya'dan bulmuş, Alman İmparatoru Yahudilere gereken yardımları yapacağını bildirmiştir. Almanya'nın, Osmanlı Devleti'nin müttefiki olmasına rağmen neden böyle davrandığı şaşırtıcı olabilir; ancak Almanya'da çok büyük bir Yahudi düşmanlığı olduğundan Alman yönetimi buna bir çözüm bulmak istemiştir. Fakat hem Osmanlı Devleti' ndeki çıkarları hem de II. Abdülhamid'in baskısı Almanya'ya bu konuda geri adım attırılmıştır¹⁷¹.

3.3. ORTADOĞU PETROLÜ ve AVRUPALI DEVLETLER

Avrupalı devletler, Osmanlı Devleti'nin topraklarını coğrafi konumu ile sahip olduğu yeraltı ve yer üstü zenginliklerinden dolayı ele geçirmek istemişlerdir. Rusya, sıcak denizlere inmek ve bir dünya devleti olmak için XVII. yüzyıldan itibaren

¹⁷⁰ Arı, s.122

¹⁷¹ Kodaman, s.78.

Osmanlı coğrafyasını ele geçirmek istemiş ve bunun için her yolu denemiştir. İngilizler ise, Uzakdoğu'ya giden yolun güvenliğini sağlamak amacıyla Osmanlı topraklarını ele geçirmeye çalışmıştır. İngiltere, bu amaçla Mısır ve Kıbrıs'ı aldıktan sonra çeşitli yollarla Ortadoğu'nun büyük bir kısmına yerleşmiştir. Fransa ise, sömürge elde etmek ve İngiltere'nin Uzakdoğu'ya giden yollarının önünü kesmek için Osmanlı Devleti'nin topraklarını işgal etmeye çalışmış ve bunda da kısmen başarılı olmuştur. Almanya ise, sömürgecilikte geç kalışını Osmanlı Devleti ile gidermek istemiş, bu amaçla Osmanlı Devleti'ne yaklaşmaya çalışmıştır.

Avrupalı devletler, XIX. yüzyılın son çeyreği ile XX. yüzyılın başlarında ise, tamamen farklı bir nedenle Osmanlı Devleti'ne saldırmışlardır. Bu ise, XX. yüzyılda uğruna büyük savaşların verildiği ve öneminin yeni yeni keşfedildiği önemli bir yeraltı zenginliği olan petrolden kaynaklanmıştır.¹⁷²

3.3.1. Musul-Bağdat Petrolü

XX. yüzyıl başlarında insan hayatının her alanına önemli bir stratejik madde olarak giren petrolün, en erken keşfedildiği yörelerden birisi de Musul'dur.¹⁷³

3.3.1.1. Musul-Bağdat Bölgesi'nde Petrolün Ortaya Çıkarılması

II. Abdülhamid'in petrole tanışmasının, kendi deyimiyle ayrı ve hoş bir hikâyesi vardır. Hikâye, İngiliz elçisinin huzura çıkarak Anadolu, Suriye ve Hicaz topraklarının tarihin en mühim medeniyetlerinin beşiği olduğunu söyledikten sonra, buralarda arkeolojik kazı yapmalarına izin istemesiyle başlamıştır. II. Abdülhamid, teklifin altında gizlenen asıl amacı bilmesine rağmen İngiltere ile yakın ilişkiler kurmak eğiliminde olduğundan, teklifi kısa bir süre sonra kabul etmiştir. Bu arada, yaşlı sadrazam Halil Rifat Paşa'yı çağırarak, gelecek İngiliz Heyeti'nin sıkı takibe alınmasını tembih etmeyi de ihmal etmemiştir¹⁷⁴. Kısa bir süre sonra İngiliz heyeti, İstanbul'a gelerek II. Abdülhamid'in huzuruna çıkmış ve çalışmalara başlamıştır. İngiliz ekibi, sadece Musul ve Bağdat bölgesi ile ilgilenilmediği izlenimini vermek

¹⁷² Volkan Ş. Ediger, **Osmanlı'da Neft ve Petrol**, ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık, Ankara, 2007, s.176

¹⁷³ Emine Kısıklı, "Yeni Gelişmelerin Işığında Geçmişten Günümüze Musul Meselesi", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: 45, Sayı: 24, 2003, s.487 <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/800/10217.pdf>, 25.06.10

¹⁷⁴ Ediger, s.177

amacıyla kazıyı Kayseri'den başlatmışlar, yeraltından çıkan “şeyler”i büyük bir itina ile numaralandırarak hemen yetkililere teslim etmişlerdir. Bu vesileyle İngiliz elçisi sık sık huzura çıkarak arkeolojik çalışmalar hakkında padişaha teknik bilgiler vermiştir. Padişah da elçi ile yaptığı bu görüşmeleri, İngilizlerin ona ittifak teklifi yapmaları için fırsat olarak görmüş, teklifi beklemiştir¹⁷⁵.

Yine arkeolojik kazılar sonucu çıkarılan tarihi eserleri Sultana göstermek amacıyla huzura alınan elçi, Musul ve çevresindeki bir kazıdan çıkarıldığını iddia ettiği küçük bir kılıcı II. Abdülhamid'e sunmuştur. Yapılan incelemeler sonucunda bu kılıcın eski değil eskitilmiş olduğu ortaya çıkarılmıştır.¹⁷⁶

II. Abdülhamid, bu durumu anılarında şöyle ifade etmektedir: “Merakım büsbütün arttı, fakat kimseye bir şey sezdirmedim. Yalnız gelen haberlerden Musul ve Bağdat'taki heyetlerin çalışmalarını bırakıp kuyular açmaya başladıklarını öğrendim. O zaman maksatları ortaya çıktı. Aradıkları kırık küpler, küçük heykelcikler değil, petroldü. Daha önce Eflâk'ta petrol bulunduğunu ve hemen kuyular açarak arandığını biliyordum”.¹⁷⁷

Bir süre sonra tekrar huzura gelen elçi bu kez Suriye ve Hicaz topraklarının çöl olduğunu, halkın buralarda susuzluktan kıvrandığını, İngiltere Hükümeti'nin buralarda “İnsaniyet Namına” kuyular açtırmaya hazır olduğunu anlatmıştır. II. Abdülhamid ise, İngilizlerin gerçek amacını bildiğinden İngiliz elçisinin tekliflerini reddettiği gibi açılan bütün kuyuları da kapattırıştır.¹⁷⁸

İngilizlerle ittifak kurulamayacağını anlayan II. Abdülhamid, bu arada Almanya ile ittifak kurmaya çalışmıştır. Alman İmparatoru Kayzer Wilhelm'in bu dönemde Osmanlı Devletine yapmış olduğu geziler Osmanlı-Alman yakınlaşmasını pekiştirmiştir. Wilhelm, İstanbul'a aralarında arkeologların da bulunduğu bilim adamları ile gelmiş, Alman ekibi de tıpkı İngilizler gibi araştırma izni isteyerek kazı çalışmalarına başlamış sonra da peşlerine taktırılan ajanlar vasıtasıyla bunların da petrol aradıkları ortaya çıkarılmıştır.

¹⁷⁵ Ediger, s. 177.

¹⁷⁶ Demirbaş, s.69.

¹⁷⁷ Ediger, s.178

¹⁷⁸ Ediger, s.177.

Bu gelişmeler sayesinde II. Abülhamid, Musul ve Bağdat bölgesinde petrol olduğunu, emperyalist devletlerin bu konu ile çok ilgilendiğini ve petrolün yeni hedef olduğunu açık bir şekilde anlamıştır.¹⁷⁹

3.3.1.2. Petrol Bölgesinin Padişah Emlâkine Katılışı

Tanzimat'la birlikte padişahlık makamına ait bütün gelirler devletin esas hazinesine aktarılmıştır. Padişah ile Saraya ait harcamaların tamamının ödenmesi için Maliye Hazinesi'nden her ay verilmek üzere Padişaha, Tahsisat-ı Seniyye adı altında maaş ödenmesi kararlaştırılmıştır. II. Abdülhamid'in tahtta olduğu dönemde bu uygulama kaldırılmıştır. Tanzimat Fermanı ile Maliye Hazinesi'ne devrolunmuş olan padişahlık makamına ait emlakın tamamı Hazine-i Hassa'nın idaresine alınmıştır.¹⁸⁰

II. Abdülhamid, saltanatı döneminde büyük bir servet elde etmiş ve Hazine-i Hassa'yı çok geliştirmiştir. Hazine-i Hassa İdaresi'nin kurulmasında, Maliye Hazinesi'nin Tahsisat-ı Seniyye'yi zamanında karşılamaması veya eksik karşılamasından dolayı Sultan'ın içine düştüğü mali sıkıntı etkili olmuştur¹⁸¹. Kimsenin mülkiyetinde olmayan toprakları, devlet topraklarını, Hazine-i Hassa'ya kaydetmiş ve bu yetkisini çok sık kullanmıştır. Sömürgeci Avrupalı devletlerin petrol rezervleri bulunan Musul ve Bağdat Bölgesi'ndeki faaliyetleri fark edilince buradaki topraklar da Hazine-i Hassa'ya kaydedilmiştir.¹⁸²

II. Abülhamid'in Musul bölgesinden çıkan petrolerden numuneler alarak incelediği bilinmektedir. Bazı kaynaklar, II. Abdülhamid'in, petrole çok ilgi duyduğunu ve bu amaçla Avrupa'da eğitim görmüş İstanbullu bir Ermeni tüccarın oğlunu Musul bölgesinde petrol araştırması ile görevlendirdiğini ve II. Abülhamid'in bölgeyi şâhsı arazisi haline getirdiğini belirtmektedir.¹⁸³

II. Abülhamid, Musul ve Bağdat vilayetleri dahilindeki petrolerin her türlü hakkını 6 Nisan 1889 ve 21 Eylül 1898 tarihli iradelerle Hazine-i Hassa'ya

¹⁷⁹ Arzu Terzi, **Abdülhamid'in Mirası: Petrol ve Arazi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009, s.30

¹⁸⁰ Terzi, s.33

¹⁸¹ Terzi, s.34

¹⁸² Terzi, s.37

¹⁸³ Ediger, s.172

devretmiştir. Bu toprakları niçin Hazine-i Hassa'ya almıştır? Bunun birçok nedeni olabilir. Ancak II. Abdülhamid'in sahip olduğu bütün emlakı göz önüne alındığında, genelde Türklerin daha az yaşadığı ve özellikle de yabancı devletlerin egemenlik kurmaya çalıştığı yerlerden seçtiği görülmektedir¹⁸⁴. Ayrıca II. Abdülhamid'in, Bağdat Demiryolu Projesi ile Avrupalı devletlerin bütün Irak bölgesini ele geçireceği korkusuyla Musul ve Bağdat bölgesini özel mülkiyetine geçirmiş olması daha kuvvetli bir ihtimaldir.

Bütün bunlardan anlaşılacağı gibi II. Abdülhamid'in bölgeyi emlakına katışının pek çok sebebi olabilir. Ancak II. Abdülhamid'in servet düşkünlüğünden bunu yapmadığı yaygın bir kanaat oluşturmuş bu da bu konuda farklı bir sebebin ya da sebeplerin aranmasını zorunlu kılmıştır.¹⁸⁵

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihatçılar, II. Abdülhamid'in servetinin büyük bir bölümüne el koymuşlar ve önemli bir bölümünü de Donanma Cemiyeti'ne bağışlatmışlardır. 14 Eylül 1908'de bir irade ile Hazine-i Hassa'ya ait bir kısım mal ve gelirleri de Maliye Hazinesi'ne devretmişlerdir¹⁸⁶. 31 Mart Hadisesiyle 27 Nisan 1909'da II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi, Bağdat ve Musul'daki padişah mülkü olan arazi ve petrolün de sonunu getirmiştir. II. Abdülhamid'in tahtan indirilmesi ile 1876'dan itibaren Hazine-i Hassa'ya dâhil edilen emlak, arazi ve bütün imtiyazları Maliye Hazinesi'ne devrettirilmişdir¹⁸⁷.

Padişahın varisleri Lozan Antlaşması görüşmelerinde bu topraklar üzerinde hak iddia ederek Amerikalı Avukat Irwin Untermyer'i görevlendirmişlerdir. II. Abdülhamid'in, bu büyük malvarlığı herkesin dikkatini çekmiştir. Olayın gittikçe karmaşık hale gelmesi ve Amerikalıların bu olaya artan ilgisi İngilizleri endişelendirmiştir. Bir devletin yok edilebileceğini ve bütün mirasına el konulabileceğini ancak özel mülkiyetin gasp edilemeyeceğinin farkında olan İngiltere, varisçilerin iddialarını çürütmek için II. Abdülhamid'in 1908'de emlakını kendi iradesiyle Maliye Hazinesi'ne devrettiğini belirtmiştir. Ancak bu devir İttihat

¹⁸⁴ Terzi, s. 38.

¹⁸⁵ Terzi, s. 40

¹⁸⁶ Demirbaş, s.73

¹⁸⁷ Terzi, s. 53

ve Terakki'nin zoruyla gerçekleşmiş ve en önemlisi de bu emlak 8 Ocak 1920'de yeniden Hazine-i Hassa'ya geçirilmiştir.¹⁸⁸

Özetle, II. Abdülhamid'in bu davranışı İttihat Terakki yönetimi tarafından iyice anlaşılmamış, Milli Mücadele döneminde de Musul ve Kerkük'ün tamamının alınacağı ümidiyle bu konu göz ardı edilmiştir. Böylece yeni Türk Devleti, elindeki bu fırsattan kendi isteği ve gayretiyle vazgeçmiştir. II. Abdülhamid'in Musul ve Bağdat'la ilgili politikası da diğer politikaları gibi sonraki yöneticiler tarafından iyi anlaşılamamış ve bu konuda gerekli tedbirler alınamamıştır.

3.4. ARAP VİLAYETLERİNDE AYRILIKÇI FAALİYETLERİN BAŞLAMASI

Araplar Osmanlı İmparatorluğu dâhilinde yaşayan Müslüman toplulukların gerek nüfus ve gerekse yaygınlık bakımından en büyüklerinden birisidir. Osmanlı Padişahı Yavuz Sultan Selim'in 1517'de Hilafeti Osmanlılara geçirmesi Türk-Arap ilişkileri açısından yeni bir dönemin başlaması anlamına geliyordu.¹⁸⁹ Osmanlı Devlet yapısında Araplar “Kavim-i Necip” olarak addedilip mümtaz bir yere sahip olurken, Osmanlı millet sistemi içindeki yerlerini alıyorlardı. Ancak şurası muhakkaktır ki, Osmanlı yönetiminin Arap dünyası üzerindeki hâkimiyeti her yerde aynı özelliği taşımaması, şartların ve coğrafyanın tesiriyle şekillenmiştir. Osmanlı Devletinin gerilemesine paralel olarak Arap vilayetlerinde yönetimin aksaklıklara uğraması kaçınılmaz görünüyordu.¹⁹⁰

Arap milliyetçiliğinin doğuşunda bir takım iç ve dış faktörlerin rol oynadığı görülmektedir. Bir yandan Osmanlı İmparatorluğunun merkezi ve mahalli yönetiminin bozulduğu göze çarparken, diğer taraftan Avrupa Devletlerinin “Şark Meselesi” içinde gördükleri Arap sorununa gittikçe artan bir ilgi ve dikkatle

¹⁸⁸ Demirbaş, s.74-75

¹⁸⁹ Muzaffer Kürkçüoğlu, “Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi(1908-1918)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: 24, Sayı: 18, 1982, s.7

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/24/96.pdf> 20.08.2010

¹⁹⁰ Selçuk Günay, II. Abdülhamid Döneminde Suriye ve Lübnan'da Arap Ayrılıkçı Hareketlerin Başlaması ve Devletin Tedbirleri, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt:38, Sayı:18, s.2

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/38/330.pdf>, 03.08.2010

müdahale ettikleri görülüyordu. Nitekim bu müdahalelerin başlangıç noktası olarak Napolyon'un 1798' de Mısır' ı işgali gösterilir.¹⁹¹

Arap milliyetçiliğinin vücut bulmasında en etkili faktör Arap dünyasının XIX. yüzyıl başlarından itibaren Batı alemiyle çeşitli yollardan temasa geçmesiydi. Bu teması sağlayanlar misyonerler, Batı okulları gibi başlangıçta sadece entelektüel bir karakter gösteren aktivitelerdi.¹⁹² Ayrıca, Arap milliyetçilik hareketinin doğuşunda o sıralarda fikri temelleri atılıp, siyasi aktiviteye geçen Jön-Türkler ve fikirlerinin de tesiri olmuştur. Özellikle Türkçe üzerindeki yeni eserler ve Osmanlı tarihinden ayrı yeni Türk tarihi yazma çabaları esasen Osmanlı Devleti'ne karşı bir hareket olarak şekillenen Arap ayrılık faaliyetlerinin iyice su yüzüne çıkmasında Arap aydınları için iyi bir örnek oluşturacaktır.¹⁹³

Sultan Abdülhamid'in tahta oturduğu sıralarda Lübnan ve Suriye bu tür milliyetçilik hareketleriyle adeta çalkalanır bir vaziyetteydi. 1876 I. Meşrutiyeti'nin ilan edilmesi ve Meclis-i Mebusan'ın kapatılması Arapların reform hususundaki isteklerinin artarak devam etmesine sebep oldu. Abdülhamid yönetimin gittikçe kuvvet kazanan merkezi idaresine karşı en büyük tepki Suriye'den geldi. Hıristiyan Araplara göre Osmanlı Devleti kendilerinin devleti sayılmazdı. Ancak onlar çok geçmeden başarılı olmanın tek şartının Müslüman Arapların desteğiyle mümkün olabileceğini gördüler. Onlara göre Müslüman Araplar arasında da Arap Milliyetçiliği fikrinin yaygınlaştırılması gerekiyordu. Bunun sağlanması halinde Türklere karşı ilk önce Lübnan ve sonra diğer Arap memleketleri de ayaklanabilirdi.¹⁹⁴

II. Abdülhamid'in saltanatının sonlarına doğru İkinci Jön Türk hareketinin ve fikriyatının gelişme göstermesi Arap milliyetçi faaliyetlerini de derinden etkilemiştir. Ancak şurası muhakkaktır ki II. Abdülhamid devletin bütün önleyici faaliyetlerine rağmen Arap ayrılıkçılığının gelişmesini kesin olarak önleyememişse de belli bir seviyede tutmaya muvaffak olabilmıştır. Ancak Jön-Türk faaliyetlerinin gelişmesine paralel olarak gelişen Arap milliyetçi aksiyonun büyümesinin önüne geçilememiştir.

¹⁹¹ Günay, s.2

¹⁹² Sander, s. 225

¹⁹³ Kürkçüoğlu, s. 17

¹⁹⁴ Günay, s.7

Şüphesiz ki konuyla ilgili arşiv belgelerinin daha da artması ve dönemin enine boyuna araştırılması Arap milliyetçilik hareketinin daha da ayrıntılı olarak ortaya konulması neticesini doğuracaktır. Esasen bu tür araştırmalar günümüz Orta doğusunun bugünlere nasıl geldiğinin de bir göstergesi olabilecektir.¹⁹⁵

¹⁹⁵ Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, s.123

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

IV. II. ABDÜLHAMİD'İN ORTADOĞU'DAKİ OSMANLI COĞRAFYASINDA BÜYÜK DEVLETLERE KARŞI VERDİĞİ MÜCADELE

1299 yılında kurulan Osmanlı Devleti, 1699 yılında Karlofça Antlaşmasına kadar topraklarını sürekli genişletmiştir. Kuruluş ve yükselme devri olarak da nitelendirilen bu süreç içerisinde dünyanın en büyük siyasi gücü haline gelen Osmanlı Devleti, duraklama dönemine girdiği yakın çağların başlarında bilhassa toprak varlığı bakımından hâlâ dünyanın en büyük devleti idi. Bugün üzerinde yaşadığımız toprakların yanısıra, Bulgaristan, Sırbistan, Romanya, Arnavutluk, Karadağ, Yunanistan, Kafkasya, Irak, Suriye, Filistin, Hicaz, Mısır, Trablusgarp, Tunus, Cezayir isimleri altında tanınan yerlerden başka, Akdeniz'in doğusundaki, Girit ve Kıbrıs büyük adaları ile Ege Denizi'nin bütün adaları bu devletin sınırları içinde idi.¹⁹⁶

Sahip oldukları toprak ve insan gücü bakımından dünyanın önemli siyasi otoritesi olan osmanlı padişahları, sultan sıfatı ile dünyevi, halife sıfatı ile de dini bir gücün temsilcisi idiler. Zira Sultan sıfatı ile hakimi oldukları topraklar üzerinde yaşayan gayri müslim tebanın hükümdarı, Halife sıfatı ile de dünyadaki tüm Müslüman toplumları içine alan büyük bir Müslüman nüfusunun dinî lideri idiler. Bu durum padişah için, dünyada başka hiçbir siyasî otoritenin sahip olamadığı siyasî bir güç ve donanım sağlıyordu.¹⁹⁷

XVII. yüzyılın sonlarından itibaren Batı'nın her alanda üstünlüğü, ayrıca kuzeyde Rus Devleti'nin doğuşu, kuvvetler dengesini Osmanlı İmparatorluğu aleyhinde bozdu. Bu durum, İmparatorluğu dengeyi düzeltme çare ve yollarını aramaya zorladı. Devletin sermaye birikiminin olmayışı yüzünden ekonomik durgunluk başladı. Zira sermaye savaş ganimeti olarak elde ediliyor, tüketim ve askerî maksatlar için kullanılıyordu. Yabancı devletlere tanınan kapitülasyonlar, ekonomik faaliyetleri engelleyen sınırlamalar, dünyadaki makinalaşma sonucu el

¹⁹⁶ Karal, s. 2.

¹⁹⁷ Çetinsaya, s.789

emeğinin itibardan düşmesi gibi sebepler ekonomik teşebbüslere girişmek isteğini öldürdü.¹⁹⁸

1870' lere gelinceye kadar Avrupa Devletleri'nin özellikle Afrika kıtasındaki sömürge girişimlerinde “sözlü işgal” ilkesine uyulmaktaydı. Bu ilkeye göre, Afrika'nın belirli bir kıyasına çıkan devlet, gözünün alabildiğine kadar toprağı kendi egemenliğı altında sayıyordu. Başka bir kıyıya çıkan devletin “görüş ufku” ile bu devletinki çatıştığında, ortaya büyük anlaşmazlıklar hatta savaş tehlikesi çıkabiliyordu. Gerek belirli bazı topraklar üzerindeki hak iddialarını çözüme bağlamak, gerekse “sözlü işgal” ilkesini değıştirmek üzere 1884-85 yıllarında Berlin'de uluslararası bir konferans düzenlendi. Bu konferans özellikle Afrika'nın sömürgeleştirilmesini hızlandırdı. Sömürgeleştirmede “fiili işgal” ilkesi benimsendi. Buna göre, herhangi bir devletin belirli bir toprak parçasında egemenlik iddia edebilmesi için o toprağı askeri bakımdan denetim altına alması gerekiyordu. Bunun mantıki sonucu olarak, Avrupa Devletleri, Afrika'da mümkün olduğı kadar geniş toprak parçalarını hızlı işgal etme yarışına giriştiler.¹⁹⁹

Fransa, 1870'de Almanya'ya yenildikten sonra çok önemli sanayi bölgesi Alsace-Lorraine'i Almanlara kaptırmıştır. Fransa Almanya'ya kaptırdığı bu bölgeleri geri almak ve yeni sömürge alanları elde etmek için faaliyet göstermiş, ancak Bismarck'ın dahiyane politikası ile Avrupa'da daima yalnız bırakıldığından Avrupa'nın dışında sömürge faaliyetlerine başlamıştır. Bismarck, Avrupa'nın dışındaki politikalarına ses çıkarmayarak Fransa'nın tepkisini çekmemeye çalışmıştır.²⁰⁰

Bir devletin diğeri bir devlet üzerinde maddî veya manevî bir kontrol kurmak suretiyle üstünlük sağlamanın Avrupalı devletlerce politika haline geldiğı ve bu politikalarının hız kazanarak, Osmanlı devleti üzerinde yoğunlaştığı dönem ise 19. yüzyıl olmuştur. 18. asırda hayli zayıflamış olan Osmanlı İmparatorluğu'nun kısmen

¹⁹⁸ Sander, s. 229

¹⁹⁹ Sander, s.230

²⁰⁰ Armaoğlu, s. 198

idaresi altında bulunan Ortadoğu, kuzeyde Rusların, batıda İngiliz ve Fransızların ve daha sonra da Almanların ayrı ayrı alakasını üzerine çekmiştir.²⁰¹

19. yy'ın ilk yarısında Ortadoğu bu bölgede hakimiyet kurmak isteyen Avrupalı güçlerin kimi zaman diplomatik, kimi zaman askeri saldırılarına muhatap olmuştur. Bu dönemde Ortadoğu, kendi içinde çıkar çelişkilerine sahip İngiltere, Almanya, Fransa ve Rusya'nın Şark Meselesi adı altında formüle edilmiş diplomatik, askeri, siyasi ve kültürel saldırılarının tesiri altında kalmıştır. Bir yanda sıcak denizlere inmek isteyen Rusya, diğer tarafta sömürgeleriyle olan ekonomik ilişkilerini garanti altına almak isteyen İngiltere, öte yanda hakimiyet kavgası içinde yeni mevziler elde etmek isteyen Fransa ve gerçekleştirdiği Berlin-Bağdat hattını siyasi bir niteliğe büründürerek sömürgeciliğe geç katılmış olmanın açığını kapatmak isteyen Almanya, iç politik kavgalarla yıpranmış olmakla birlikte çok yönlü diplomasi ile ayakta durmaya çalışan Osmanlı Devleti üzerinden Ortadoğu'ya yönelik yoğun bir rekabet içine girmiştir.

Rusya'yı Osmanlı Devleti'nin paravanası arkasında zararsız bir halde tutan İngiltere ve Fransa'nın görünüşte Mısır fakat hakikatte Orta Doğu ve Hint Okyanusu ticaretini ele geçirme arzusu sebebiyle on sekizinci asırdan sonra Orta Doğu bu iki devletin mücadele sahası olmuş ve Orta Doğunun ele geçirilmesi için en kısa yolun Mısır olabileceği düşüncesi üzerine 1798'de Napolyon Bonapart'ın Mısır'a asker çıkarması Napolyon'un Orta doğu'yu ele geçirmek gayesini açıkça belli etmiştir.

Askeri yolla Mısır'ı ele geçirme imkânını kaybeden Fransa'nın bir Fransız şirketi hesabına Süveyş Kanalı'nı açmış olması Fransa'nın Orta Doğu'daki ikinci büyük hamlesi olmuş, fakat bütün bu istekler İngiliz siyasi manevraları ile neticeye varamamış ve Fransızlar tarafından açılan kanalın hisse senetlerinin İngilizlerin eline geçmesiyle su kanalı Fransızların kontrolünden çıkmış nihayet Mısır'ın İngiltere tarafından resmen işgalinden sonra Orta Doğu hâkimiyeti I. Cihan Harbi sonuna kadar İngiltere'nin elinde kalmıştır.²⁰²

²⁰¹ Karal, s.4

²⁰² Çolak, s. 80

Şüphesiz Orta Doğu üzerinde İngiltere ve Fransa'dan ayrı olarak fakat yine aynı gayeler güden diğer bir devlet Almanya olmuş ve 1. Dünya Savaşı'nda bu gaye için Osmanlı İmparatorluğu ile yapılan hareket bir netice vermemiştir. Böylece İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya arasında Orta Doğu'ya hâkim olmak için birkaç asır süren bu devamlı mücadele denilebilir ki hiçbir devlete yaramamış, yani bu devre içinde Orta Doğu'nun hiç olmazsa güney kısmı tek bir devletin eline geçememiştir.²⁰³

Kanalın ve Mısır'ın İngiltere'nin eline geçmesiyle mücadele nispi de olsa hafiflemişken 20. asrın ilk senelerinden itibaren Musul ve İran petrollerinin İngiliz ve Alman jeologları tarafından keşfedilmesi üzerine evvelce hafiflemiş olan mücadele, Kanal'dan başka, bu yeni enerji maddesinin ele geçirilmesi için tekrar hızlanmıştır. Nitekim Almanların 1. Cihan harbinden evvel Orta Doğu siyasetleri Osmanlı Devleti ile olan dostluk münasebetleri ve Anadolu-Bağdat demiryolunun inşası gibi faaliyetler ve bu faaliyetlerin neticesini almak için 1. Dünya Savaşı içinde Orta Doğu'ya inmek istemelerinde sadece ticaretin merkezini ele geçirmek değil, aynı zamanda Batı Avrupa'da gün geçtikçe ihtiyaç ve miktarı artan petrol kaynaklarına sahip olmak arzusu da mevcuttur.²⁰⁴

XIX. yüzyılda Avrupa devletlerinin genel politikalarının belirginleştiği bir dönemde Osmanlı tahtına geçen II. Abdülhamid (1876), uyguladığı politikalarla, zaman zaman bu devletlerin stratejilerinde, hatta politikalarında değişiklikler yapmalarını zorlayıcı tedbirler almıştır. Dolayısıyla bir yandan Avrupa'daki kuvvet dengesinin şartları ve unsurları büyük değişikliğe uğramış, diğer yandan da Osmanlı devleti, kendisine yönelen tehdit ve tehlikelere karşı bir denge meydana getirmek suretiyle varlığını korumaya, dağılma ve yıkılmasını önlemeye çalışmıştır.

Süper güçlerin gayesi ise I. Dünya Savaşı sonunda gerçekleşmiştir. Gerçi bütün çabalara rağmen Şark meselesinin bir gereği olarak, Türkler Orta Asya'ya kadar sürülememiş, ama Osmanlı Devleti'nin hammadde açısından son derece zengin olan toprakları sömürgeci güçler arasında paylaştırılmıştır.

²⁰³ Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu**, s.3

²⁰⁴ Terzi, s.65

Bu bölümde büyük devletler olarak nitelendirilen İngiltere, Almanya, Fransa, Amerika, Avusturya, Rusya ve İran'ın Ortadoğu coğrafyasındaki emelleri ve bu emellere ulaşma yolunda birbirleriyle giriştikleri mücadele ele ve II. Abdülhamid'in bu devletlerle mücadele ettiği denge politikası ele alınacaktır.

4.1. İNGİLTERE

İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne karşı izlediği politikada 1878 yılı önemli bir dönüm noktasıdır. Bu tarihten sonra İngiltere, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasını terk edecek, bu devleti yıkarak toprakları üzerinde kendine bağlı devletler kurma ya da kendisi yerleşme yolunu tutacaktır.²⁰⁵

Bu bölgelerde yapılan sömürgecilik faaliyetlerinin genel politikasının tesbitinde ekonomik çıkarlar ön plânda tutulmakla beraber, istila edenlerin Hıristiyan, istila edilenlerin büyük çoğunluğunun Müslüman olması sebebiyle, din de zaman zaman politikaların tesbitinde önemli bir yer tutmuştur. Bunun doğal sonucu olarak İngiltere; Hindistan'da, Basra Körfezi'nde, Umman'da, Aden'de, Kızıl Deniz'de, Doğu Afrika'da, Mısır'da ve diğer birçok küçük noktada egemenlikler kurarak, bir çok Müslüman halkın da yöneticisi olmuştur. İngiltere'nin dış politikasının tayininde, bu durum etkili olmuş, bu bölgelerde ticaretini sürdürmek, doğudaki sömürge imparatorluğunun emniyetini temin etmek İngiliz dış politikasının esasını teşkil etmişti.²⁰⁶

İngiltere'nin ortadoğu politikasının tesbitini iki şekilde izah etmekte fayda vardır. Birincisi; doğrudan Hindistan'a yönelik tehditlere karşı politikalar, ikincisi; Hindistan'a giden yolların güvenliğine yönelik politikalar.

4.1.1. İngiltere'nin Hindistan'a Karşı Politikası

İngiltere'nin Hindistan hakimiyetini doğrudan tehdit eden en önemli tehlike Rusya'dan gelmekteydi. Zira Rusya'nın sıcak denizlere açılabileceği en önemli çıkış yolu Hindistan yarımadası üzerinden geçerek mümkün olabilecekti. Kırım savaşından sonra Karadeniz ve Boğazlar üzerindeki faaliyetlerinden vazgeçen Rusya, sömürgecilik faaliyetlerini Sibiry ve Orta Asya'da yoğunlaştırmış, Hindistan

²⁰⁵ Sander, s.315

²⁰⁶ Karal, s.18

istikametine yönelmiştir. Bu ise İngiltere'yi Rusya'ya karşı tedbirler almaya zorladı. Yarım yüzyıla yakın devam eden bu mücadele sonucunda, İngiltere Rusya'yı Afganistan'ın ötesine atmayı başardı. Rusya ile imzaladığı antlaşma ile Rusya'ya karşı Hindistan'ın güvenliğini temin etti.²⁰⁷

4.1.2. İngiltere'nin Ortadoğu'ya İlişkin Politikası

İngiltere, 1856 yılında son bulan Kırım savaşının galipleri arasında olmasına rağmen toprak almamış, kendisini, Rusya'nın kaybetmesiyle kazanmış sayarak, Hindistan'a giden yolların güvenliğini teminini yeterli bulmuştu. Bu durum ise, Hindistan'a giden yolların İngiltere açısından önemini ortaya koymuş, İngiltere bundan sonraki politikalarında Hindistan yolunun güvenliğine daha çok önem vermiştir.

İngiltere, Kırım Savaşı öncesinde, Osmanlı topraklarını Rusya ile paylaşmayı kabul etmemiş, savaş sonrasında da, Rusya'nın aleyhine, Osmanlı devletinin toprak bütünlüğünün korunmasından yana bir politika izlemiştir. Ancak Rusya, İngiltere'nin yakın ve uzak doğu politikaları açısından bir tehlike olmaya devam etti. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonrasında Rusya'nın tek tarafı olarak, Osmanlı devletine dikte ettirdiği Ayostefanos Antlaşması ile Ortadoğu'daki kuvvetler dengesi yeniden bozuldu.²⁰⁸

İngiltere, 19. yüzyılın son çeyreğine değin, Ön Asya ve sömürgelerdeki menfaatlerini korumak ve bunu tehdit eden Rusya'ya karşı, Osmanlı Devleti'ni koruyucu ve toprak bütünlüğünü müdafaa edici bir politika izlemiştir. Başka bir deyişle Osmanlı Devleti, kendi nüfuzunda ya yaşamalı ya da ölmesi halinde, topraklarına kendisi dışında hiçbir kuvvet varis olmamalıydı.²⁰⁹

İngiltere Osmanlı'ya yönelik geleneksel siyasetini değiştirdiğini açık bir şekilde ilan edecekti. Bunda, Rusya'nın gün geçtikçe önü alınmaz biçimde güçlenmesi; buna karşılık set çekme misyonu verilen Osmanlı'nın ise aksine daha fazla güç kaybedip Rusya'yı artık durduramayacağı sinyalini vermesi ve hususen de

²⁰⁷ Özdemir, s. 147

²⁰⁸ Sander, s. 318

²⁰⁹ Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Cilt 11. s. 195

geliştirdiği politikalarla Osmanlı'nın yeniden silkinip kendine gelmesine çabalayan ve İngiltere'nin nüfuzu altındaki yerlerde hâkimiyetini sarsan Sultan II. Abdülhamid'in tutumu gayet etkili olmuştu. Artık Osmanlı'nın parçalanması ve yıkılmasını mukadder sayan İngiltere, bundan böyle Osmanlı topraklarını hâkimiyetine almak isteyecek veya bu topraklar üzerinde kendisine bağlı devletlerin kurulmasını teşvik edecekti.²¹⁰

İngiltere, ani bir yıkılışın büyük karışıklıklara ve huzursuzluklara sebep olacağını düşünerek, çöküşün yavaş yavaş gerçekleşmesini tasarlıyordu. İşte esas 1878 Berlin Anlaşmasından sonra gerçek anlamda Osmanlıyı paylaşma tasarısı hüviyetine büründürülen “Şark Meselesi”, milletler arası siyasi alandaki gerçek tesirini bu andan itibaren gösterecekti. Avrupalılar, Osmanlı topraklarına, Şark Meselesini bahane edip uluslar arası mesele durumuna getirmek taktiğiyle, istedikleri biçimde hükmetme fırsatını yakalayabileceklerdi. Nihayet “hasta adam” olarak vasıflandırdıkları Osmanlı Devleti'ni çökertip egemenliklerine sokmaları ve tarih sahnesinden silip amaçlarına ulaşmaları daha da kolaylaşmış olacaktı.²¹¹ Bu açıdan bakıldığında 1890'lı yıllara geldiğinde, daha önce Rusya'nın yönelttiği teklifleri hep reddeden İngiltere, ilk defa Rusya'ya Osmanlı'yı paylaşma teklifinde bulunmaya koyulacaktı. Yeni duruma tamamen Haçlılık açısından bakan İngiltere, “Hıristiyanları hilalin hâkimiyetinden kurtarmayı” politikasının temeli haline getirmişti.²¹²

İngiltere'nin Ortadoğu ile ilgilenmesi Hindistan'ı işgal etmesinin doğal bir sonucudur. Hindistan'a giden bütün yolları denetim altında tutmak İngiltere'nin dış politikasının en önemli unsurunu oluşturmuş, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruyarak bu yolun güvenliğini sağlamaya çalışmıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin zayıflaması üzerine Hindistan'a giden yolun güvenliğini kendisi korumaya çalışmış, bunu sağlamak için de yolun üstünde yer alan stratejik bölgeleri

²¹⁰ Armaoğlu, s.378

²¹¹ Engin, s.28

²¹² Karal, s.203-204

işgal etmiştir. İngiltere, öncelikle Kıbrıs'ı (1878) ve Mısır'ı (1882) alarak Hindistan'a giden yolun güvenliğini sağlamaya çalışmıştır.²¹³

4.2. ALMANYA

Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu, yavaş yavaş yeni bir bağlantıya girdi. Bu bağlantı Osmanlı denge siyasetinin herhangi bir büyük devlete karşı izlediği yakınlık değildi. Devlet orduda ve sivil yönetimde kapılarını Alman nüfuzuna açmıştı. Osmanlı Devleti'nin ondokuzuncu yüzyıl sonlarında Avrupa güçler dengesini alt üst ederek ortaya çıkan Almanya ile kurduğu ilişkiler; diplomatik ve siyasal alandaki boyutların ötesinde, her iki ülkenin sosyal ve iktisadi tarihi içinde önem arzeder.²¹⁴

Almanya, II. Abdülhamid döneminin gözde müttefikiydi. Ancak iki ülke arasındaki askeri işbirliği, daha çok dış dünyaya karşı bir gösterişti.²¹⁵ II. Abdülhamid'in Alman taraftarlığı ve dostluğu, Jön Türklerle ve kendisinden sonraki ittihatçılarla kıyaslanamayacak kadar sathidir. II. Abdülhamid aslında Alman eğitimcilerin ve müşavirlerin orduda gerçek anlamda hakim olmalarına pek taraftar değildi. Alman silahlarını almayı daha ziyade, İngiliz ve Amerikan silahlarına karşı bir rekabet unsuru olarak düşünmekte, Almanları yanına çekip, Batı blokuna karşı kullanmayı düşlemekteydi.²¹⁶

4.2.1. Bismark Dönemi ve Almanya

1870 tarihinden sonra Fransızlara karşı kazandığı zaferle dünya siyaset sahnesine çıkan Almanya dünya siyasetinde önemli görevler ifa etmeye başlamıştır. Fransa, İngiltere ve Rusya hükümetleri o zamana kadar hayli mesafe aldıklarından Avrupa dışında da pek çok sömürgeler edinmişlerdi. Ancak Almanya'nın da böyle bir politika takip etmesi halinde sömürge edineceği bölgeler de kalmamıştı.

XIX. yüzyılın son çeyreğinde Almanya sömürü alanları arayan ve gün geçtikçe gelişen tek devlet değildi. Rusya, sanayi ülkesi olma yolunda ilk adımlarını atıyordu. Güney bölgelerinin az gelişmişliğine rağmen, kuzeyindeki endüstriye hayat

²¹³ Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Cilt 11, s. 196

²¹⁴ Ortaylı, s.5

²¹⁵ İlber Ortaylı, **Tarihimiz ve Biz**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009, s.174

²¹⁶ Ortaylı, **Tarihimiz ve Biz**, s.180

alanı arayan İtalya, hesaba katılması gereken diğer bir Avrupa ülkesiydi. Ve regormlarını başaran Japon İmparatorluğu, Uzakdoğu'da gerçek bir güç olduğunu yalnızca Almanya'ya değil, herkese öğretecekti.²¹⁷

Bismarck'ın Balkanlar ve Doğu'da etkin olmayan bir politika izlemesinin en önemli nedeni Rusya idi. Fransa'ya karşı yeni kurulan Alman birliğini güçlendirmek için Bismarck, Rusya'nın nüfuz alanına müdahale ederek bir çatışmaya girmekten kaçındı. Ancak Osmanlı topraklarına ve ekonomisine el attığında, Rusya'yı kaçınılmaz olarak İngiltere ve Fransa saflarına itti. Olayların gidişatı, Almanya'nın iktisadi nüfuz alanı olmak niteliğini gösteren bu dev ülkeyi, Almanya'nın siyasi, iktisadi, askeri alanda bir rakibi haline getirdi.²¹⁸

Yeni bir güç olarak ortaya çıkan Almanya'nın Ortadoğu'daki çıkarları ise, şöyle açıklanabilir: Almanya siyasi birliğini çok geç bir tarih olan 1871'de sağlamıştır. Ancak Sedan Savaşı ile Fransa'yı çok ağır bir yenilgiye uğratan Almanya, özellikle Fransa'nın intikam almasını önlemek ve Avrupa'da müttefik devlet bulmasını engellemek için diğer Avrupalı devletlerin çıkarlarına pek dokunmamıştır. Almanya'nın birliğini kuran Bismarck, Fransa'yı Avrupa'da yalnız bırakmak için çok büyük bir başarı göstermiştir. Bismarck, Avrupa kıtasıyla uğraşmış, dünyanın geri kalan bölümleriyle ilgilenmemiştir. Hatta bu politikalarının bir gereği olarak Berlin Kongresi'nde (1878) Almanya'ya hiçbir pay almadan Osmanlı Devleti'ni diğer devletlerarasında paylaşmıştır. Bununla da kalmayan Bismarck, Fransa'nın kendisine yönelik tepkisini azaltmak için Fransa'ya bile bazı bölgeler önermiştir.²¹⁹

4.2.2. Almanya'nın Dünya Politikası

Bismarck'tan sonra Almanya'nın başına II. Wilhem geçmiştir. II. Wilhelm'in imparator olması Almanya'nın dış politikasında önemli bir değişim meydana getirdi. Bu değişimin temel nedeni, geçen süre içerisinde kendini iyiden iyiye hissettiren hammadde ve pazar sorunuydu. Bismarck'ın politikasını tamamen reddeden Wilhelm, Weltpolitik denilen yayılcı bir politika izlemeye başladı. Ancak

²¹⁷ Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, s.8

²¹⁸ Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, s.12

²¹⁹ Karal, s.205

Almanya, kapitalist bir devlet olarak tarih sahnesine çok geç çıkmıştı ve bu da sömürgeleştirebileceği alanların azaldığı ve donanmasının yetersizliği nedeni ile deniz aşırı faaliyetlerde bulunamayacağı gerçeği ile yüz yüze gelmesi sonucunu doğurdu.²²⁰

Şark Meselesinde ise Osmanlı ilişkilerine büyük önem verdi. Çünkü, büyük devletlerden birinin Anadolu'ya sahip olması halinde Almanya burada etkili olamayacaktı. Dolayısıyla Anadolu'nun bu geniş arazilerini, hemen hemen metruk halde bulunan meralarını iktisaden sömürmek Alman politikasına daha uygun düşüyordu. Bunun için de bütün Alman sanayi ve ticaret adamları akın akın Anadolu'ya gelerek faaliyete giriştiler. II. Wilhem Almanya ile Osmanlı Devleti ilişkilerinde iki hususa çok dikkat etmiştir. Birincisi Osmanlı padişahı II. Abdülhamid ile iyi geçinmek; ikincisi ise dinine çok düşkün olan bölge halkına karşı İslam yanlısı görünmek. Bunun içinde 1898 yılında İstanbul'a oradan da Filistin ve Suriye'ye yaptığı ziyaretlerde bu hususlara çok dikkat etmiştir.²²¹

Filistin, Almanya için önemli bir doğuya açılma kapısıydı. Bu bakımdan Filistin'i ihmal etmesi mümkün değildi. Almanlar hem bankalar açarak, hem de gemicilik kumpanyaları ile Filistin'e yerleşme çabası içindeydiler. II. Wilhelm Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın "Dünya Politikası" anlayışı içerisinde önemli rolü olduğuna inanmıştı. Baltık Denizi'nden Basra Körfezine kadar yayılacak bir dünya imparatorluğu hayali ile Orta Doğu'ya açılmasının getireceği menfaatlerin hülyası ile yaşıyordu.²²²

Almanya'nın Filistin de hergün artış kaydeden tesiri ve yayılma çabaları, bu bölgedeki Hristiyan kiliselerini ve Avrupa Devletlerini rahatsız etmekteydi. İkinci Wilhelm, Almanya'nın Ortadoğu siyasetini canlandırmak maksadıyla 1898'de İstanbul, Kudüs ve Şam'ı resmen ziyaret etmiş, Kudüs'te Alman kolonileri kurmuş,

²²⁰ Kadir Dede, "II. Abdülhamid Dönemi Dış Politikası", <http://www.tarihtoplugugu.com/forums/dagilma-dönemi/12874-ii-abdulhamid-dönemi-osmanli-dis-politikasi.html> 21.06.2010

²²¹ Armaoğlu, s. 29

²²² Öke, s.40

Şam'da Selahattin Eyyubi'nin mezarını ziyaret edip, tamir ettirmiş ve bir de gümüş kandil hediye etmişti.²²³

Ona göre, Avrupalı devletler her yeri sömürgeleştirmiştir. Sömürgeleştirilmemiş bölgelerin başında kömür ve petrol zengini olmasının ötesinde çok stratejik bir bölgeye sahip zayıf bir Osmanlı Devleti kalmıştır. II. Wilhelm, Osmanlı Devleti'ni nüfuzuna alabilirse, bütün Ortadoğu petrol ve kömürünü almanın ötesinde İngilizlerin Uzakdoğu'ya giden yolunu da kapatabilmeyi amaçlamıştır. Bu konuda başarılı olursa Rusya'nın sıcak denizlere inmesini de engelleyebileceğini düşünmüştür. Kısacası Alman hükümdarı, Osmanlı Devleti'ni işlenmemiş topraklara benzetmiştir.²²⁴

4.2.3. Almanya'nın Osmanlı Ülkesinde Bankacılık Faaliyetleri

Alman ticareti, 1880'lere kadar Osmanlı ticaretinde ağırlığını duyuran, etkin bir iktisadi kurumlaşma gösterememiştir. Alman sermayesi ve yatırımları, örgütlü olarak Osmanlı ülkesinde faaliyete geçebilmek için büyük demiryolu yatırımlarını, gemicilik faaliyetlerinin gelişmesini ve Alman bankacılığının ciddi desteğini bekliyordu.²²⁵

Alman ticaret adamlarının en çok faaliyet gösterdiği alanlar arasında bankacılık önemli bir yer tutmuş, bu yolla krediler açmak ve ticareti teşvik etmek amacıyla yapılan bu faaliyetler ticari bakımdan çok etkili oldu. Alman ticaret adamları, Alman bankacılık sisteminin Osmanlı ülkesinde kısa zamanda bu kadar yaygınlaşması ile ticari faaliyetlerini daha kolay ve etkin bir şekilde yapar hale geldi.²²⁶

Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne nüfuz edişi, orduda ve mülki teşkilattaki ıslahata yardım edecek heyetler ve Bağdat demiryolu sayesinde oldu. Bu gibi girişimler, silah ticaretini teknik malzemenin girişini geliştirdi. Bağdat'a kadar uzanacak bir demiryolu, Osmanlı topraklarını zengin bir pazar ve hammadde kaynağı

²²³ Hasan Karaköse, "Yahudilerin Filistin'e Yerleşme Girişimleri ve Süleyman Fethi Bey'in Layihası(1911)", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, 2004, s.47

²²⁴ Armaoğlu, s.30

²²⁵ Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, s.29

²²⁶ Karaköse, s.50

haline getirecekti. 1880'lerden sonra Osmanlı İmparatorluğu, büyük sanayi devletleri arasında şiddetli bir rekabet alanı oldu. İngiltere, Mısır ve Hindistan gibi sömürgelerine çekilirken, Fransa ve Almanya demiryolu ve bankacılık alanında çekişmeye girdiler.²²⁷

4.2.3. Almanya'nın Denizlerde Hakimiyet Politikası

II. Wilhelm' in Bismark'la anlaşamadığı en önemli dış politika konuları arasında İngiltere ile ittifak meselesi olmuştu. Bu konuda Bismark haklı çıktı. Zira, en büyük deniz gücünü elinde bulunduran ve denizlerde büyük bir etkinliği olan İngiltere-Almanya beraberliği oluşturulamadı.²²⁸

Almanya, yukarıda değinilen amaçlarına ulaşmak için Osmanlı Devleti'ni nüfuzuna almaya çalışmıştır²²⁹. Bunu gerçekleştirmek için Osmanlı Devleti'nde demiryolu yapmak, askeri yardımlarda bulunmak, diplomatik dostluklar kurmak, dış politikada desteklemek gibi faaliyetlerde bulunmuştur. Alman hükümdarı II. Wilhelm'in Osmanlı Devleti'ne yaptığı ziyaretleri de bu çerçevede değerlendirmek gerekir.

Almanya'nın Osmanlı Devleti'nde bazı imtiyazı elde etmesi ile;²³⁰

- a. İngiltere, Almanya'nın Ortadoğu'da ve Basra'da büyük bir üstünlük kazanmasından,
- b. Suriye demiryolu imtiyazını elinde bulunduran Fransa, bu kadar kârlı bir işin Almanya'ya verilmesinden,
- c. Rusya, Anadolu topraklarında demiryolu ağının yaygınlaşması ile Osmanlı Devleti'nin güçleneceğinden büyük kuşkuya kapıldılar.

Alman ulusal birliğinin kurulmasının uluslararası politika açısından en önemli sonucu, Viyana Kongresi ile kurulmuş olan Avrupa güç dengesini temelinden

²²⁷ Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, s.41

²²⁸ Armaoğlu, s.30

²²⁹ Bayram Soy, "II. Wilhelm, Weltpolitik ve II. Abdülhamid", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 13, Ankara, 2002, s.24

²³⁰ Karaköse, s.55

bozmuş olmasıdır. Böylece, Balkanlarda I. Dünya Savaşı'na kadar sürecek olan büyük devlet çatışması başlayacaktır.²³¹

4.3. FRANSA

Fransa, daha Kanuni zamanından beri Ortadoğu ile ticari ve dosthane bağlantılar kurmuştur. Kanuni yaptığı anlaşmalarla, Fransa'ya Filistin'deki Katolik mabedlerin ve latin ruhban heyetinin korunmasını hakkını vermişti. Böylece Fransa bölgede küçümsenemeyecek bir nüfuzla sahip olmuş ve Filistin, Fransa'nın Orta Doğu'daki önemli bir ticari merkezi haline gelmişti.²³²

Bu dostluk 200 yıl boyunca ciddi bir problemle karşılaşmadan adeta geleneksel bir şekil alarak devam etmiştir. Ticaret ve gemicilik şirketleri Avrupa ve Osmanlı Devleti arasında mekik dokurken, bankerleri de Süveyş Kanalı projesinin hisse senetlerini kapışmışlardır. Ayrıca Fransızlar, Osmanlı Devleti'nin tahvillerini almak suretiyle ona borç vermiş, Düyun-u Umumiye'nin denetimini ellerine geçirmişlerdir. Ancak, Osmanlı Devletinin XVIII. yüzyıldan itibaren zayıflamaya başlamasıyla Fransa, bu durumdan da faydalanarak Osmanlı Devletinden "1740 Kapitülasyon" u olarak bilinen siyasi, iktisadi ve hukuki mahiyet taşıyan bazı imtiyazlar elde etmiştir. Fransa'nın elde ettiği bu imtiyazları Osmanlı Devleti aleyhinde kullanmaya başlaması ile de Fransa-Osmanlı ilişkilerinde siyasal gerginlikler başlamıştır.²³³

Bu dönemden sonra Fransa bu dostluğu zaman zaman ihlal etmiş olmakla birlikte, Osmanlı Devleti' nin gayretleri ve bu dostluğa önem vermeleri herhangi bir savaş hali doğurmadığı gibi, Fransa'nın Avrupa'da güçlü görünmesi sebebiyle, Osmanlı devlet adamlarının Fransa'ya daha fazla yaklaşmalarına bile sebep olmuştur. Hatta Osmanlı Devleti' nde planladıkları yenilik ve ıslahatlar için yardım talebinde bulunmuşlardır.²³⁴

Fransa stratejik açıdan ise, Kuzey Afrika'ya yerleşmiş ve 1830'da Cezayir, 1881'de Tunus ve 1904'te de Fas'ı işgal ederek Akdeniz'de üç önemli deniz üssünü

²³¹ Oral Sander, **Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e**, İmge Kitabevi, İstanbul, 1989, s.225

²³² Öke, s.14

²³³ Sander, s.227

²³⁴ Karal, s.22

elde etmiştir . Fransa'nın bu hareketi ile, yakın ve uzak doğu politikalarının çizgileri de belirginleşmiş oldu. Fransa'nın bu yeni döneminin etkisini de unutmamak gerekir. Mısır'ın Fransa tarafından istilası sömürgeci devletlerin güç politikasının kendi içinde yaşadığı yarışmacı özelliğinin tabii bir sonucu olarak meydana gelmiştir. Dolayısıyla Fransa bu hareketi ile, Osmanlı Devleti'nin topraklarını istila etmek suretiyle Osmanlı Devleti'ni önemli bir güç olarak görmediğini ortaya koyarken, denizlerde kurduğu üstünlükle Uzakdoğu'da kendisine önemli bir rakip olarak gördüğü İngiltere'yi tehdit edebileceği en stratejik bir noktayı da elde etmiş oluyordu.²³⁵

Sonuçta Fransa Mısır seferinden istediği sonucu alamadı. Mısır Meselesi'nin dünya diplomasi tarihine belki en önemli katkısı “strateji” kavramını öne çıkarmasıdır. Çünkü ülkelerin bundan önceki mücadelelerinde ve ülkeler arası denge politikalarında, diplomatlarının tecrübeleri, askeri bütünlük ve becerileri önemli bir yer tutarken bu istila ile ülkelerin menfaatlerini elde etmede ve başarıya ulaşmada, ülkelerin kritik stratejik konumları da önemli bir hale gelmiştir.

Strateji kavramının gündeme gelmesiyle, dünyanın en kritik noktalarını elinde bulunduran Osmanlı Devleti, sömürgeci Avrupa ülkelerinin en önemli rekabet alanı haline gelmiş ve bunun doğal bir sonucu olarak da paylaşım kavgasını ve diplomasisini beraberinde getirmiştir.

Fransa, stratejik konumu itibariyle elde edemediği Mısır'dan sonra; yıkılmasına kesin gözüyle baktığı Osmanlı Devleti üzerindeki etkinliğini sürdürebilmek ve rakibi İngiltere'ye karşı denge sağlayabileceği stratejik bir noktayı elde edebilmek amacıyla 1881 yılında, Tunus'a bağlı aşiretlerin Cezayir'e tecavüzünü bahane ederek Tunus'u işgal etti.²³⁶

Osmanlı, Tunus için Fransa ile savaşı göze alamazdı. Alsa bile bu uzak ülkeyi savunabilmesine imkan yoktu. Zaten Tunus'un Fransa'ya verilmesi, üç yıl önce Berlin Konferansı'nın kulislerinde kararlaştırılmış, Fransa'da hissesini almıştı. Cezayir'den yarım asır sonra Tunus'u da kaybeden Osmanlı, Fransız işgalini asla

²³⁵ Sander, s.228

²³⁶ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi(1914-1990)**, s.85

tanımadı. Sultan Abdülhamid devrinin sonuna kadar, devletin resmi salnamelerinde Tunus daima Osmanlı eyaleti gösterildi.²³⁷

İhsan Süreyya Sırma'ya göre de; "XIX. asrın sonlarına doğru, Osmanlı İmparatorluğu her taraftan sıkıştırılmaktadır. Bu taraftan Fransa, Tunus ve Cezayir'i istila etti. Diğer taraftan da Rusya ve Balkanlar İmparatorluğu yıkmaya çalışıyorlardı. Avrupa'nın Osmanlı Devletini paylaşma emelleri henüz suya düşmemişti. Doğu Anadolu'da bir Ermenistan, Filistin'de bir Yahudi devleti istenmektedir. Avrupalılar, Türkiye'ye karşı bu ortak gayelerinde birleşmişler ve ortaya sun'î bir "Şark Meselesi" çıkarmışlardır. Bu sahada yazılan yüzlerce kitapla Osmanlı Devletinin bütün unsurlarını birbirine düşman hale getirmişlerdir."²³⁸

Fransa bu askeri tecavüzlerinin sonucu elde ettiği toprakların yanısıra, ticari faaliyetlerini de sürdürüyordu. II. Abdülhamid zamanında kurulan Duyun-u Umumiye İdaresi'nde çalışan memurların büyük çoğunluğu Fransız idi. Osmanlı iktisadi hayatının çok önemli bir kuruluşu olan Osmanlı Bankası Fransız-İngiliz ortak kuruluşu idi. Bütün bunlara ilâveten kültürel açıdan da çok etkili bir politika izlediler. Bütün mekteplerde (Mekteb-i Mülkiye ve Askeriye gibi) Fransızca öğretiliyordu. Edebiyatçıların büyük çoğunluğu Fransız Edebiyatının etkisi altında idi.²³⁹

4.4. AMERİKA

19. yy başlarından itibaren Ortadoğu petroleri üzerinde batılı şirketler ve büyük devletlerarasındaki rekabet son haddine varmıştı. Petrol rezervlerini hegemonyasına alma ve petrol pazarlarını hâkimiyetinde tutup, piyasayı tekeline geçirme tarzında gelişen bu amansız mücadeleye, Amerikan Standard Oil Petrol Şirketi katılmakta gecikmemişti. Standard Oil, bu yöndeki ilgisini, Osmanlı sınırlarındaki petrol sahalarından imtiyaz koparmaya çalışmak suretiyle gösterecekti.

Sultan Abdülhamid, bölgede zengin petrol yataklarına rastlanmasıyla birlikte işin üzerine ciddiyetle eğilmiş ve danışmanı Selahaddin Efendi'yi o sırada petrol

²³⁷ Yılmaz Öztuna, **II. Abdülhamid Zamanı ve Şahsiyeti**, Kubbealtı Yayınevi, İstanbul, 2008, s.105

²³⁸ İhsan Süreyya Sırma, **II. Abdülhamid'in İslam Birliği Siyaseti**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1994,s.158

²³⁹ Sırma, **II. Abdülhamid'in İslam Birliği Siyaseti**, s.159

endüstri ve işletmeciliğinde son derece ileri gitmiş olan Amerika'ya göndermişti. Bu vesileyle, hem Amerika'yla daha yakından ilişki kurmak hem de Musul ve çevresindeki topraklarda petrol araştırmasında bulunacak bir araştırma heyeti göndermelerini talep etmek istemişti. Fakat Selahaddin Efendi, Amerika'daki petrol şirketleri ile yaptığı temaslarda pek bir başarı elde edemeyerek eli boş bir vaziyette payitahta dönecekti.²⁴⁰

Amerika Mezopotamya'da keşfedilen petrolün fevkalade geniş, zengin ve istikbal vaat ettiğini anlayınca, İngilizlerle Almanlar arasındaki petrol çekişmesine daha fazla kayıtsız kalamayacaktı. Öyle ki, bundan sonra Amerikan sermaye çevrelerinin petrol üzerine yatırımlarda bulunmalarını temin gayesiyle, teşvik politikaları geliştirmek gibi gayet aktif adımlar atmıştı.

Sultan Abdülmecit Han zamanında temelleri atılan Ekim 1862'de Başkan Abraham Lincoln'un, Sultan Abdülmecit'in vefatı münasebetiyle, tahtın yeni sahibi Sultan Abdülaziz'e yazdığı mektupla pekişen İstanbul-Washington hattındaki dostluk Sultan Abdülhamid zamanında da sürmüştür.²⁴¹

XIX. yüzyılın son döneminde, Avrupa Devletleri gibi Amerika'nın da Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahale eder bir tutum içine girmesi, ikili ilişkilerin soğuk bir döneme girmesine yol açmıştır.²⁴²

Amerika 1909 Şubatında Babilî'den, Orta Anadolu'dan Musul'a oradan da Akdeniz limanına kadar uzanan ve çevresindeki 40 kilometrelik alanda her türlü maden ve petrol iznini de içeren, bir demiryolu ayrıcalığını zorlu bir uğraştan sonra koparmayı başaracaktı. Hatta ayrıcalığın büyütülmesini talep edebilmek için 600 bin dolar sermayeli "Osmanlı Kalkınma Şirketi"ni kurarak daha ileri bir adım atmıştı. İmtiyazın getireceği imkânları en karşı şekilde kullanmayı isteyen ABD, böylelikle Ortadoğu petroleri üzerinde uzun vadeli bir siyasetin temellerini de atmış oluyordu.²⁴³

²⁴⁰ Çolak, s. 77

²⁴¹ Çolak, s.77

²⁴² Çağrı Erhan, "Osmanlı-ABD İlişkileri", **Osmanlı Ansiklopedisi**, Cilt II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 235

²⁴³ Çolak, s.77-78

4.5. AVUSTURYA

Osmanlı Devleti'nin tarihindeki en ağır yenilgilerinden birini aldığı Ayastefanos Andlaşması'nın ortaya çıkardığı koşullar diğer devletlerde memnuniyetsizlik yarattı. Uzun süredir Avrupa'yı meşgul eden "Doğu Sorunu" nu Rusya'nın tek başına çözmeye kalkması, 1856 Paris Antlaşması ile kurulan dengeyi artık tamamıyla bozmuştu. Bağımsızlıklarına kavuşan Balkan Devletleri gerek aldıkları toprak, gerekse de yapılan sınır düzenlemelerinden memnun değillerdi. Bunların yanısıra antlaşmaya asıl tepkilerin kaynağı İngiltere ve Avusturya'ydı.

Avusturya'nın hedef ve çıkarları ile Rusya'nın hedef ve çıkarları Osmanlı toprakları üzerinde çatışmakla birlikte Ayastefanos ile Rusya bu bölgede bir üstünlük elde etmiştir. Rusya Avusturya'nın hedefleri üzerinde Slavcılık politikasıyla etkili olurken, yeni sınır düzenlemeleriyle de tehlikeli olabilecek bir konuma gelmiştir. Oluşan bu çift yönlü Rus etkisi Avusturya'yı endişeye düşürmüştü.

Avusturya'nın Ortadoğu politikasına gelince, Rusya'nın güney'e inerek Balkanları ele geçirmesine mani olmak, Balkanlar'dan Bosna-Hersek'i almak ve aynı zamanda Osmanlı Devleti' ni parçalayarak sıcak denizlere inmek olarak bilinmektedir. Ancak Avusturya, Fransız İhtilali'nin (1789) getirdiği sonuçlardan olumsuz etkilenmiş ve kendisi gibi çok uluslu olan Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunmuşsa da hiçbir zaman Balkanlardan ve özellikle de Bosna-Hersek bölgesinden vazgeçmemiştir.²⁴⁴

4.6. RUSYA

Son iki yüzyıllık Türk siyasi hayatına bakıldığında siyasetin gidişatına derinden etki eden faktörlerden birisi Rusya ve daha sonraki adıyla Sovyetler Birliği faktörüdür. Rusya'nın 18. yüzyılın sonlarında bir büyük güç olarak Avrasya coğrafyasında Osmanlı aleyhine genişlemeye başlaması ve Osmanlı üzerinde askeri ve stratejik açıdan tehdit oluşturması son derece önemli bir faktördür. 18. yüzyılın sonundan 20. yüzyılın sonuna kadar ki döneme bakıldığında çok bariz bir şekilde Türkiye'nin iç ve dış politikasını belirleyen temel faktörlerden bir tanesinin bu

²⁴⁴ Karal, s.24

olduğu görülmektedir. Çalışmanın bu bölümünde son iki yüzyıllık dönem içerisinde konunun bütünlüğü açısından II. Abdülhamid dönemi ele alınmıştır.

II. Abdülhamid döneminde yabancı devletler Doğu politikalarını yoğun bir şekilde uygulamaya yönelmişlerdi. Rusya Akdeniz'e çıkış yolu bulmak ve Türkistan üzerinden Hindistan'ın zenginliklerine ulaşmak istiyordu ve bu amaçları doğrultusunda Türkistan, Kafkasya, Kırım ve Balkanlarda stratejik adımlar atmıştı. Özellikle 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı ile Balkanlarda ve Kafkasya'da daha fazla toprak elde ederek, Doğu Sorununda söz sahibi olacaklarını ortaya koymuştu. Bu dönemde Rusya, Osmanlı Devleti'ne karşı Balkan ve Kafkasya halklarını kışkırtarak devletin gücünü azaltmaya çalışıyordu.²⁴⁵

Rusya'nın Ortadoğu politikası ise, Balkanlar'da ve Suriye'de yaşayan Ortodoks kardeşlerini Osmanlı Devleti yönetiminden kurtarıp, Akdeniz'de büyük bir Rus-Ortodoks imparatorluğu kurmaktı. Rusya, Boğazları ele geçirmek, dünya siyasetine ve sıcak denizlere sahip olmak amacıyla 1700'lü yıllardan beri sürekli Osmanlı Devleti ile savaşmıştı. Rusya'ya göre büyük devlet olmanın en önemli şartı, sıcak denizlere inmekti. Rusya, diğer büyük emperyalist devletleri saf dışı bırakmanın tek yolunun Osmanlı coğrafyasını ele geçirmek olduğuna inanmıştı. Rusya'nın Deli Petro ile başlayan bu politikası, Komünist Rusya döneminde de devam etmiştir.²⁴⁶

4. 6. 1. Rusya ve Ortadoğu

Ortadoğu dünya politikasında gerek ekonomik gerekse kültürel açıdan büyük öneme sahiptir. Ortadoğu'nun sahip olduğu bu ayrıcalıklar ve yıllar boyu süren savaş ve karşılıklıklar bölge üzerinde bir çok büyük devletin hakimiyet çabası oluşturmasına neden olmuştur. Ortadoğu'nun 20 ve 21. yüzyıllardaki önemi sahip olduğu petrol kaynakları sayesinde daha da belirginleşmiştir. Petrolde önem kazanmasının büyük sebebi ise Avrupa ve Asya gibi bölgelerin enerji ihtiyaçlarının büyük bir bölümünü sağlamasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle Ortadoğu bir çatışma bölgesi olmuş ve dünyanın en istikrarsız bölgesi içerisinde yer almıştır.

²⁴⁵ Terzi, **Abdülhamid'in Mirası: Petrol ve Arazi**, s.24

²⁴⁶ Karal, s.28

Bunun yanı sıra demokratikleşme sorunu, küresel ve bölgesel düzeyde devam eden egemenlik mücadeleleri Ortadoğu'nun şekillenmesini zorunlu kılmaktadır.²⁴⁷

Ortadoğu'nun karmaşık yapısından istifade ederek burada emelleri peşinde koşan Rusya, yıllar boyunca Ortadoğu'nun siyasi ve her türlü işlerine karışarak bölgeye hakim olma çabasına girişmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Rusya'nın Ortadoğu'da aktif hale gelmesi Türkiye'yi batı yönünde bir politika izlemeye sevk etmiş, Türkiye Ortadoğu'dan kopmuş ve ilgisini başka yönlere çevirmiştir.²⁴⁸ sovyet Ruya savaş sonrasında kendine yeni stratejiler belirlemiş ve bunu üç bölgede uygulamıştır: Avrupa, Ortadoğu ve Uzakdoğu. Rusya'nın bu politikalarından konu gereği Ortadoğu ve Ortadoğu üzerindeki emelleri üzerinde durulacaktır.

İngiltere, Osmanlı Devleti'nin 93 Harbinde Ruslara karşı ağır bir hezimete uğramasıyla kendisinden beklenen set çekme misyonunu yerine getiremeyeceğini anlamış ve bölgedeki çıkarlarının güvenliği ve devamı adına bazı köklü tedbirler alma yoluna gitmişti. Rusya ise Balkanlarda bulunan toplumları ve milletleri panislavizm politikası ile ayaklandırıp, Osmanlı Devletinden ayırırken, diğer bölgelerde yaşayan azınlıkları da dini propagandalar yoluyla Osmanlı Devletinden ayırıp himayesi altına alma yolunu seçmişti.²⁴⁹

Bunun içinde Kudüs'te bulunan "Kutsal Yerler Meselesi" önemli bir konu olarak tarihin her döneminde gündemde kalmıştır. Bu tarihi süreç içerisinde Kudüs'te bulunan kutsal yerlerin bir kısmı üzerinde Katolikler, bir kısmı üzerinde Ortodokslar, bir kısmı üzerinde de Ermeniler birtakım hak ve imtiyazlar elde ettiler. Bu hak ve imtiyazlar, zaman zaman kendi aralarında dolayısıyla da bu mezhepleri destekleyen hükümet ve devletler arasında önemli kavgalara ve politik, diplomatik krizlere sebep olmuştur. Bu bölgede egemenliği elinde bulundurduğu süre içerisinde de Osmanlı Devleti, bu problemi miras olarak almış, bölgede huzur ve güvenliği sağlamak için siyasi ve diplomatik krizlere sahne olmuştur.²⁵⁰

²⁴⁷ Parlar, s. 86

²⁴⁸ Arı, s.316

²⁴⁹ Çolak, s.85

²⁵⁰ Aydın, s.18

Rusya, kendisinin Ortodoks olması, Osmanlı Devletinde yaşayan Hıristiyanların çoğunun bu mezhebe mensub olduğu bilinci içerisinde; önce Rusya'yı Ortodoksların hamisi durumuna getirmeye çalıştı. Kaynarca Muharebesiyle (1774), İstanbul'da Rus elçisinin himayesinde olmak üzere bir Ortodoks Kilisesi'nin kurulmasını, böylece Rus hacıların serbestçe Kudüs'e gitmelerini sağladı. Bu sıralarda ihtilal sebebiyle Fransa'nın laik bir politika izlemesinden de faydalanan Rusya, Fransa'ya karşı da bir üstünlük kurarak, Osmanlı Devletindeki Ortodoksların hamisi rolünü oynamaya başladı.²⁵¹ Ayrıca, kendi içerisindeki Yahudilerden kurtulma ve Osmanlı Devleti'ni parçalama adına, Filistin'de bağımsız bir devlet kurmak şartıyla siyonizmin arkasında olduklarını belirtmişlerdir.²⁵²

II. Abdülhamid, Rusya'nın hem Ortadoğu'da hem de Uzakdoğu'da çıkarlarının olduğunun farkına varmış ve eğer Rusya, Uzakdoğu'da meşgul edilirse, Ortadoğu'ya zaman ve güç ayıramayacağını düşünerek Rusya'nın Uzakdoğu'daki düşmanı ve rakibi konumundaki Japonya ile anlaşma yoluna gitmiştir. Osmanlı Devleti, Japonya ile bir an önce ortak bir cephe oluşturmak istemiştir. II. Abdülhamid, bu konuyu anılarında şöyle izah eder: *"Rusya asırlardan beri her iki devletin de düşmanı olduğuna göre, Japonya ile kurulacak bir ittifakın temin edeceği faydaları ciddi olarak mütalâa etmek icap eder. Her ne kadar aramızda daimi bir diplomatik münasebet dahi mevcut değil ise de böyle bir antlaşma her iki tarafa da faydalı olabilir"*. Bu ifadelerden de anlaşıldığına göre sultanın bu konuyu ciddiye aldığı görülmektedir. Ancak bu dönemde Osmanlı-Japon ilişkileri geliştirilmeye çalışılmışsa da istenilen düzeye ulaşamamıştır²⁵³.

4.6.2 Ermeni Meselesi

Ermeniler, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupalıların gayrimüslim Osmanlılar üzerindeki kışkırtıcı faaliyetlerine kapılarak Osmanlı Devleti'ne düşmanca bir tavır almaya başlamışlardır. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra gerçekleşen Berlin Antlaşması ile kendilerine bağımsızlık verileceği ümidine kapılan Ermeniler, bu amaçlarına ulaşamayınca sonraki

²⁵¹ Karal, s. 225.

²⁵² Özdemir, s.144

²⁵³ Selçuk Esenbel, "Türk-Japon İlişkilerinin Tarihi", **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt:12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 149-161

dönemlerde, hedeflerine varmanın bir yolu olarak terörizmi benimsemişlerdir.²⁵⁴ Kısacası, Ermeni meselesi denilince Sultan Abdülhamid'in Osmanlı Devleti'nin doğu topraklarını "Ermeni Meselesi" ni ileri sürerek parçalama gayesi güden İngiltere ve Rusya'nın kirli emellerini oyalama süreci akla gelir.²⁵⁵

4.6.2.1. Ermeni İsyamları

1071 tarihinden itibaren Türk hâkimiyeti ve idaresini kabul etmiş olan Ermeniler daha ziyade Doğu Anadolu ile Adana-Maraş havalisinde yaşıyorlardı. Bununla birlikte Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluklarının tesis ettikleri barış havasından yararlanan Ermeniler ticaret yapmak için Anadolu'nun her tarafına hatta Suriye ve Rumeli'ye kadar dağılmışlardı. Bu yüzden de Osmanlı vilayetlerinin hiçbirinde çoğunluğa sahip değillerdi. Yüzyıllarca Türklerle yan yana ve barış içinde yaşayan Ermeni toplumu, Osmanlı yaşayanların en rahat kesimini teşkil ediyordu. Özellikle Tanzimat Devri onlar için huzur ve saadet yılları oldu.²⁵⁶

4.6.2.1.a. Hazırlık Safhası

Bütün diğer Gayr-i Müslimler gibi Ermeniler de, Tanzimat Fermanı ile tanınan haklar alanındaki eşitlikten ve Islahat Fermanı ile verilen siyasi imtiyazdan istifade ederek Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılma hazırlıklarına başladılar.²⁵⁷ Bu hazırlıkların başında evvela teşkilatlanma gelmekteydi. Dini ve kültürel maksatlarla teşebbüs edilen teşkilatlanma çalışmaları hızlı bir şekilde yürütüldü. Babıâli sadık bir millet olarak baktığı Ermenilerin bu tavırlarından ve faaliyetlerinden şüphe etmiyor, hatta iyi niyetlerle onların teşkilatlanmasına yardımcı oluyordu. Nitekim 1862'de Nizamname-i Millet-i Ermeniyan'ı kabul ederek, Ermenilere bir nevi anayasa hazırlandı. Böylece Osmanlı Devleti Ermenilere her zaman olduğu gibi özel ve imtiyazlı muamele yapmaya devam ettiğini gösteriyordu. Ermeniler ise Türklerin bu iyi niyetlerini ve verilen imtiyazları suiistimal ederek bağımsızlık için gizli

²⁵⁴ Engin, s.44

²⁵⁵ Çolak, s.87

²⁵⁶ Deringil, s.

²⁵⁷ Kocabaş, s.73

çalışmalara yöneldiler. Bunun sonunda Ermeni cemaati içinde milli ve ayrılıkçı harekete zemin hazırlamış oldu. ²⁵⁸

Ayastefanos'tan önce, Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşamakta olan Ermeniler, Rusya'ya başvurarak korunmalarını istemişlerdi. Bu yüzden Ayastefanos Antlaşması'nın hükümleri içerisinde, Osmanlı hükümetinin Ermenilerin oturdukları bölgelerde reform yapması ve bu reform yapılanaya kadar Rusya'nın savaşta işgal etmiş olduğu yerlerden çekilmemesi koşulu eklenmişti. Berlin Anlaşması'nda bu hüküm hafifletilerek Osmanlı Devleti'nin buralarda reform yapması ve bu konuda Avrupa Devletleri'ne arada sırada bilgi vermesi üzerinde anlaşmaya varılmıştır. Böylece, isteklerine kavuşamayan Ermeniler, bu tarihten sonra örgütlenmeye başlayacaklar ve Osmanlı Devleti'nin zayıf anlarından yararlanarak terör hareketlerine girişeceklerdir. ²⁵⁹

Berlin Antlaşması'ndan sonra Ermeni Meselesi uzun bir süre dünyanın politik gündeminden kalkamadı ve Babiâli'nin başını ağrıttı, çünkü Ayastefanos'tan sonra Berlin Anlaşmasında da Ermeni Meselesi yer aldı. Rusya'yı Ermeni ve Doğu konusunda serbest bırakmak istemeyen İngiltere, Ermeni Meselesini büyük devletlerin ortak denetimine aldı. Bu antlaşmayla Babiâli, Ermeniler'in yaşadığı Doğu Anadolu havalisinde Ermeniler lehine ıslahat yapacağına dair taahhüt altına girmiş oldu. Ayrıca Ermeniler kendi milli meselelerini diplomatik alana aktarma fırsatı buldular. Bunun sonucunda Babiâli'den ıslahat yapma sözü, büyük devletlerden de destekleme sözü alan Ermeni Cemaati artık faaliyetlerini daha cesurca ortaya koymaya başladı. Onlar Avrupa'nın da desteği ile müstakil bir Ermenistan'ın kurulacağından emindiler.

Öteden beri Doğu Anadolu üzerinde emelleri olan Rusya Ermeniler arasında her türlü teşvikatta bulundu. Doğuya sokulan Ruslar, burada öğretmenlik, din adamlığı maskeleri altında halkın devlete karşı isyanını sağlamak için tahrik işiyle uğraştılar. Bilhassa gençlik kesimi bu konuda eğitildi. Bu şekilde çok geçmeden ortaya çıkan 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı, Ermeniler için maksatlarını

²⁵⁸ Lewis, s. 145

²⁵⁹ Sander, s.316

gerçekleştirmek yolunda önemli bir fırsat sayıldı. Bundan dolayı savaş sırasında Ermeniler, Rusların yanında yer aldı. ²⁶⁰

Bundan sonra Ermeniler, bilhassa siyasi teşkilatlanmaya ve komiteler oluşturmaya büyük önem verdiler. XIX. Yüzyılın sonlarına doğru pek çok Ermeni teşkilatı kuruldu. Bunların içinde özellikle Hınçak ve Taşnak adlı cemiyetler faal idiler. Diğer taraftan kültürel, dini ve siyasi teşkilatlanma tamamlanıp destek de kesin olarak sağlandıktan sonra Doğu Anadolu Bölgesi'nde baskın, soygun, adam kaçırma ve öldürme gibi eşkıyalık eylemlerini başlattılar. Böylece bölgedeki Müslüman halkı taciz etmek suretiyle başka vilayetlere göçe zorlayarak, bölgede nüfus çoğunluğunu Ermeniler lehine temin etme düşüncesi gerçekleştirilmek isteniyordu. Zira Ermeni davasının en zayıf olduğu nokta nüfusun hiçbir yerde çoğunlukta olmamasıydı. ²⁶¹

4.6.2.1.b. İsyân Safhası

Kendilerini her bakımdan isyan etmeye hazır gören Ermeni komiteleri, 1891 yılından itibaren Doğu Anadolu'da korkutma faaliyetlerine başladılar. Kısa sürede Erzurum'da başlayan olaylar, İstanbul, Merzifon ve Kayseri gibi yerlere sıçradı. Ancak bu olaylar kısmi olup asıl isyan hareketleri daha sonra meydana geldi. Büyük devletlerin Ermenileri desteklemesi yüzünden Babıâli olayları ve isyan hazırlıklarını önleyici tedbirler alamıyordu. Bundan cesaret alan Ermeniler ilk önemli isyanı 1894 tarihinde Bitlis vilayetinin Sasun Kasabasında çıkardılar. Hareket bir vergi anlaşmazlığı ile başladı ve kısa sürede Hınçak Cemiyeti mensuplarının tahrikleriyle genişledi. Ermeniler dağlara çekilerek Türklere karşı saldırılara başladılar. Nihayet II. Abdülhamid isyanın askeri tedbirlerle bastırılması için orduya emir verdi ve isyan kısa sürede bastırıldı. Ancak ordunun harekâtı "Doğuda Ermenilerin katledildiği" şeklinde duyuruldu. Bunun üzerine isyancıların arzuladıkları gibi yabancı devletler olaylara müdahale ettiler. Sonuçta Büyük Devletler özellikle İngiltere Berlin Kongresinde kabul edilen şartlar gereğince ıslahat yapılmasını istedi fakat

²⁶⁰ Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Cilt 12, s.100

²⁶¹ Aydın, s.19

İngiltere'nin tekliflerini hükümlerine aykırı bulan II. Abdülhamid kesin olarak reddetti. Bundan sonra da ıslahat görüşmeleri uzayıp gitti.²⁶²

II. Abdülhamid'in Ermeniler lehine ıslahat yapmamak konusundaki kararlılığını gören İngiltere, Ermeniler'i yeni bir isyan için kışkırtmak suretiyle ıslahatın uygulanmasını sağlamak istedi. Bundan cesaret alan Ermeniler 1896 yılında İstanbul'daki Osmanlı Bankası'na taarruz ettiler.²⁶³ Kısa sürede isyan bastırıldı ancak yine İngiltere, Rusya ve Fransa yine bazı isteklerde bulundu ve yine II. Abdülhamid tarafından reddedildi. Buna rağmen Ermeniler saldırılarını Avrupa'nın dikkatini çekecek şekilde sürdürdüler. 1905 tarihinde padişaha suikast girişiminde bulunuldu. Padişahın Cuma selamlığına gittiği Hamidiye Camii'nin kapısına, içinde çok güçlü patlayıcı bulunan bir araba yerleştirilmişti. Bomba padişahın arabasına bineceği saate göre ayarlanmıştı. Fakat padişahın her zamankinden farklı olarak camiden çıkarken biraz fazlaca oyalanması suikast teşebbüsünün başarısız kalmasını sağladı. Böylece padişahı öldürüp imparatorlukta kargaşa çıkarmaya yönelik teşebbüsleri neticesiz kaldı.²⁶⁴

II. Abdülhamid'in İslam Birliği siyaseti diplomasi açısından İngiltere'nin dış politikasına bir meydan okuma olarak anlaşılması bir tarafa, Ermeni örgütler ve misyonerler tarafından Hristiyan Osmanlı uyrukların ülkedeki geleceği için bir tehdit olarak sunulmuştur. O halde hem batılı güçler hem de Ermenistan'ın gerçekleşmesi için Sultan Abdülhamid alaşağı edilmeli ve kendilerini siyasi olarak duyurmalarının yolu açılmalıydı.

Bundan sonra bir süre sessiz kalan Ermeniler özellikle II. Abdülhamid'in başarılı politikası yüzünden, onun zamanında önemli bir sonuç elde edemediler.²⁶⁵ Zira İmparatorluğun temeli olan Anadolu'yu parçalamak uğruna yapılan bütün dış müdahaleleri ne pahasına olursa olsun reddeden II. Abdülhamid, diğer yerlerdeki kopmaların bir benzeri Doğu Anadolu'da olmasın diye mümkün olan her şeyi yapmış ve başarılı da olmuştu. Bundan dolayı da Ermeniler amaçlarına ulaşmak için tek yolu II. Abdülhamid'in ortadan kalkmasında gördüler. Padişaha yaptıkları suikastin de

²⁶² Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Cilt 12,s.102

²⁶³ Çolak, 47

²⁶⁴ Sander, s.317

²⁶⁵ Engin, s. 61

neticesiz kalması üzerine Abdülhamid'e karşı mücadele eden İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin içinde yer aldılar.²⁶⁶

4.7. İRAN

Osmanlı-İran ilişkilerinin geneline bakıldığında mücadeleyi şekillendiren esas unsurun Sünni-Şii çatışması şeklinde ortaya çıktığı görülür. Sünni ve Şii düşünce ayrılıkları başlangıçta sadece teferruat kabilinden hususlarla ilgiliyen zamanla asli inançlarda da farklı tavırlar ve münakaşalar ortaya çıkmıştır. İslam alemini derinden yaralayan bu ayrılığa paralel olarak iki tarafı uzlaştırma çabaları da süregelmiştir. Ancak Şah İsmail'in Şiiliği temel alarak kurduğu Safevi Devleti'nin Sünni âlemin önderi konumundaki Osmanlı Devleti ile mücadeleye girişmesi Sünni ve Şii görüş arasındaki diyalog çabalarını ortadan kaldırdığı gibi yüzyıllar sürececek bir düşmanlığın da başlangıcı olmuştur.²⁶⁷ Nitekim 1514'deki yenilgiden sonra Şah İsmail Osmanlı Devleti'ne karşı Hıristiyan devletlerin ittifakını sağlamaya çalışmıştır. Şah İsmail'den sonra da Osmanlı-İran münasebetlerinde dini ihtilaflar ön planda olmuştur. Osmanlı Devleti ile anlaşma yapılsa bile İran'ın Osmanlı Devleti'ni müşkül durumda bırakacak fırsatları kolladığı, Osmanlılar Batıda meşgulken Doğu'da problem çıkardığı görülmektedir.²⁶⁸

Sultan Abdülhamid'in devletin bütünlüğünü korumak ve İslam Birliği'ni sağlamak için başlattığı panislamist faaliyet, İran tarafından Sünnilerin emri altına girmek olarak görülmüş, bu kaygılar dolayısıyla benimsenememiştir. Hatta Irak'da Şii propaganda faaliyetleri yoğunlaştırılmış ve bunları İngilizler mali finansman sağlayarak desteklemişlerdir.²⁶⁹

XIX. asrın ikinci yarısı bütün İslam âleminin emperyalizmin istila tehdidiyle karşılaştığı bir dönem olarak dikkati çekmektedir. Osmanlı Devleti'nin Rusya ile yaptığı 1853-56 Kırım Savaşı sırasında İran Şahı doğrudan Rus tarafında yer almak istemiştir. Sadrazamının ısrarlı muhalefetine rağmen Rusya ile dört maddelik bir

²⁶⁶ Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi. Cilt 12, s. 108

²⁶⁷ Karal, s. 318

²⁶⁸ Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Cilt:11, s.109

²⁶⁹ Saffet Sarıkaya, Dini ve Siyasi Bakımdan Osmanlı-İran Münasebetleri, **Türk Kültürü**, Sayı 363, 2001, s.417

<http://www.msaffets.com/wp-content/uploads/osmanl%C3%B1-iran-iliskileri.pdf> 25.06.2010

anlaşma yapan şah daha sonra pişman olarak Osmanlı Devleti'ne tarafsızlığına dair teminat vermiştir.²⁷⁰ Daha sonra Rusya'nın zor durumda kaldığı sırada İran Osmanlı Devleti ve müttefiklerine katılmak istemiş, ancak savaş sonrası Rusya'nın intikamına karşı koyamayacağı düşüncesi ile vazgeçmişti. Osmanlı Devleti' de İran'ın aleyhine İngilizlere kolaylık sağlayarak İran'ın bu çıkarıcı siyasetine mukabele etmişti.

XIX. asrın son çeyreği ise Osmanlı-İran münasebetlerinde hızlı gelişmelere sahne olmuştur. Osmanlı Devleti'nin İngiliz desteğini kaybederek Rusya tehdidiyle karşı karşıya kalması yanında İran'ın da İngiliz-Rus nüfuz mücadelesine sahne oluşu bu iki İslam devletini birbirine yaklaştırmış, aradaki din kardeşliği ve dostluğun kuvvetli bir ittifak ve ittihada dönüştürülmesi telaffuz edilmeye başlanmıştı.²⁷¹

Osmanlı Devleti, bu yıllardaki siyasi gelişmeler ve jeopolitik değişimlerden oldukça etkilenmişti. 1853-56 Kırım Savaşında yanında olan iki güçlü müttefikini yitirmişti. İngiltere Hindistan için İmparatorluğun korunması hususunda Süveyş kanalını göz önüne alırken, liberallerin iktidara geçmesinden sonra Osmanlı Devleti'nin devamından ümidini kesmeye başlamıştı. Doğu Anadolu'da azınlıklara kurduacağı küçük ve kendine bağlı prensliklerle Rusya'nın Basra Körfezine iniş yolunu kontrol etmek İngilizlerin yeni politikası olarak şekilleniyordu. Öte yandan Fransa, 1870'deki Almanya yenilgisi ile milletlerarası aktif siyasetin dışına düşmüştü. Yalnız ve zayıf bir halde Rusya ile 1877-78 savaşına giren Osmanlı Devleti son ana kadar İngiltere'nin yardıma geleceğini ümit etmiş, ancak tarihin en acı yenilgilerinden birine uğramıştı. Bu şartlar altında Osmanlı yönetiminin yardım bekleyip müttefik olarak değerlendirebileceği tek devlet olarak İran kalıyordu.²⁷²

Osmanlı Devleti'nin, Suriye, Mısır, Hicaz bölgelerini elinde bulundurması ayrıca, geldikleri Orta Asya'ya yönelerek ülkelerini genişletme kudreti göstermeleri bu yıllarda Hindistan için hâlâ önemli bir tehlike olabilirdi. Bu tehlikeyi her zaman dikkatten uzak tutmayan İngiltere, İran'ı destekleyerek bölgede nüfuzunu arttırmaya çalışmıştır. İran'ın dostluğundan faydalanan İngiltere böylece Umman denizinde bir deniz üssü elde etmiş oldu. İngiltere, İran'a önemli fedakarlıklarla nüfuz ettikleri

²⁷⁰ Cezmi Eraslan, "İslam Birliği Siyaseti Çerçevesinde II. Abdülhamid'in İlk Yıllarında Osmanlı-İran Münasebetleri(1878-1882)", Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1991 s. 7

²⁷¹ Eraslan, s. 8

²⁷² Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Cilt: 11, s. 109

halde, Afganistan meselelerinde İran'a muhalefet etmeleri, İran üzerinde nüfuzu bulunan Rusya ile rekabet halinde olmaları gibi sebeplerle İran üzerinde istedikleri hakimiyeti kuramadılar.²⁷³

Bu yıllarda İran'ın genelinde kesif bir Rus nüfuzu vardı. 1813- 1826 Savaşlarından itibaren Rusya karşısında ağır yenilgilere uğrayan İran, hem toprak kaybetmiş hem de büyük miktarda harp tazminatı ödemeye mahkûm olmuştu. Bunlardan da mühimi İran'da Rusya'ya karşı bir yılgınlık hâkim olmuştu. Diğer yandan İran'da hükümet üyeleri ile saray ve hanedan mensuplarının rüşvete meyil ve hediyeye düşkünlükleri Rus politikacılar tarafından olabildiğince istismar ediliyordu.²⁷⁴

İran'ın Rusya'ya her hususta meyyal davranması yanı sıra İngiltere'ye karşı tavır alması Osmanlı Devleti'ni olduğu kadar İngilizleri de endişelendirmekteydi. Bunun yanında İran Türkiye'ye karşı büyük kırgınlıkları olmasına rağmen kısmen İslam birliğinin hatırına kısmen de İngiltere'nin sempatisini kazanmak amacıyla Osmanlı'yı üzecek hareketlerden sakınacaklarını hissettirmekten de geri durmamıştır. Bu suretle 1776 yılında başlamış olan Osmanlı-İran gerginliği, İran'ın iç işlerindeki gelişmeler ile Osmanlı Devleti'nin Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra karşılaştığı iç ve dış meselelere ağırlık vermesi, dikkatini daha çok kuzeye ve batıya çevirmesi sonucunda şiddetini ve önemini kaybetti.²⁷⁵

²⁷³ Sarıkaya, s.418

²⁷⁴ Sarıkaya, s. 419

²⁷⁵ Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Cilt:11,s.194

SONUÇ

Ortadoğu, bulunduğu coğrafi konumu, jeopolitik önemi nedeniyle tarih boyunca birçok millet, kültür ve siyasi iktidarın odağı haline gelmiştir. İnsanlık tarihinde devrim niteliğinde bulunan yazının ilk kez burada kullanılması, tarımsal faaliyetler sonucunda ilk üretimin burada başlaması ve ilk siyasi oluşumların adresinin de yine Ortadoğu olması, bölgenin tarih açısından ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Bölgenin farklılıklar oluşturması kültürel birikimin sağlanmasına neden olduğu gibi, siyasi ve dinsel çatışmaları da beraberinde getirmiştir. Bundan dolayıdır ki bazı istisnalar hariç Ortadoğu, tarihsel süreç içerisinde sürekli çatışmaların yaşandığı bir bölge haline gelmiştir. Birçok siyasi iktidarın hakim olmak istediği Ortadoğu coğrafyasına Osmanlı hakim olabilmiş ve uzun süre istikrar sağlamıştır.

XIX. yüzyıla gelindiğinde hem Osmanlı Devleti hem de Avrupalı devletler açısından yeni bir durum ortaya çıkmıştır. Siyasi, ekonomik ve askeri açıdan gelişen batılı devletlere nazaran Osmanlı Devleti gittikçe gerilemiş ve güçlü devletlerin açık hedefi haline gelmiştir. Ortadoğu'da çeşitli çıkarları bulunan batılı devletler, Osmanlı'nın bu kötü durumundan yararlanarak bir an önce tasarladıkları hedeflerine ulaşmaya çalışmışlardır.

XIX. yüzyıl dünya siyaset tarihinde Avrupa'nın dışında karanlık ve zorlu bir devre olarak geçmiştir. XVI. yüzyıldan itibaren siyasi, iktisadi, kültürel ve ekonomik alanda yükselen Avrupa kıtası, diğer kıtalarda olanları kendi yetki ve etki alanlarına almıştır. Tarihe sömürgecilik olarak geçen bu olay XX. yüzyıl dünyasının ağır meselelerinin de gerçek sebebini teşkil etmiştir. Sömürgeciliğin hacmi o kadar genişlemiştir ki; Asya, Afrika ve Amerika gibi kıtalar, Avrupalı güçler tarafından paylaşılmış, dünya adeta Avrupa ve diğer kıtalar olarak ayrılmıştır.

Sömürgeciliğin en çok yoğunlaştığı dönem ise, XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın ilk yılları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu zaman dilimi de, Osmanlı Devleti'ni uzun bir dönem yöneten II. Abdülhamid'e denk gelmektedir. İçte yaşanan büyük isyanlar, ekonomik ve askeri bunalımların yanı sıra dıştan gelen yoğun

saldırılarına karşı harekete geçen II. Abdülhamid, ilk olarak kendine özgü bir yönetim anlayışı benimsemiştir.

Osmanlı Devleti'nin son yüzyılda girdiği her savaşı kaybettiğini gören II. Abdülhamid, savaşların ülke sorunlarını çözemediğini anlamış olduğundan daha çok siyaset ağırlıklı hedefler belirlemiştir. İçte ve dışta daha sağlıklı kararlar almak ve ülke yönetimini kolaylaştırmak amacıyla Meclis-i Mebusan'ı ustaca bir manevra ile devre dışı bırakmış, ülke yönetimini tek elde toplamıştır.

Kaybedilen toprakların geri alınamayacağı anlaşıldıktan sonra geri kalan ve çoğunluğu Müslüman olan toprakları korumak amacıyla Panislamizm politikasını devreye sokan II. Abdülhamid, ülke içinde ve dışında buna yönelik çeşitli faaliyetlerde bulunmuş, Müslümanların halifesi sıfatını kullanarak daha çok onları ideolojik açıdan birbirlerine bağlamaya çalışmıştır. Bu amaçla ülke genelinde Panislamist faaliyetler çerçevesinde din adamlarına daha fazla ilgi gösterilmiş, dini yapı ve kitaplara önem verilmiştir. Yine bu çerçevede Hicaz demiryolu yapılarak çoğunluğu Arap olan bu bölge ile siyasi, ekonomik, dini ve kültürel bağlar kuvvetlendirilmeye çalışılmıştır. Milliyetçilik akımının güçlendiği bir dönemde II. Abdülhamid'in İslam kardeşliğini bir politik uygulama olarak devreye sokması birçok araştırmacı tarafından gerçekçi bulunmasa da bu siyasetin İslam âleminde heyecan yaratarak karşılık bulduğu ve emperyalist devletleri de ciddi anlamda tedirgin ettiği bir gerçektir.

II. Abdülhamid'in yabancı saldırılara karşı ülkesini korumak amacıyla uyguladığı diğer önemli bir politik uygulama da sömürgeci devletlerin Osmanlı toprakları üzerinde çatışan çıkarlarını görerek onları birbirlerine düşürmek olmuştur. II. Abdülhamid dış politikasında; öncelikle rakiplerini iyi analiz etmiş, güçlerini, ne yapabileceklerini, Osmanlı Devleti hakkındaki niyetlerini kavramaya çalışmıştır. O'nun politikasının özünü; Osmanlı Devleti'ni mümkün olduğu kadar askeri bir mücadeleden uzak tutmak, savaşı bir ortamı devam ettirmek oluşturmuştur.

II. Abdülhamid'i dünya çapında bir şahsiyet haline getiren dış politikadaki diplomasi faaliyetleridir. Doğu politikasını geliştirirken öncelikle klasik "denge" politikası izledi. Bunun için de Avrupalı güçlerin aralarındaki anlaşmazlıkları,

menfaat çatışmalarını, tamiri zor ağır meseleleri tesbit etti. Bunları Osmanlı Devleti'nin avantajına uygun şekilde kullanmaya çalıştı. Bilhassa XIX yüzyılın sonunda dev bir güç olarak ortaya çıkan Almanya faktöründen istifade etti. Almanları o zamanki dünyanın en büyük devleti olan İngiltere'ye karşı kullandı. İngiltere'ye karşı asla bayrak açmadı. Hatta küstürmemeye gayret etti. Ancak Osmanlı ülkesinde Almanlara daha çok imtiyazlar vererek, İngilizlere alternatifsiz olmadıklarını hatırlattı. Özellikle Anadolu ve Arabistan üzerindeki ekonomik faaliyetlerine, askeri alandaki Alman yardımı da eklenince, İngiltere ve Rusya gibi güçler bundan hoşnut olmadılar fakat mani de olamadılar.

II. Abdülhamid ve dönemi gerek dünya gerekse Türk Osmanlı tarihçiliğinde araştırmacıların hala sık sık eğilmek lüzumunu hissettikleri bir devirdir. Özellikle Türkiye'de Kemalist, sol ve sağ ideolojiler için Abdülhamid önemli bir tartışma konusu teşkil etmiş, daha yakın zamanlara kadar insanların II. Abdülhamid ve dönemine bakış tarzına göre ideolojilerini tespit etmek mümkün hale gelmişti. Popüler ve akademik Türk tarihçiliği bugüne kadar bu konuda söz konusu ideolojilere mensup bazı eserler vermiştir. Osmanlı Devleti'ni otuz üç yıl boyunca yöneten II. Abdülhamid'i sonraki yöneticiler yeteri kadar anlayamadıkları gibi yaptıklarını da anlamsız bulmaları İmparatorluğun yıkılma sürecini hızlandırmıştır. Abdülhamid tarih sayfalarında Kızıl Sultanlıkla Ulu Hakanlık arasında gidip gelmiştir. Hakkında yazılanlar bu tartışmanın uzun soluklu devam edeceği kanısını uyandırmaktadır. Ancak Abdülhamid ne olursa olsun gerçekten çok zor şartlar altında tahta çıkmış devletin modernleşmesi için faaliyet göstermiştir. Bunu İstibdat yöntemiyle yapıp kendine muhalif toplamaktan kaçınmamıştır.

Yaptıklarıyla hala Osmanlı Devleti'nin en tartışmalı şahsiyetlerinden birisidir. Onun dönemi demokrasi açısından çok parlak değildir, bütün ülkeyi tek elde toplaması kendine muhaliflerin sayısını bugün de artırmaktadır. Ayrıca basına uyguladığı sansür, hafife teşkilatıyla insanların gölgelerinden bile korkacak hale gelerek pasifleşmesi, meclisi kapatması dönem için yapılan önemli eleştirilerdendir. Ancak dönemin şartları göz önüne alınacak olursa demokrasi ve çok sesli bir meclis olmak yerine bölücü ve ayrılıkçı faaliyetlerle uğraşan bir meclisin kapalı olması devletin yıkılışını otuz üç yıl geciktirmesi açısından önemlidir. Ayrıca kendisine

müstebid yakıştırması yapılırken ülkenin modernleşmesi adına yaptıkları bugün de takdir edilmektedir.

II. Abdülhamid döneminden çıkarılacak en önemli derslerden birisi mali olarak dışa bağımlılığın bir devletin felaketini hazırlayabileceğidir. Milliyetçilik akımıyla kaynaklı bir devlet, dış devletlere karşı devamlı değişen bir strateji ve mali olarak bağımsız olamamak ve yıkılan bir devlet. Tarih tekerrürden ibarettir ve bugünü anlamak için Abdülhamid dönemi ve sonrası çok iyi tahlil edilmelidir. Tanzimat' tan başlayan, II. Abdülhamid dönemi ve sonrasında çok etkili olan, Cumhuriyet Türkiye'si' nde Kürt Meselesi olarak karşımıza çıkan faktör, milliyetçilik ve bunu takip eden ayrılıkçılık eğilimleridir. Demokrasi ve vatandaşa daha fazla hak isteyen unsurların gerçek niyeti Türkiye'nin daha müreffeh bir ülke olması mı yoksa bunları basamak olarak kullanarak gizli emellerine ulaşmak mı? Günümüz Türkiye'sinin başını ağrıtan en önemli konunun, Kürt meselesinin derinine inmek ve milliyetçilik hareketleriyle parçalanan bir Osmanlı'yı detaylıca ve objektif olarak incelemek günümüze yeterince ışık tutacaktır.

Türkiye'nin Ortadoğu politikasına gelince; bu asrın ilk çeyreğinde Ortadoğu bölgesinin en stratejik kuşaklarını kaybeden, ikinci ve üçüncü çeyrekte bölge ile genelde bir yabancılaşma süreci yaşayan, dördüncü çeyrekte ise tekrar yöneldiği bölgede inişli çıkışlı ilişkiler zinciri geliştiren Türkiye, bölge ile olan ilişkilerini yeniden ve köklü bir şekilde değerlendirmek zorundadır. Özellikle AB ile yaşanan ve üyelik sürecini gittikçe imkânsızlaştıran gerilimli ilişkiler ağı Ortadoğu'ya yönelik kapsamlı bir bölgesel stratejinin geliştirilmesini kaçınılmaz kılmaktadır. Aynı anda hem Avrupa'dan hem de Ortadoğu'dan kopan bir Türkiye'nin bölge ve kıta ölçekli politikalarda başarılı olabilmesi mümkün değildir.

Ortadoğu'da sınırlar son derece kötü örülmüş bir duvarı andırmaktadır. Bu kötü örülmüş duvardan herhangi bir duvarı oynatmanın duvarı yıkmak anlamına gelebileceğini bilen ve yıkılan bir duvarın altında kalmak istemeyen uluslar arası aktörler değişik taşları eş-zamanlı bir şekilde oynatarak duvarı yıkmadan yeni bir şekil vermeye çalışmaktadır. Bu da diplomasi oyunundaki hamleleri çeşitlendirmekte; aktörlerin karşılıklı pozisyonlarını esnek bir zeminde tekrar tekrar yeniden değerlendirmelerini kaçınılmaz kılmaktadır. Son dönemde ortaya atılan

birçok bölge içi ittifak projesine rağmen kalıcı ittifakların oluşmayışının ve oluşmalarının da son derece hassas bir yapı arz etmelerinin en temel sebebi budur.

Bölgenin hiçbir siyasi problemi Türkiye'nin miras edindiği Osmanlı arşivleri olmadan anlaşılabilir ve hukuki bir zeminde tartışılmaz. Bölgedeki kültürel parçalanmanın tarihi temelleri ancak bu arşivlerin kullanılması ile mümkün olabilir. Bunun en çarpıcı örneği Ortadoğu meselesinin düğümlendiği Kudüs'ün geleceği ile ilgili tartışmalar oluşturmaktadır. Türkiye'nin bütün bu tarihi mirasa rağmen barış sürecinde etkin bir aktör gibi görülmemesi ve görüşlerinin dikkate alınmaması, biraz da Türkiye'nin bölgenin kültürel dokusunun parçalanmasından kaynaklanan problemlerine yeterince önem veremeyişindedir. Türkiye kendi iç bütünlüğü açısından da, bölgede etkin bir strateji uygulama kapasitesi açısından da bölgenin kültürel ve tarihi faktörlerini gözeten bir yaklaşım göstermek zorundadır.

KAYNAKÇA

- AKŞİN, Sina, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi(1789-1980)**, Ankara: İmaj Yayınları, 1995.
- ARI, Tayyar, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu, Siyaset, Savaş ve Politika**, İstanbul: Alfa Yayınları, 2005.
- ARMAOĞLU, Fahir, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi(1789-1914)**, İstanbul: Alkım Yayınları, 1995.
- ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi(1914-1980)**, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1994.
- ARPACI, Seyfullah, **Sultan II. Abdülhamid**, İstanbul: Işık Yayınları, 2005.
- ATALAY, İbrahim, **Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği**, İzmir: META Matbaacılık, 2004.
- BAYKAL, Adnan Nur, **Günü Kurtarma Sanatı: II. Abdülhamid'in Yöneticilik Sırları**, İstanbul: Sistem Yayıncılık,2004.
- BOZDAĞ, İsmet, **Abdülhamid'in Hatıra Defteri/Belgeler ve Resimlerle**, İstanbul: Kervan Yayıncılık, 1975.
- ÇABUK, Vahid, **Osmanlı Siyasi Tarihinde Sultan II. Abdülhamid Han**, İstanbul: Emre Yayınları, 1997.
- ÇANDAR, Cengiz, **Ortadoğu Çıkmazı**, İstanbul: Hil Yayınları, 1983.
- ÇEVİKEL, Nuri, **“Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Tarihi ve Şark Meselesi”**, Ankara: Ledün Yayınevi, 2007.
- ÇOLAK, İsmail, **“Son imparator II. Abdülhamid Han'ın Gizemli Dünyası”**, İstanbul: Nesil Yayınları. 2009.
- DAVUTOĞLU, Ahmet, **“Stratejik Derinlik”**, İstanbul: Küre Yayınları, 2010.
- DERİNGİL, Selim, **İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi(1876-1909)**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.
- DURSUN, Davut, **Orta Doğu Neresi?**, İstanbul: İnsan Yayınları, 1995

- EDİGER, Volkan Ş., **Osmanlı'da Neft ve Petrol**, Ankara: Odtü Geliştirme Vakfı Yayıncılık, 2005.
- ENGİN, Vahdettin, **II. Abdülhamid ve Dış Politika**”, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005.
- ERASLAN, Cezmi, **II. Abdülhamid ve İslam Birliği**, İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1992.
- ERGÜL, Cevdet, **II. Abdülhamid 'in Doğu Politikası ve Hamidiye Alayları**, İzmir Çağlayan Yayınları. İzmir. 1997.
- ERGÜL, Cevdet, **II. Abdülhamid'in Doğu Politikası ve Hamidiye Alayları**, İzmir: Çağlayan Yayınları, 1997.
- ERGÜL, Cevdet, **II. Abdülhamid 'in Doğu Politikası ve Hamidiye Alayları**, İzmir: Çağlayan Yayınları, 1997.
- GÜREL, Şükrü. **Ortadoğu Petrolünün Uluslararası Politikadaki Yeri**, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1979.
- HERZL, Theodor, **Siyonizm'in ve İsrail Devletinin Kurucusu(Theodor Herzl) Hatıralar(Çev: Ergun Göze)**, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2002
- HOLLSTEİN, Walter, **Filistin Sorunu, (Çev: Cemal A. Ertuğ)**, İstanbul: Yücel Yayınları, 1975.
- İRTEM, Süleyman Kani, **Bilinmeyen Abdülhamid: Hususi ve Siyasi Hayatı**, İstanbul: Temel Yayınları, 2003.
- KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi: Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri(1876-1907)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995.
- KARPAT, Kemal H., **Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusculuk (Çev: Recep Boztemur)**, Ankara: İmge Yayınevi, 2001.
- KIRMIZI, Abdülhamid, **Abdülhamid' in Valileri**, İstanbul: Klasik Yayınları, 2008.
- KOCABAŞ, Süleyman, **Sultan II. Abdülhamid, Şahsiyeti ve Politikası**, İstanbul: Vatan Yayınları, 1995.

- KOCABAŞ, Süleyman, **Osmanlı İhtilallerinde Yabancı Parmağı**, İstanbul: Vatan Yayınları, 1993.
- KODAMAN, Bayram, **Şark Meselesi Işığı Altında Sultan II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası**, İstanbul: Orkun Yayınları, 1983.
- KODAMAN, Bayram-Nedim İpek, **Yahudilerin Filistin'e Yerleştirilmeleriyle İlgili Olarak II. Abdülhamid'e 1879'da Sunulan Layiha**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994.
- KOLOĞLU, Orhan, **Abdülhamid Gerçeği**, İstanbul: Gür Yayınları, 1987.
- KOLOĞLU, Orhan, **Abdülhamid ve Masonlar**, İstanbul: Eylül Yayınları, 2002.
- KOLOĞLU, Orhan, **Ne Kızıl Sultan Ne Ulu Hakan: Abdülhamid Gerçeği**, İstanbul: Gür Yayınları. 1987.
- KOLOĞLU, Orhan, **Avrupa Kışkacında Abdülhamid**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1998.
- LEWIS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (çev: Metin Kıratlı), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998.
- LEWIS, Bernard, **Ortadoğu: Hıristiyanlığın Doğuşundan Günümüze Ortadoğu'nun 2000 Yıllık Tarihi**, (çev: Mehmet Harmancı), İstanbul: Gençlik Yayınevi. 1996.
- MEMİŞ, Ekrem, **Kaynayan Kazan: Ortadoğu**, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2002.
- MİSİROĞLU, Kadir, **Musul Meselesi ve Irak Türkleri**, İstanbul: Sebil Yayınevi, 1972.
- MÜFTÜOĞLU, Mustafa, **Her Yönüyle II. Abdülhamid**, İstanbul: Çile Yayınları, 1985.
- OSMANOĞLU, Ayşe, **Babam Sultan Abdülhamid: Hatıralarım**, İstanbul: Sebil Yayınları, 2008.
- ORTAYLI, İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1987.

- ORTAYLI, İlber, **Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2008.
- ORTAYLI, İlber, **Tarihimiz ve Biz**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2009.
- ÖKE, Mim Kemal, **Osmanlı İmparatorluğu Siyonizm Ve Filistin Sorunu**, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1982.
- ÖNGÖR, Sami, **Ortadoğu(Siyasi ve İktisadi Coğrafya)**, Ankara: Sevinç Yayınevi, 1964.
- ORTAYLI, İlber, **Tarihimiz ve Biz**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2009
- ÖZCAN, Azmi, **Pan-İslamizm(Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere 1877-1924)**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994
- ÖZDEMİR, Hüseyin. **Abdülhamid'in Filistin Çılgılığı**, İstanbul: Yitik Hazine Yayınları, 2010.
- ÖZTUNA, Yılmaz, **Büyük Osmanlı Tarihi**, Cilt: 5, İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1994.
- ÖZTUNA, Yılmaz, **II. Abdülhamid: Zamanı ve Şahsiyeti**, İstanbul: Kubbealtı Yayınevi, 2008.
- PARLAR, Suat, **Ortadoğu: Vaat edilmiş Topraklar**, İstanbul: Mep Yayınları, 2006.
- PAŞA, Tahsin, **II. Abdülhamid'in Hatıra Defteri**, (haz: İsmet Bozdağ), İstanbul: Kervan Yayıncılık, 1960.
- PEKDEMİR, M. Kemal, **Abdülhamid: Tarihin Tartışmalı Padişahı**, İstanbul: Neden Kitap, 2009.
- SANDER, Oral, **Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e**, Ankara: İmge Kitabevi, 1989.
- SAMİ, E. Mahmud, **Abdülhamid'in Petrolleri (çev: Sevtap Demirci)**, İstanbul: Kıtabevi Yayınları, 2007.
- SEYDİŞEHİRİ, Mahmut Esad b. Emin, **“Yabancıların kaleminden sultan II. Abdülhamid Han(Asar ve müberrat-ı hilafetpenahi)**, (çev: Kemal Erkan) İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2007.

- SIRMA, İhsan Süreyya, **II. Abdülhamid'in İslam Birliği Siyaseti**, İstanbul, 1994.
- SIRMA, İhsan Süreyya, **Belgelerle II. Abdülhamid Dönemi**, İstanbul: Beyan Yayınları, 1998.
- SIRMA, İhsan Süreyya, **Tanzimat'ın Götürdükleri**, İstanbul: Beyan Yayınları, 1996.
- SULTAN ABDÜLHAMİD, **Siyasi Hatıratım**, (çev: S. Can), İstanbul: Hareket Yayınları, 1982.
- TEPEDELENLİOğLU, Nizamettin Nazif, **Sultan II. Abdülhamid ve Osmanlı İmparatorluğunda Komitacılar**, İstanbul: Bedir Yayınevi, 1964.
- TERZİ, Arzu, **Bağdat-Musul'da Paylaşılmayan Miras Petrol ve Arazi(1876-1909)**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2007.
- TERZİ, Arzu, **Abdülhamid'in Mirası: Petrol ve Arazi**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2009.
- TOSUN, Mehmet, **21. yy'da Sultan II. Abdülhamid'e Bakış**, İstanbul: Acar Yayıncılık, 2003.
- TURAN, Osman, **Türkiye'deki Siyasi Buhranın Kaynakları**, İstanbul: Ötüken Yayınevi, 2005.
- TUNAYA, Tarık Zafer, **İslamcılık Akımı**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.
- TÜRKKAN, Faiz, **Filistin Sorunu ve Ortadoğu**, Ankara: Nüve Yayınevi, 1993.
- YAŞAR, Hasan Ali, **Dünyaya Yön Veren Osmanlı Sultanları: Sultan Abdülhamid Han**, İstanbul, 2002.
- ZÜRCHER, Eric Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**(çev: Yasemin Saner Gören), İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

MAKALELER

- ADANIR, Fikret, “II. Abdülhamid Döneminde Yabancıların Toprak Sahibi Olmaları Konusunda Osmanlı Kaygıları”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, Cilt: 2, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- AKŞİN, Sina, “Siyasal Tarih(1789-1908)”, **Osmanlı Devleti 1600-1908: Türkiye Tarihi 3**, 5. Baskı, İstanbul: Cem Yayınevi, 1997.
- ALBAYRAK, Musa, “Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişimi ve Bağdat Demiryolu’nun Yapımı”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı: 6, 1995
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1152/13540.pdf> 24.07.2010
- ALKAN, Ahmet Turan, “Ordu Siyaset İlişkisinin Tarihine Bir Dernekar: 31 Mart Vakası ve Sonuçları”,**Osmanlı Ansiklopedisi**, Cilt: 2, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- AKARLI, Engin, “II. Abdülhamid: Hayatı ve İktidarı”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, Cilt:2, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- AYDIN, Mithat, “19. Yüzyıl Ortalarında Panislavizm ve Rusya”, **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt: 24, Sayı: 13, 2005
http://pauegitimdergi.pau.edu.tr/makaleler/1361249905_7-19.pdf 24.06.2010
- ATAÖV, Türkkaya, “Filistin Sorununun Ardındaki Gerçek: İsrail’in Kuruluşuna Kadar”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 25, Eylül 1970.
- BUZPINAR, Tufan, “II. Abdülhamid Döneminde Filistin’e Yahudi Göçü Meselesi(1878-1908)”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 13, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- ÇETİNSAYA, Gökhan, “İsmi Olup da Cismi Olmayan Kuvvet, II. Abdülhamid’in Panislamizm Politikası Üzerine Bir Deneme”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, Cilt 2, Ankara,1999.
- DEDE, Kadir, II. Abdülhamid Dönemi Dış Politikası, Tarih Topluluğu, 2010,
<http://www.tarihtoplulugu.com/forums/dagilma-dönemi/12874-ii-abdulhamid-dönemi-osmanli-dis-politikasi.html> 21.06.2010

- DERİNGİL, Selim. “II. Abdülhamid’in Dış Politikası”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 2, İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları, 1985.
- ERASLAN, Cezmi. “II. Abdülhamid ve Osmanlı Devleti’nin İslam Birliği Siyaseti”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, Cilt: 2, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- ERASLAN, Cezmi. “İslam Birliği Siyaseti Çerçevesinde II. Abdülhamid’in İlk Yıllarında Osmanlı-İran Münasebetleri(1878-1882)”, **İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi**, 1991.
- ERHAN, Çağrı. “Osmanlı-ABD İlişkileri”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, Cilt: 2, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- ESENBEL Selçuk, “Türk-Japon İlişkilerinin Tarihi”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt:13, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- GEORGEON, François. “II. Abdülhamid”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, Cilt: 2, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- GÖZEN, Ramazan, “Türkiye’nin Ortadoğu Politikası: Gelişimi ve Etkenleri”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 17, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- GÜNAY, Selçuk, “II. Abdülhamid Döneminde Suriye ve Lübnan’da Arap Ayrılıkçı Hareketlerin Başlaması ve Devletin Tedbirleri,” **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: 38, Sayı: 18, 2002
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/38/330.pdf>, 03.08.2010
- KARPAT, H. Kemal, “Pan-İslamizm ve II. Abdülhamid, Yanlış Bir Görüşün Düzeltilmesi”, **Türk Tarih Kurumu**, Ankara, 1987.
- KARPAT, H. Kemal ve Robert W. Zens, “I. Meşrutiyet ve II. Abdülhamid’in Saltanatı” (çev: Nasuh Uslu), **Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi**, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- KISIKLI, Emine, “Yeni Gelişmelerin Işığında Geçmişten Günümüze Musul Meselesi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: 45, Sayı: 24, Kasım, 2003.

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/800/10217.pdf> 25.06.10

KÜÇÜK, Cevdet, “II. Abdülhamid’in Dış Politikası”, **II. Abdülhamid Dönemi Paneli II**, İstanbul: II. Abdülhamid ve Dönemi Sempozyum Bildirileri, 2000.

KÜRKÇÜOĞLU, Muzaffer, “Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi(1908-1918)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: 24, Sayı: 12, 1982.

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/24/96.pdf> 20.08.2010

KARAKÖSE, Hasan, “Yahudilerin Filistin’e Yerleşme Girişimleri ve Süleyman Fethi Bey’in Layihası”, **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt 5, Sayı 1, 2004

KODAMAN, Bayram, “II. Abdülhamid Hakkında Bazı Düşünceler”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, Cilt: 2, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

LANDAU, Jacob M, “İslam Birliğinin Sağlanmasına Yönelik Çabalar” (Çev: Pelin Fidanoğlu), **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 13, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

LEE, Hee Soo. “II. Abdülhamid ve Doğu Asya’daki Pan-İslamist Siyaseti”, (Çev: Pelin Fidanoğlu), **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 12, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

UMAR, Ömer Osman, “Osmanlı Döneminde Yahudilerin Filistin’e Yerleşme Faaliyetleri”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 2, 2002

<http://web.firat.edu.tr/sosyalbil/dergi/arsiz/cilt12/sayi2/421-438.pdf>

24.07.2010

ORTAYLI, İlber. “Son Üniversal İmparatorluk ve II. Abdülhamid”, **Genel Türk Tarihi**, Cilt 7, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

ÖZBEK, Nadir, “Modernite, Tarih ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi Tarihçiliği Üzerine Bir Değerlendirme” **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, 2004. http://www.ata.boun.edu.tr/Faculty/Nadir%20Ozbek/curriculumvitae/CV_ozbek_en.pdf

24.07.2010

SARIKAYA, Saffet, “Dini ve Siyasi Bakımdan Osmanlı-İran Münasebetleri”, **Türk Kültürü Dergisi**, Sayı:363, 2001

<http://www.msaffets.com/wp-content/uploads/osmanli%C%B1-iran-iliskileri.pdf> 25.06.2010

SAYDAM, Abdullah, “Tanzimat Devri Reformları”, **Genel Türk Tarihi**, Cilt: 2, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

UMAR, Ömer Osman, “Osmanlı Döneminde Yahudilerin Filistin’e Yerleşme Faaliyetleri”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:12, Sayı: 2 2002. <http://web.firat.edu.tr/sosyalbil/dergi/arsiz/cilt12/sayi2/421-438.pdf> 24.07.2010

YILDIRIM, İsmail, “Osmanlı Demiryolu Politikasına Bir Bakış”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 12, Sayı:1, 2004 http://web.firat.edu.tr/sosyalbil/dergi/arsiv/cilt_12/sayi1/311-324.pdf 12.07.2010

İnternet Adresleri

www.akparti.org